

<http://www.jyu.fi/library/tutkielmat/495/>

Mitä opettajien näkemykset ja kokemukset sekä opetussuunnitelmat kertovat peruskoulun päihdeopetuksesta?

Terveyskasvatuksen pro gradu -tutkielma

Heli Tyrväinen

Jyväskylän yliopisto

Terveystieteen laitos

Syksy 1997

Tyrväinen Heli: Mitä opettajien näkemykset ja kokemukset sekä opetussuunnitelmat kertovat peruskoulun päihdeopetuksesta?

Terveyskasvatuksen pro-gradu -tutkielma, 83 sivua, 5 liitettä.

Jyväskylän yliopisto. Terveystieteen laitos.

Syksy 1997.

TIIVISTELMÄ

Tutkimuksessa selvitetään peruskoulun ala- ja yläasteen opettajien näkemyksiä päihdeopetuksesta sekä peruskoulun päihdeopetuksen nykykäytäntöjä ja niihin vaikuttavia tekijöitä. Aineisto koostuu 18 opettajaryhmän ryhmähaastattelusta sekä koulujen opetussuunnitelmista. Haastatteluaineisto analysoitiin teemoittelun avulla Engeströmin (1985) työtoiminnan mallia apuna käyttäen. Opetussuunnitelmien analysoinnissa käytettiin sisällön analyysiä.

Vaikka peruskoulu on kehittymässä kohti oppilaan aktiivisuutta korostavaa oppimiskeskusta, elää sen päihdeopetuksen menetelmävalinnoissa ja yhteistyökysymyksissä yhä raittiusvalistuksen perinteitä. Opettajat pyrkivät traditionaalisilla opetusmenetelmillä vastaamaan päihdekasvatukselle asettamiinsa monipuolisiin tavoitteisiin ja oppilaiden ja yhteiskunnan odotuksiin. Opetuksen suunnittelu perustuu oppilaiden tarpeiden sijasta työnjaollisiin seikkoihin tai ulkopuolisten asiantuntijoiden ja materiaalin saatavuuteen. Yhteisöllisyyttä ja yhteistyön mahdollisuuksia ei osata hyödyntää. Tarve ja pyrkimys uudistumiseen on suuri, mutta tietoa ja tukea sen toteuttamiseen tarvitaan.

Päihdeopetusta ei koulujen opetussuunnitelmissa ole juurikaan sisällöllisesti eritelty tai edes mainittu. Psykososiaalinen elämän taitojen opetus näkyy opetussuunnitelmissa koulutyön kattavana tavoitteena etenkin ala-asteella. Työn suunnitelmallisuutta ja koulun, kodin ja koko yhteisön yhteistä näkemystä työn sisällöstä ja tavoitteista tulisi lisätä, jotta kaikki nuorten kanssa toimiminen kokonaisuudessaan perustuisi samoille päämäärille.

Asiasanat: peruskoulu - päihdeopetus - päihdekasvatus - työtoiminnan malli

SISÄLTÖ

1. JOHDANTO	4
2. NUORTEN PÄIHTEIDEN KÄYTTÖ JA SIIHEN YHTEYDESSÄ OLEVAT TEKIJÄT ..	7
3. PÄIHDEOPETUKSEN SUUNTAVIIVOJA PERUSKOULUSSA	9
3.1. Päihdeopetuksen yhteisölliset tekijät	12
3.2. Opetussuunnitelma ja päihdeopetukselle asetetut tavoitteet työn ohjaajana	14
3.3. Päihdeopetuksen toteuttajat	15
3.4. Päihdeopetuksen työvälineet	17
3.4.1. Traditionaalinen päihdeopetusmalli	18
3.4.2. Päihdeopetuksen psykososiaalinen opetustapa	19
3.4.3. Kokonaisvaltainen yhteisökeskeinen preventio	22
4. TUTKIMUKSEN TARKOITUS	24
5. TUTKIMUSAINEISTON KERUU JA ANALYYSI	24
5.1. Aineiston keruu	24
5.2. Aineiston analyysi	27
6. TUTKIMUSTULOKSET	29
6.1. Päihdeopetuksen tavoitteet ja sisällöt	29
6.1.1. Päihdeopetuksen tiedolliset tavoitteet ja sisällöt	32
6.1.2. Päihdeopetuksen sosiaaliset tavoitteet ja sisällöt	34
6.1.3. Päihdeopetuksen asenteelliset tavoitteet ja sisällöt	35
6.1.4. Päihdeopetuksen psyykkisen alueen tavoitteet ja sisällöt	36
6.1.5. Opetussuunnitelman määrittämät päihdeopetuksen tavoitteet ja sisällöt ..	37
6.2. Opettaja päihdeopetuksen toteuttajana	40
6.2.1. Opettajan rooli	40
6.2.2. Opettajan aikuisen ja kasvattajan rooli	44

6.3. Päihdeopetuksessa käytetyt työvälineet	45
6.4. Päihdeopetuksen yhteistyökumppanit	53
6.4.1. Koulun sisäinen yhteistyö päihdeopetuksessa	53
6.4.2. Yhteistyö koulun ulkopuolelle päihdeopetuksessa	54
6.4.3. Kodin ja koulun yhteistyö päihdeopetuksessa	55
7. PÄIHDEOPETUKSEN KOKONAISUUS JA SEN RISTIRIIDAT	58
8. POHDINTA	62
8.1. Tutkimuksen luotettavuus	62
8.2. Tulosten pohdinta	65
8.3. Tulokset kehityksen suuntaajina	69
LÄHTEET:	73
LIITTEET	

1. JOHDANTO

Nuorten päihteiden käyttö on viimeisen kymmenen vuoden aikana koko ajan lisääntynyt, aikaistunut, humalahakuistunut, ja raittiiden osuus ikäluokasta on vähentynyt. Alkoholin rinnalle ovat nousemassa muut päihdyttävät aineet ja erilaisten päihdyttävien aineiden sekakäyttö. Nuorten yleinen suhtautuminen päihteisiin on myös muuttumassa myönteisemmäksi. (Ahlström 1994; Ahlström ym. 1996; Hallman, Kannas & Tynjälä 1992; Kontula & Koskela 1992; Rimpelä ym. 1996.)

Päihteellä tarkoitetaan alkoholijuomaa sekä muuta päihtymistarkoituksessa käytettävää ainetta (Sosiaali- ja terveydenhuoltolainsäädäntö 1993, 120). Muut huumaavat päihtymistarkoituksessa käytettävät aineet ovat lääkkeitä, teknisiä liuottimia tai klassisia ja uusia huumausaineita (Sosiaali- ja terveysministeriö 1990). Laajana käsitteenä päihteillä voidaan tarkoittaa huumaavien juomien ja aineiden käyttöä sekä tupakkaa (Koskinen-Ollonqvist 1993, 14), joiden käytön ehkäisemistä suositellaan toteutettavan yhtenäisenä opetuskokonaisuutena (Alkoholitiedotustyöryhmän muistio 1995, 26; Kansanterveyskertomus 1996, 56; Nuorten päihteidenkäytön ehkäisyn tehostamistyöryhmän muistio 1993). Päihteiden sekakäytöllä tarkoitetaan useamman eri päihteen yhtäaikaista käyttöä, esim. lääkkeiden käyttöä yhdessä alkoholin kanssa (Nuorten päihteidenkäytön ehkäisyn tehostamistyöryhmän muistio 1993).

Päihteet ovat kuuluneet kouluopetuksen sisältöalueisiin jo 1900-luvun ensimmäiseltä vuosikymmeneltä alkaen. Oppiaineen nimi on vaihdellut ajan myötä opettajan näkökulman, aiheen sisällön, opetuksen ideologian sekä tavoitteen mukaan. Aluksi aiheesta käytettiin nimeä raittiusoppi tai raittiusopetus, myöhemmin sitä kutsuttiin raittiusvalistukseksi ja raittiuskasvatukseksi. (Raittiuskasvatuskomitean mietintö 1980.) Raittiuskasvatus määriteltiin "toiminnaksi, jonka avulla ihmisiin vaikutetaan siten, että he omaksuvat fyysisesti, psyykkisesti ja sosiaalisesti terveet elämäntavat ja ylläpitävät niitä sekä pyrkivät ehkäisemään ja vähentämään alkoholin, muiden huumaavien aineiden sekä tupakan käyttöä ja haittoja" (Raittiuskasvatuskomitean mietintö 1980, 22, 41). Näkemyksen mukaan työssä korostuivat aineiden haitat, ylhäältäpäin annettava valmis käyttäytymismalli, oppijan passiivisuus, opettajajohdoiset opetusmenetelmät ja raittiuden tavoite.

Raittiuskasvatus liitettiin 1980-luvulla osaksi muuta terveystieteistä (Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1985). Hollon (1985, 197) kasvatustieteellistä ja Kannaksen (1992) terveystieteiden määrittelyä mukaellen päihteitä koulussa käsittelevä opetus tulisi nähdä laajana, kokonaisvaltaisena toimintana, jossa oppijalla on aktiivinen osa, ja opettajan rooli on toimia enemmän tasavertaisena oppimisen ohjaajana, virittäjänä, tukijana ja avustajana tai oppimisen esteiden vähentäjänä. Tossavainen (1993, 172) pitää päihteiden käytön ehkäisemistä kasvatustieteellisenä prosessina, koska kehittämisen kohteena on siinä tiedollisten puutteiden korvaamisen lisäksi sosiaalisten ja kommunikointitaitojen parantaminen.

Kouluun kohdistuvat odotukset nuorten päihteiden käytön ehkäisemisessä ovat korkeita, ja koulua on arvosteltu sen kykenemättömyydestä vaikuttaa nuorten päihteiden käyttöön. Nuorten päihteiden käytön ehkäisyn tehostamistyöryhmän muistion (1993, 23) mukaan nuorten päihteiden käytön ehkäisyn painopiste on ollut asenne- ja tapakasvatuksen sijasta tietojen antamisessa. Päihdeopetuksesta ovat puuttuneet selkeät tavoitteet, yhtenäisyys sekä vuorovaikutus opettajien ja oppilaiden välillä. Opetuksen lähtökohdina ovat olleet terveystieteet ja itse päihdyttävät aineet. Päihteidenkäytön yhteiskunnalliset ja sosiaaliset syyt, oikeat käyttötavat sekä päihteet osana kulttuurin ilmentymää on unohdettu. Nuorten elinoloihin ja -ympäristöön vaikuttaminen on ollut myös harvinaista. Eläkö kehittyvässä koulussa yhä "Turmiolan Tommi" -tyyppinen varoiteleva raittiustietoisuus tai oppilaiden hukuttaminen hyödyttömään asiatietoon, vai mistä johtuu se, että opetus ei kohtaa oppilaiden tarpeita?

Alkoholipolitiikassa pyritään paikallisuuteen ja yhteisöllisyyteen (Päihde- ja raittiustietoisuuden neuvottelukunta 1995, 1997). Myös nuorten päihteiden käytön ennaltaehkäisyn tulisi olla yhteisötason kollektiivista toimintaa, jossa ei pyritä vaikuttamaan ainoastaan yksittäiseen oppilaaseen. Kouluyhteisössä tai laajemmin koko nuorten elinyhteisössä tehtävän päihdekasvatuksen tulisi perustua yhteisön jäsenten oma-aloitteiseen toimintaan, tiedostettuun suunnitteluun ja yhteisöllisiin kulttuuritekijöihin sekä vedota älyyn ja tunteisiin (Holmila 1997).

Suomessa päihdeopetusta on tutkittu erillisten päihteiden opetuksessa (Heikkinen & Kontula 1992; Koskinen-Ollonqvist 1993; Tossavainen 1992; Vartiainen & Tossavainen 1992) mutta eri päihteitä yhdistävää tutkimusta ei ole tehty. Tämä tutkimus on osa Terveystieteiden tutkimuskeskuksen toteuttaman Koulun terveystieteiden

kasvatuksen kehittämisprojektin alkukartoitusta. Tutkimuksen tarkoituksena on selvittää opettajien näkemyksiä päihdeopetuksesta sekä koulun päihdeopetuksen nykykäytäntöjä ja niihin vaikuttavia tekijöitä. Tutkimusmenetelmänä käytetään opettajien ryhmähaastattelua ja koulujen opetussuunnitelmien sisällöllistä analyysia. Tässä tutkimuksessa päihdeopetusta tarkastellaan osatekijöiden muodostamana toimintajärjestelmänä, jolla on mahdollisuus kehittymiseen järjestelmässä todettujen ristiriitojen avulla. Opetusta ei tarkastella yksittäisen opettajan, vaan opettajien kollektiivisten näkemysten kautta. Työssä käytetään apuna Engeströmin (1985) työtoiminnan mallia.

2. NUORTEN PÄIHTEIDEN KÄYTTÖ JA SIIHEN YHTEYDESSÄ OLEVAT TEKIJÄT

Nuorten päihteiden käyttöä on Suomessa seurattu kyselytutkimuksilla Nuorten terveystapatutkimuksessa vuodesta 1977 alkaen (mm. Ahlström 1994), WHO-koululaistutkimuksessa (King, Wold, Tudor-Smith & Harel 1996) sekä paikallisesti tehdyissä tutkimuksissa. Uusimpia koulukohtaisia tietoja on saatu Kouluterveys-tutkimuksesta (Rimpelä ym. 1996). Eri tutkimuksista saadut tulokset ovat hyvin samankaltaisia, vaikka tulosten vertailua haittaa kysymysten asettelun ja tutkittavien ikäryhmien erot. Nuorten päihteiden käytön kokonaismäärä, käyttöiheys sekä käytön humalahakuisuus ovat lisääntyneet viimeksi kuluneen kymmenen vuoden aikana. Alkoholin käytön rinnalla on 1990-luvulla yleistynyt erityisesti lääkkeiden päihdekäyttö sekä sekakäyttö yhdessä alkoholin kanssa. Myös huumausaineiden, erityisesti hasiksen, käyttö on lisääntymässä, ja yhä useampi nuori on kohdannut huumeiden tarjontaa tai tietää tuttavapiirissään jonkun huumeita käyttävän. Imppaus eli teknisten liuosten päihdekäyttö haistelemalla on vähäistä ja rajoittuu yleensä yhteen kokeilukertaan. (Liite 1 - 2) (Ahlström ym. 1996; Ahlström 1994; King ym. 1996; Rimpelä ym. 1996.)

Vuoden 1996 Kouluterveys-tutkimuksessa täysin raittiita ilmoitti olevansa kahdeksaluokkalaisista noin puolet ja yhdeksäluokkalaisista viidennes. Raittiiden poikien osuus on yläasteikäisissä hieman tyttöjä suurempi (Ahlström 1996, Rimpelä ym. 1996). Kunnon humalan ainakin kerran on kokenut kahdeksannelle luokalla puolet ja yhdeksännellä luokalla kaksi kolmannesta oppilaista. Kahdeksannelle luokalla ei humalakokemusten määrässä ole sukupuolieroja, mutta yhdeksännen luokan poikien humalakertojen määrä on tyttöjä suurempi. Erityisesti viikottainen alkoholin käyttö lisääntyy pojilla kahdeksannelle yhdeksännelle siirryttäessä. Pojat myös hyväksyvät humalan kerran viikossa tyttöjä useammin. (Rimpelä ym. 1996.) Jotain huumaavaa ainetta on kokeillut joka viides kahdeksännen ja yhdeksännen luokan oppilaista. Huumaavia aineita kokeilleita tai niitä toistuvasti käyttäviä on tytöissä poikia enemmän (Rimpelä ym. 1996; Ahlström ym. 1996). Tyttöjen suosimia huumaavia aineita ovat lääkkeet käytettynä yhdessä alkoholin kanssa ja pojat suosivat kannabistuotteita (Rimpelä ym. 1996).

Imppauksen eli teknisten liuottimien haistelun kokeilu on harvinaisempaa syrjäporukoiden alakulttuuria, joka esiintyy aaltomaisesti. Kokeilijoita on 13-vuotiaista alle prosentti ja 15 -vuotiaista noin kolme prosenttia. Puolella kokeilijoista käyttö jää yhteen tai kahteen kertaan. (Tirkkonen & Kontula 1991.)

Suomessa ei ole alueellisesti suuria eroja nuorten humaltumisten määrissä: (Rimpelä ym. 1996, Ahlström 1994), ainoastaan pääkaupunkiseudun tytöt humaltuvat useammin kuin tytöt muualla Suomessa (Ahlström ym 1996). Etelä-Suomessa alkoholiin tutustutaan vähän muuta Suomea aikaisemmin ja alkoholia käytetään muuta Suomea enemmän (Ahlström 1994). Huumeita kokeilleita tai käyttäviä on Etelä-Suomessa, erityisesti Helsingissä ja Turussa, hieman enemmän kuin muissa Suomen kaupungeissa (Ahlström ym. 1996; Rimpelä ym 1996).

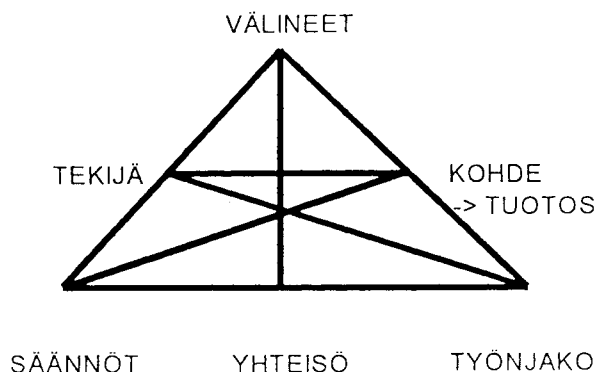
Nuorten alkoholin käytön on tutkimuksissa todettu liittyvän tupakointiin (Ahlström ym. 1996, Liimatainen-Lamberg 1989; Rauste von Wright 1982; Topo 1988; Tossavainen 1988), huumeiden käyttöön (Ahlström ym. 1996; Kontula 1989; Kontula ja Koskela 1992; 61; Topo 1988) sekä suurempaan lääkkeiden käyttöön (Rahkonen, Hemminki & Rimpelä 1987). Alkoholia käyttävät nuoret ovat myös seksuaalisesti kokeneempia kuin nuoret yleensä (Hallman 1992, 44; Rauste von Wright 1986, 37; Topo 1988, 25).

3. PÄIHDEOPETUKSEN SUUNTAVIIVOJA PERUSKOULUSSA

Hoikkalan (1987) mukaan opetuksen kehystekijöitä tutkimalla voidaan löytää niitä ristiriitoja, joihin puuttumalla päihdeopetuksessa saavutetaan tuloksia. Hän pitää päihdeopetuksen onnistumisen tärkeimpänä edellytyksenä sen konkreettisten ehtojen tuntemista ja analysoimista kussakin koulussa, yhteisössä ja yhteiskunnassa. Kehystekijöitä arvioimalla kuva opetuksesta tarkentuu ja arvioinnissa painottuu opetustilanne (Kerr 1981, 79 - 87).

Onnistuneessa terveystkasvatusohjelmassa otetaan huomioon opetustilanteen kehystekijöiden lisäksi ympäristön tuki, opetusmenetelmät ja harkitusti valittu kohderyhmä. Opetukseen käytetään ainakin yksi viikkotunti, opetus integroidaan yhteisön muuhun toimintaan ja menetelmävalinta perustuu uusiin oppimisteorioihin sekä oppilaan aktivoitumiseen. (Brenberg 1991, 101 - 104). Alle kymmenen tuntia kestäväillä ohjelmilla ei ole vaikutusta (Kröger 1994, 20 - 23).

Suomessa on päihdeopetusta pyritty kehittämään Engeströmin työtoiminnan mallin avulla (kuvio 1) (Koskinen-Ollonqvist 1993). Engeströmin kehittämän työtoiminnan mallin mukaan toimintajärjestelmän kokonaisuus muodostuu osatekijöistä. Kaikki osatekijät vaikuttavat toisiinsa toimintajärjestelmän sisällä, ja ulkoa tulevat paineet, esim. säännöt vaikuttavat toimintajärjestelmään sen sisäisen rakenteen muokkaamina. (Engeström 1987, 10 - 12; Engeström 1995.) Toimintamallin yksittäiset tekijät eivät voi kehittyä toisiaan pidemmälle, koska muiden tekijöiden tulee pystyä vastaamaan tapahtuneeseen muutokseen. Jotta työ kehittyisi, on toimintajärjestelmän saavutettava kokonaan uusi laadullinen kehitysvaihe. (Engeström 1995; Koskinen-Ollonqvist 1993, 31.)

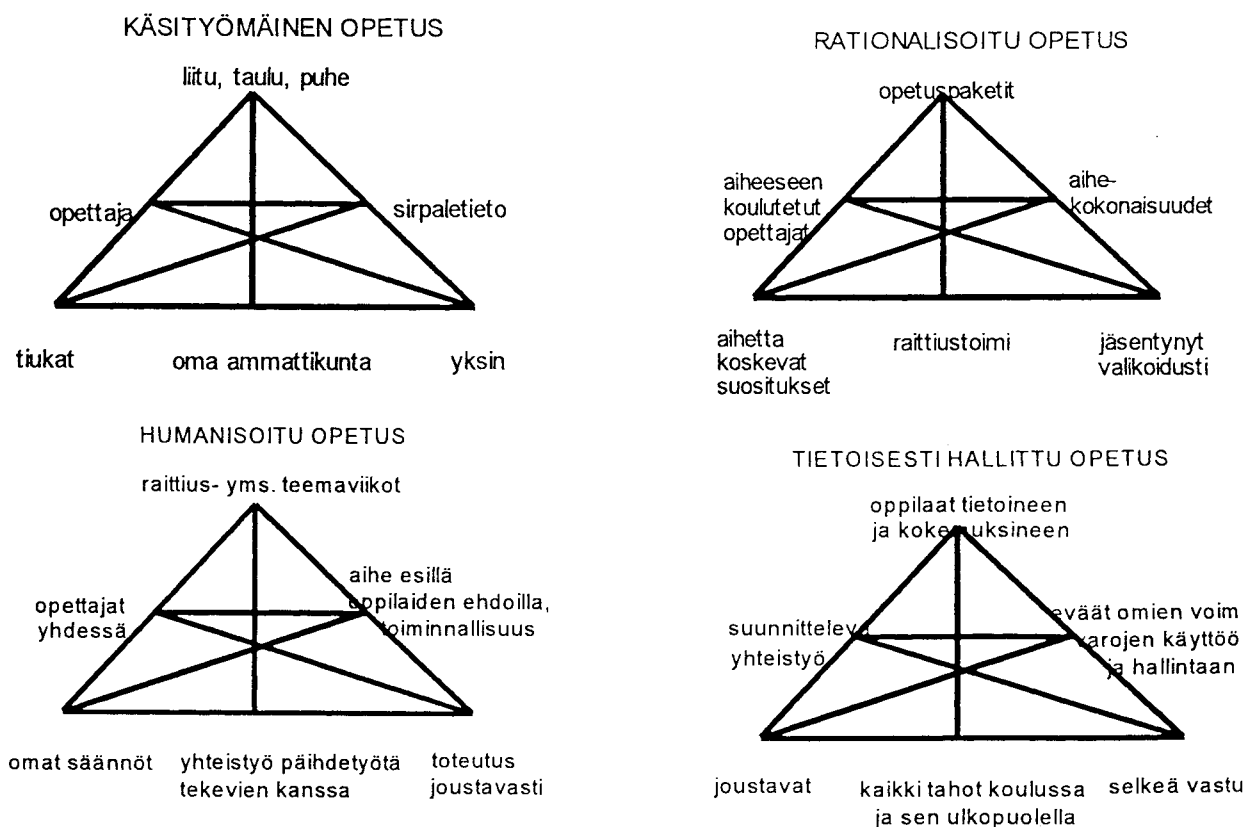
KUVIO 1. Työtoiminnan malli (Engeström 1985; Engeström 1987, 78)

Toimintajärjestelmän **tekijällä** tarkoitetaan sitä yksilöä tai ryhmää, jonka näkökulmasta analyysiä suoritetaan. Tämän tutkimuksen lähtökohtana ovat opettajan näkemykset päihdeopetuksen kokonaisuudesta. **Kohteella** tarkoitetaan sitä ilmiötä, olentoa tai esinettä, jossa työyhteisö pyrkii saamaan muutoksia eli tässä tutkimuksessa oppilasta. **Tuotos** ovat ne vaikutukset tai muutokset, joita oppilaassa tavoitellaan. **Välineet** ovat opettajan tai muiden opetusta toteuttavien henkilöiden käytössä olevia käsitteellisiä tai konkreettisia työkaluja. **Yhteisö** syntyy niistä työntekijöistä, jotka pyrkivät samaan lopputulokseen. **Työnjaolla** tarkoitetaan opetukseen liittyvien tehtävien jakoa. Työnjakoon kuuluvat valta- ja asemahierarkia sekä tehtävien toiminnallinen eriyttäminen. Toimintajärjestelmän **säännöt** ovat työyhteisön kokonaisuutta koskevia säännöksiä, ohjeita, määräyksiä sekä kirjoittamattomia normeja, jotka tulevat työyhteisöön joko ulkopuolelta tai syntyvät sen sisällä. (Engeström 1985; Engeström 1987, 78.)

Koulun päihdeopetus voidaan Engeströmin työtoiminnan mallin (1985) mukaan ymmärtää toimintajärjestelmäksi, joka kehittyy ratkaisemalla toiminnassaan syntyneitä ristiriitoja. Ristiriidat syntyvät, kun työn sisäisten jännitteiden ja vuorovaikutuksen aikaan saamat muutokset, häiriöt ja innovaatiot vaikuttavat toisiinsa toimintajärjestelmän osatekijöissä. Ulkoapäin toimintaan vaikuttaa yhteiskunnallisten toimintojen kehitys. (Engeström 1995, 62 - 67.)

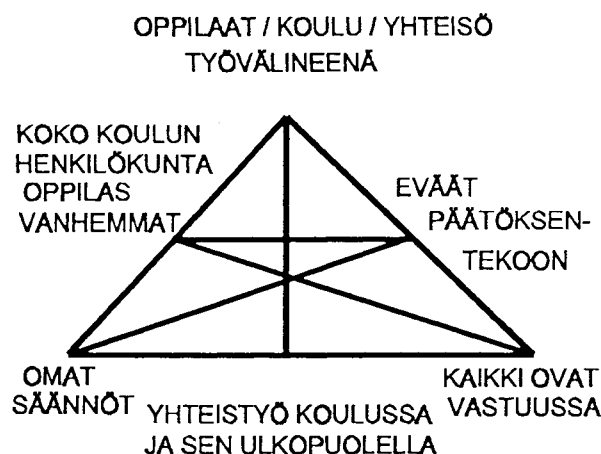
Engeströmin (1985) työtoiminnan osatekijöiden lisäksi opettajan toimintamahdollisuuksiin vaikuttavia koulun sisäisiä tai ulkopuolisia tekijöitä eli kehys- tai kontekstitekijöitä (frame factors) ovat määritelleet myös muut. Kerr (1981, 79 - 87) lisää opetuksen kehyksiin oppimistoiminnan, opetettavan aineksen, saatavilla olevat resurssit, poliittiset ja moraaliset seikat sekä tavoitteiden ja keinojen valinnan sekä toiminnan välisen suhteen. Lundgren (1972, 40 - 44) käyttää resursseista käsitettä fyysiset ja hallinnolliset kehykset. Arfwedson ym. (1979) laajentavat kehystekijä-käsitettä erityisesti koulun ulkopuolelle ottaen mukaan yhteiskunnan, lähiympäristön ja koulualueen ulottuvuudet. Vahvimpana kontekstitekijänä he pitävät koulun lähiympäristöä ja sen erilaisia arvostus- ja normitekijöitä sisältäviä sosiaalisia olosuhteita. Yksittäisen opettajan toimintaan vaikuttaa myös koulun oma koodi eli ne traditiot, käytännöt ja periaatteet, joihin opettaja koulussa soisaalistuu. (Hoikkala 1987.)

Koulun alkoholiopetus on kehittynyt käsityömäisestä opetuksesta rationalisoidun opetuksen kautta kohti humanisoitua ja tietoisesti hallittua työtä (Koskinen-Ollonqvist 1993). Jokainen kehitysvaihe syntyy toiminnan erilaisista osatekijöistä (kuvio 2).

KUVIO 2. Alkoholiopetuksen kehitysvaiheet (Koskinen-Ollonqvist 1993, 50 - 51)

Ideaallinen muutokseen tähtäävä prosessikeskeinen alkoholiopetus näkee oppilaan ja kouluyhteisön työvälineenä, jolla opettaja, koko koulun henkilökunta, oppilaat ja vanhemmat pyrkivät kohti päätöksentekotaitoja (kuvio 3). Työtä ohjaavat tekijöiden itse suunnittelemat säännöt, vastuuta kannetaan työstä yhdessä ja yhteistyötä tehdään sekä koulun sisällä että sen ulkopuolella. (Koskinen-Ollonqvist 1993, 31.)

KUVIO 3. Ideaalinen alkoholiopetuksen toimintajärjestelmä (Koskinen-Ollonqvist 1993, 31)

3.1. Päihdeopetuksen yhteisölliset tekijät

Paikallinen yhteisö muodostuu pinta- ja syväkenteista, joihin vaikuttaminen on keino päihdeiden käytön ymmärtämisessä ja siihen vaikuttamisessa. Nuoren elämässä pintatason yhteisörakenteeseen kuuluvat laitokset, kuten koulu, palvelut, harrastusorganisaatiot sekä erilaiset sosiaaliset ryhmät, jotka jäsentävät nuorten välisiä sosiaalisia suhteita. Yhteisön syväkenteita ovat kulttuuriset tekijät, perinteet sekä emotionaalinen sitoutuminen ja johonkin kuulumisen tunne. Yhteisölliset kehittämishankkeet edellyttävät luottamusta näiden olemassaoloon ja niiden tarjoaman myönteisen energian hyväksikäyttämistä. (Holmila 1997, 25 - 26, 226 - 230.)

Opettaja ja oppilaat tekevät työtä kouluyhteisössä. Koulun sisäinen interventiokulttuuri muodostuu osaamisesta, työn rakenteesta ja koulun visioista (Koskinen-Ollonqvist 1993, 78 - 79). Koulun

opettajakulttuuriin kuuluvat opettajien opetusta koskevat käsitykset, uskomukset, arvostukset ja odotukset (Sahlberg 1996, 86). Vaikka opetustyylien ja roolien muuttaminen on vaikeaa (Koskinen-Ollonqvist 1993, 78 - 79; Sahlberg 1996), on kokemuksia, tunteita ja elämyksiä sisältävän alkoholiopetuksen onnistumisen edellytyksenä koulun interventiokulttuurin muutos (Koskinen-Ollonqvist 1993, 55 - 57).

Koulun näkeminen osana laajempaa toimintajärjestelmää ja sen prosessia mahdollistaisi yhteyksien luomisen koulun ulkopuolelle. Kouluyhteisö on osa kuntayhteisöä, jossa myös kouluviranomaisten, muiden päättäjien ja nuorten kanssa työskentelevien asenteet ja motivaatio päihdeopetusta kohtaan näkyvät työn toteutumisessa (Koskinen-Ollonqvist 1993, 9, 55 - 57).

Päihteiden käyttö ilmentää nuorisokulttuuria. Nuoriso ei kuitenkaan ole yhtenäinen joukko, joka toimii samojen kaavojen mukaisesti, vaan nuorten eri alakulttuureissa (Hoikkala 1989, 153) tai eri kouluissa (Scott & Ambrosion 1995) päihteiden käytöstä ja humaltumisesta ajatellaan eri tavoin. Myös päihteiden käyttötavat eroavat sukupuolten (Hallman 1992), koulujen (Rimpelä ym. 1996) ja erilaisten harrasteryhmien välillä (Cooley, Henriksen, Nelson & Thompson 1995).

Nuorille terveys on kokemuksellinen, henkinen, sosiaalinen tai elämyksellinen asia. Päihteillä nuoret etsivät elämyksiä, hauskuutta ja jännitystä. Nuorten päihteiden käyttöön liittyy sosiaalinen yhdessäolo, juhlinta, säännöistä piittaamaton hulluttelevainen, liikkuminen paikasta toiseen ja erilaiset tapahtumat. (Hoikkala 1989, 147 - 155; Pyörälä 1991; Rantanen 1996). Päihteiden käyttö on nuorille dynaamista, tilanteiden mukaan vaihtuvaa toimintaa, jolla nuori erottuu aikuisten koulun ja kodin täyttämästä maailmasta ja liittyy nuorten vapaa-ajan maailmaan (Rantanen 1996). Päihdeopetuksen tulisi perustua tutkimustiedolle niistä fantasioista ja arjen merkityksistä, joita nuori päihteille ja niiden käytölle sosiaalisessa kontekstissaan antaa (Hoikkala 1987; Bagnall & May 1995). Huomiota tulisi kiinnittää päihteiden käyttötilanteiden huomaamattomiin näkökulmiin (Aas, Klepp, Laberg & Aaro 1995, 293 - 299). Nuoren kokemus päihteiden käyttöön liittyvistä normeista, arvoista ja hyödyistä on niin voimakasta, että se ylittää ne riskit, jotka nuori päihteillä tiedostaa olevan (Hoikkala 1987; Bagnall & May 1995). Koulun päihdeopetus unohtaa nuorten kollektiivisuuden, päihteiden käyttökontekstin (Leventhal & Keeshan 1993, 265 - 266) sekä päihteiden poliittisen, historiallisen ja sosiaalisen yhteyden (Jensen 1991, 23). Päihdeopetusta ei pystytä suunnittelemaan yleisellä tasolla valmiiksi,

vaan opetuksen tulisi lähteä paikallisesti tutkituista oppilaiden päihteiden käyttötavoista, tarpeista sekä toiveista ja tuettava niitä (Leventhal & Keeshan 1993, 267; Scott & Ambroson 1995).

3.2. Opetussuunnitelma ja päihdeopetukselle asetetut tavoitteet työn ohjaajana

Valtakunnalliset opetussuunnitelman perusteet ovat lähtökohta kunnallisen opetussuunnitelman laatimiselle. Koululaki ei aseta velvoitteita ehkäisevän päihdetyön tekemiseen, mutta velvoittaa koulua pyrkimään läheiseen yhteistyöhön kodin kanssa ja tukemaan kotia sen kasvatustehtävässä. Huoltajilla tulee myös olla lukuvuosittain mahdollisuus keskustella opettajien kanssa koulun kasvatustyöstä esim. vanhempainilloissa. Peruskoulu voi myös järjestää oppilaille vapaaehtoisia koulun työtä edistäviä kerhoja. (Opetustoimen lainsäädäntö 1994, 13, 16.)

Peruskoulun opetussuunnitelman perusteissa (1994) terveyskasvatus ja sen osana päihdeopetus (Koulun terveyskasvatuksen kehittäminen 1993) kuuluu aihekokonaisuuksiin, joita on mahdollista sisällyttää useisiin oppiaineisiin tai toteuttaa useiden aineiden yhteistyönä, projekteina tai teemoina. Aihekokonaisuuksista voidaan yläasteella muodostaa myös valinnaisaineita. Terveiden elämäntapojen edistäminen on lisäksi asetettu liikunnan, biologian ja yläasteella kotitalouden lähtökohdiksi ja tavoitteiksi. Ylimääräinen terveystiedon tunti on yläasteen liikuntatunneista uudessa opetussuunnitelmassa jäänyt pois. Ala-asteella kansalaistaito, jossa mm. päihdeasioita käsiteltiin, on korvattu ympäristötieto-nimisellä oppiaineella. Ennaltaehkäisevää päihdetyötä on mahdollista tehdä myös opinnonohjauksen tunneilla tai päivänavauksissa. (Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1994.) Opetussuunnitelmalliset epäselvyydet ja riittämätön oppituntien määrä vaikeuttavat opettajien mielestä päihdeopetusta (Heikkinen & Kontula 1992, 104 - 107; Vartiainen & Tossavainen 1992, 65).

Koulun terveyskasvatuksen kehittämistyöryhmän muistiossa (1993) todetaan, että terveyttä edistävän kouluyhteisön edellytyksenä on kokonaisvaltainen toimintastrategia. Opetuksen peruslähtökohtana on päihdeopetuksen tavoitteiden yhdenmukaisuus opetuksessa, koulun muussa toiminnassa ja yhteistyössä sidosryhmien kanssa. Ala-asteella tulisi korostaa terveitä elämäntapoja ja myönteisiin asenteisiin kasvattamista. Yläasteella päihdeopetus tulisi toteuttaa yhtenäisenä opetuskokonaisuutena, jossa tavoitteena on päihdeopetuksen liittäminen nuoren kokemusmaailmaan, itseohjautuvuus,

sosiaalisten paineiden vahvistaminen, omien arvojen selkiyttäminen, sekä oikean tiedon omaksuminen päihteiden vaikutuksista. (Nuorten päihteidenkäytön ehkäisyyn tehostamistyöryhmän muistio 1993, 7 - 8.)

Huumeopetuksen tavoitteena pidetään yleisesti huumeiden vastaisten tunteiden herättämistä sekä huumeisiin liittyvän faktatiedon antamista (Heikkinen & Kontula 1992, 100 - 101). Tavoitteina nämä kaksi ovat vastakkaisia. Huumeita koskevan tiedon avulla pystytään lisäämään tietoutta, mutta asenteisiin ja käyttöön sillä on hyvin vaikeaa vaikuttaa (Pylkkänen 1986, 61).

Käytännön opetustyössä päihdeopetuksen kokonaisuudesta noin kolmannes, joissakin kouluissa jopa lähes puolet, on klassisia huumeita painottavaa huumeopetusta. Viidesosassa kouluista ei lääkkeiden väärinkäytöstä puhuta mitään. Huumeopetuksen asema päihdeopetuksen kokonaisuudesta korostuu myös siinä, että osa opettajista haluaisi irrottaa ne täysin muista päihteistä. (Heikkinen & Kontula 1992, 24, 88, 121.)

3.3. Päihdeopetuksen toteuttajat

Opettajan työ on itsenäistä ja vahvasti oman ammattikulttuurin ohjaamaa työtä. Työhön ei ole perinteisesti kuulunut yhteisöllinen tai prosessikeskeinen työote. Opettaja ei myöskään helposti miellä itseään terveystietokasvatustajaksi. Opettajakunnan korkea vastuuntunto ja käyttämättömät voimavarat ovat kuitenkin mahdollisuus työn kehittämisessä. (Koskinen-Ollonqvist 1993, 55 - 57.)

Kannaksen (1992) mukaan terveystietokasvatustaja tarvitsee tietoperustan, joka koostuu terveys-, menetelmä-, näkemys-, elämäntapa- ja kulttuuritiedosta. Terveystieto sisältää tiedon terveyteen vaikuttavista tekijöistä, menetelmätieto koostuu oppimista ja kasvattamista koskevista tiedoista ja taidoista, näkemystieto terveyteen liittyvistä filosofisista kysymyksistä, elämäntapatieto nuorten terveyteen liittyvien elämäntapojen tuntemuksesta ja kulttuuritieto terveystietokäyttämiseen vaikuttavien yhteiskunnallisten voimien tuntemuksesta. Monipuolinen psykososiaalisen osan sisältävä päihdeopetus vaatii lisäksi opettajalta verbaalista lahjakkuutta, ulospäin suuntautuneisuutta, ryhmätyötaitoja, vuorovaikutustaitojen hallintaa sekä aitoa kiinnostusta oppilaita sekä opettamista kohtaan (Tossavai-

nen 1993, 162). Monipuolista päihdeopetusta toteuttava opettaja seuraa aktiivisesti tiedotusvälineitä, ja hän tietää paikkakunnan päihdeilanteen (Heikkinen & Kontula 1992, 44).

Käytännössä opettajan omien tietojen vähäisyys oli huumeopetuksen ongelmana lähes 70 prosentilla ala-asteen ja 60 prosentilla yläasteen opettajista (Heikkinen & Kontula 1992, 104 - 107). Opettajilla on menetelmällisiä valmiuksia opettamiseen, mutta ne vaativat uudistamista sekä uusia ajatuksia opettamisesta ja oppimisesta (Koskinen-Ollonqvist 1993, 55 - 57). Opetuksen toteuttamiseen vaikuttavat myös opettajien asenteet päihteitä tai päihdeopetusta kohtaan sekä opettajan oma motivaatio (Koskinen-Ollonqvist 1993, 9). Motivaatio huumeopetukseen on todettu muita päihteitä suuremmaksi (Heikkinen & Kontula 1992, 100 - 101, 126 - 129), mutta toisaalta koko terveyskasvatuksen kokonaisuudesta opettajien mielestä liikunta ja ravinto ovat tärkeimpiä, ja alkoholi on vasta kuudenneksi ja huumeet ja lääkkeet seitsemänneksi tärkeimmät sisältöalueet (Vartiainen & Tossavainen 1992, 22).

Terveyttä edistävä kouluyhteisö tekee yhteistyötä sekä koulun sisällä että kodin ja muun ympäristön kanssa (Koulun terveyskasvatuksen kehittämistyöryhmän muistio 1993). Yhteistyötä tupakka- ja huumeopetuksessa tehdään eniten muiden opettajien ja kouluterveydenhoitajan kanssa. Varsinainen integrointi muihin aineisiin on vähäistä. (Heikkinen & Kontula 1992, 76; Koskinen-Ollonqvist 1993, 42 - 44; Vartiainen & Tossavainen 1992, 36 - 40, 59.) Yhteistyökumppanien vähyyden taustalla ovat koulun sisäiset rakenteet ja perinteet; tarvetta yhteistyökumppaneihin ei ole, ja ulkopuolisia asiantuntijoita pidetään avustajina opettajakeskeisessä opetuksessa (Koskinen-Ollonqvist 1993, 55 - 57).

Päihdeopetuksen vierailevina asiantuntijoina eniten käytettyjä ovat nuoriso- ja raittiustyöntekijä, poliisi tai huumeasiantuntija, joka vierailee yli viidesosassa yläasteista. (Heikkinen & Kontula 1992, 76; Koskinen-Ollonqvist 1993, 42 - 44; Vartiainen & Tossavainen 1992, 36 - 40, 59.) Asiantuntijoiden käyttöä halutaan, koska sen uskotaan tehostavan oppimista, tuovan motivoivaa vaihtelua ja uutta tietoa (Heikkinen & Kontula 1992, 113 - 115). Pylkkänen (1986, 57) varoittaa asiantuntijoiden kutsumisesta, koska päihteet saavat silloin erityisaseman opetuksessa, ja se saattaa lisätä oppilaiden kiinnostusta niitä kohtaan. Yhteistyö ja tuen saaminen kunnan raittiustoimelta on sen toiminnan supistumisen ja yhdistymisen takia vähentynyt (Arminen & Koponen 1994, 6).

Vanhemmat ja koulu voivat yhteistyöllä vaikuttaa nuorten päihdeiden käyttöön kiinnittämällä huomiota nuoren psykologisten tarpeiden huomiointiin ja itsetunnon kohottamiseen (Emery, McDermott, Holcomb & Marty 1993, 224 - 227; Synovitz 1992, 67 - 70). Kodin ja koulun yhteistyö päihdeasioissa otetaan esille vanhempainilloissa. Huumeista puhutaan kolmasosassa yläasteiden vanhempainilloista usein asiantuntijoiden avustamana. Tupakka-aihetta käsitellään vanhempainilloissa vuosittain. Vanhemmilta saatava tuki koulun opetustyölle päihdeasioissa katsotaan kuitenkin riittämättömäksi. (Heikkinen & Kontula 1992, 80; Vartiainen & Tossavainen 1992, 24 - 28.) Yhteistyötä koulun, kodin ja eri hallintokuntien sekä tiedotusvälineiden välillä tulisi lisätä myös sen takia, että koulujen lomakautena kasvatusta toteutuisi samojen arvojen pohjalta kuin kouluaikana (Tossavainen 1993, 173 - 174).

3.4. Päihdeopetuksen työvälineet

Päihdeopetuksen opetusmallit ovat opettajan työssä näkyviä käsitteellisiä työvälineitä, joiden pohjalta konkreettiset menetelmälliset tai materiaalin valinnat tehdään. Primaaripreventiotasolla päihdeopetuksesta on löydettävissä kaksi erilaista terveystieteellistä lähestymistapaa, traditionaalinen ja psykososiaalinen, jotka heijastavat opettajan erilaisia käsityksiä terveydestä, kasvatuksesta, oppimisesta ja ihmisen olemuksesta (Heikkinen 1994; Nupponen 1991; Tones 1988; Shemeikka 1989). Radikaalin eli edistyksellisen lähestymistavan tavoitteena on virittää sosiaalista ja yhteisöllistä toimintaa sekä herättää kriittistä tietoisuutta sosioekonomisesta ja fyysisestä ympäristöstä (Nupponen 1991; Tones 1988; Shemeikka 1989).

Päihdeopetusmalleja on monimutkaisuutensa ja päällekkäisen käytön takia vaikea arvioida ja vertailla (Heikkinen 1994; Leventhal & Keeshan 1993, 264; Kröger 1994). Vertailemista vaikeuttavat myös mallien vaikuttavuustutkimusten tutkimusmenetelmien epäonnistuminen tai epätarkka julkaiseminen (May 1991). Samanlaisilla ohjelmilla on eri ympäristöissä (Villabi, Ballestin, Nebot, Brugal & Diez 1997) ja eri toteuttajilla (Tossavainen 1993, 101) saatu aikaan erilaisia vaikutuksia.

Kouluissa tutkituista nuorten päihdeiden käytön ehkäisyohjelmista löytyy osia useista erilaisista opetustavoista. Tietoperusteista opetusta sisälsi 90 % 1980-luvulla toteutetuista ohjelmista, ja kieltäytymisharjoitteita ja päätöksentekotaitoja sisältäviä ohjelmia oli hieman yli 40 % ohjelmista.

Positiivisimmat vaikutukset nuorten päihteiden käyttöön saatiin 1980 -luvulla sosiaalista vaikutusta sisältävillä ohjelmilla sekä useita erilaisia toimintamalleja sisältävillä ohjelmilla. (Hansen 1992.)

Konkreettisten työvälineiden kuten opetusmateriaalin opettajat kokevat olevan puutteellista ja sisällöltään yksipuolista (Heikkinen & Kontula 1992, 104 - 107; Vartiainen & Tossavainen 1992, 65). Puuttellinen materiaali vaikeuttaa opetusta (Heikkinen & Kontula 1992, 104 - 107; Vartiainen & Tossavainen 1992, 65) ja vaikuttaa myös opetuksen suunnitteluun (Koskinen-Ollonqvist 1993, 9).

3.4.1. Traditionaalinen päihdeopetusmalli

Traditionaalisen eli lääketieteellisen opetusmallin (information giving) tavoitteena on lisätä oppilaiden tietoja päihteistä ja tätä kautta vaikuttaa oppilaiden asenteisiin ja päihdekäyttäytymiseen. Mallin taustalla on behavioristinen opetuskäsitys. Käytännön opetustyö on opettaja- ja päihdekeskeistä sekä tietopainotteista. Opetuksessa ei oteta huomioon päihteiden käyttöön johtavia syitä tai oppilaiden yksilöllisiä eroja. (Heikkinen 1994; Heikkinen & Kontula 1992; Nupponen 1991; Tones 1988; Shemeikka 1989.) Ensimmäisissä tietokeskeisissä opetusmalleissa korostettiin päihteiden riskejä ja haittoja ja lähestyttiin pelottelua. Myöhemmin opetus siirtyi neutraalimpaan tosiasioiden opettamiseen. (Tossavainen 1993, 15.) Käytännössä opetuksella ei ole saatu aikaan muutoksia asenteiden ja käyttäytymisen tasolla, vaan lisääntyvä tieto on saattanut johtaa jopa myönteisempiin asenteisiin päihteitä kohtaan, pelkojen vähenemiseen tai jopa päihteiden käytön lisääntymiseen (Gonet 1994, 78; May 1991). Positiivisia vaikutuksia on tietoperustaisella opetuksella saatu silloin, kun oppilaat ovat aktiivisesti osallistuneet opetukseen (May 1991), eli opettaja on pystynyt hyödyntämään oppilaiden aikaisemman tietoperustan ja kokemustaan. Voidaanko tulkita, että tällöin lähestytään jo psykososiaalista mallia?

Opetussisältöinä tietokeskeisessä opetusmallissa ovat päihteet aineina, niiden käyttö, käytön laillisuus ja sen myönteiset sekä kielteiset seuraukset. Seurauksia käsitellään lyhyt- ja pitkäaikaisvaikutuksina fyysiseltä, sosiaaliselta ja psyykkiseltä kannalta. Uudemmissa tietoperustaisissa päihdeopetusohjelmissä on korostettu enemmän välittömiä sosiaalisia seurauksia kuin harvinaisia terveydellisiä vaikutuksia. Tietoa voidaan oppilaille antaa myös päihteiden käytölle vaihtoehtoisista vapaa-ajan toimintamalleista ja niihin mukaan pääsemisestä. (Hansen 1992.) Tiedolliseen näkökulmaan voidaan sisällyttää myös

oppilaan henkilökohtaisen ja päivittäisen riskitilanteen arviointi sekä normatiivinen tieto (Koulun terveystieteiden kehittämisjaos 1993, 21). Normatiiviseen opetukseen kuuluu oppilaiden ryhmäuskomusten, väärin käsitysten ja päihteiden käytön prevalenssin yliarvioinnin oikaiseminen (Leventhal & Keeshan 1993, 263). Opetusmenetelminä on käytetty mielipidemittauksia, tutkimustulosten pohtimista, oppilaille tärkeiden mielipidevaikuttajien ottamista mukaan tunneille kertomaan omasta päihitteettömyydestään sekä keskustelua oppilaiden kanssa heidän käsityksistään (Hansen 1992).

Suomen huume- tai tupakkaopetuksessa eniten käytettyjä opetusmenetelmiä ovat oppikirjasta lähtevä opettajajohtoinen kertova tai kyselevä opetus sekä opetuskeskustelu. Oppilaskeskeisten ja toiminnallisten menetelmien käyttäminen on vähäistä (Heikkinen & Kontula 1992, 51 - 54; Vartiainen & Tossavainen 1992, 24 - 28, 55.), vaikka niiden käyttämistä erityisesti suositellaan (Nuorten päihteiden käytön ehkäisyn tehostamistyöryhmän muistio 1993, 7 - 8). Päihteisiin liittyviä teemapäiviä järjestetään myös vähän. (Heikkinen & Kontula 1992, 51-54; Vartiainen & Tossavainen 1992, 24-28.)

3.4.2. Päihdeopetuksen psykososiaalinen opetustapa

Perustan humanistisemmalle psykososiaaliselle opetusmallille loivat affektiiviset, käyttäytymisen muutokseen pyrkivät opetusohjelmat, joita kehitettiin 1970-luvulla. Niillä pyrittiin vaikuttamaan päihteiden käytölle altistaviin persoonallisiin tekijöihin tai käytön syihin, kuten heikkoihin vuorovaikutustaitoihin ja itsetuntoon. (Gilchrist; Pentz 1985; Pulkkinen, Kallio & Romo 1988; Serdahely 1979.)

Banduran (1977) sosiaalisen oppimisen teoria yhdisti kognitiiviset, affektiiviset, käyttäytymisen ja ympäristön ulottuvuuden yhteen oppimisen malliin. Päihteiden käyttö on nuorelle sosiaalisesti opittua tarkoituksenmukaista käyttäytymistä, joka syntyy sosiaalisen ympäristön ja persoonallisten tekijöiden (kognitiot, tunne-elämykset ja uskomukset) vuorovaikutuksesta. Käyttäytymisen muutoksen syntyyvät nuoren odotukset lopputuloksesta ja hänen kokemansa itsemääräämisen ja itsehallinnan kyky. Päihdeopetuksen psykososiaalinen malli perustuu persoonallisten ja sosiaalisten taitojen harjoittamiseen sekä sosiaalisten vaikutusten tunnistamiseen ja niiden sietämiseen. Psykososiaalisen

opetustavan eli selviytymismallin tavoitteena on oppilaan persoonallinen kasvu ja kehitys, joka johtaa käsitykseen omista mahdollisuuksista ohjata omaa elämää, itsearvostukseen sekä sosiaalisten ja elämäntaitojen omaksumiseen. Varsinaisten sosiaalisen vaikuttamisen mallien käyttö yleistyi erityisesti 1980-luvulla. Psykososiaaliset opetusmenetelmät ovat oppilaskeskeisiä, ryhmadynamiikkaa hyväksi käyttäviä ja oppilasta aktivoivia. (Heikkinen 1994; Hoikkala 1987; Nupponen 1991; Shemeikka 1989; Tones 1988; Tossavainen 1993.)

Psykososiaalinen opetusmalli jakaantuu kolmeen eri tyyppiin. **Arvojen selvittämiseen** (values clarification) perustuva suuntaus pyrkii ohjaamaan oman elämän arvojen syntymiseen, pohdiskeluun ja tiedostamiseen. Tavoitteena on tuoda esiin omien persoonallisten arvojen sopimattomuus päihteiden käytön suhteen. Opetusmenetelmänä on käytetty ryhmäkeskustelua ja työpajaopetusta. (Hansen 1992.) Suuntaus lähestyy rationaalisi-humanistista eli kasvatuksellista terveystieteiden lähestymistapaa, jossa korostetaan oppilaan omaa rationalisuutta ja valinnanvapautta. Antamalla tietoa päihteistä mahdollistetaan oppilaan omien arvojen selkeytyminen ja tietoinen päätöksenteko. (Nupponen 1991; Shemeikka 1989; Tones 1988.)

Päätöksen tekoon ja arvojen selkiyttämiseen liittyy läheisesti myös päämäärän asettamiseen kohdistuva opetus, jolla pyritään opettamaan taitoja tavoitteiden asettamisessa ja rohkaisemaan niiden saavuttamiseen. Tavoitteiden avulla yritetään saada oppilas huomaamaan, miten päihteiden käyttö on yhteensopimaton hänen asettamansa tavoitteen kanssa. Tavoitteet laaditaan realistisesti oppilaan voimavarat, aika ja taidot huomioon ottaen ja yritetään motivoida oppilas pyrkimään tavoitettaan kohti ja poistamaan esteitä tavoitteen edestä. Tavoitteeseen pyrittäessä voidaan myös palkita tai opettaa oppilas palkitsemaan itse itsensä tavoitteen saavuttamisesta. Päämäärän asettamisessa käytettäviä opetusmenetelmiä ovat mm. työkirjatehtävät, neuvonta ja luokan ulkopuolella tehtävät projektit. (Hansen 1992.)

Päätöksenteko-suuntaus (decision making) pyrkii parantamaan oppilaan rationaalista päätöksentekokykyä päihdeasioissa sekä käyttö- ja tarjontatilanteissa. Suuntaus sisältää ongelmien tunnistamista, ratkaisujen löytämistä ja valintojen tekemistä. Opetusmenetelminä on käytetty teoria opetusta päätöksentekoprosessista, keskustelua tavoitteista, roolipelejä ja työpajoja. (Hansen 1992.)

Kolmas psykososiaalinen opetustapa on **sosiaalisten taitojen opettamissuuntaus**, joka painottaa opetuksessa päihteisiin liittyviä sosiaalisia odotuksia, kulttuuritekijöitä sekä oppilaan sosiaalista kontekstia. Opetustekniikkoina annetaan joko malli terveyttä edistävästä käyttäytymisestä tai opetetaan sosiaalisten paineiden tunnistamis- tai vastustamistaitoja. Opetuksessa voidaan käyttää hyväksi vanhempia oppilaita tai muita oppilaiden idoleita herättämään keskustelua ja luomaan sosiaalista tukea päihteettömyydelle. (Heikkinen 1994; Nupponen 1991; Shemeikka 1989; Tones 1988; Tossavainen 1993.) Nuorten kouluohjelmissa opetusmenetelminä on käytetty myös filmejä, keskustelua, harjoituksia, roolileikkejä, tiedon antamista vaikeiden tilanteiden välttämiskeinoista sekä itsevarmuuden harjoittamista (Hansen 1992).

Laajoissa sosiaalisten taitojen opettamisohjelmissa on ohjelmaan sisällytetty elämäntaitojen opettamista sekä itsetunnon, -arvostuksen ja -tietoisuuden kasvattamista. Päihteiden käyttöön vaikuttaviksi elämän taidoiksi voidaan lukea myös kommunikaatio- ja ihmissuhdetaidot sekä ristiriitojen ratkaisutaidot, joihin pyritään luentojen, keskustelun tai roolileikkien avulla. Toiminta lisää itsetuntemusta ja sosiaalista hyväksyntää (Hansen 1992) sekä vähentää päihteisiin liittyvää attraktiota nostaten muut elämän alueet niiden edelle (Leventhal & Keeshan 1993, 264). Stressin ja muiden kielteisten tunteiden hallinnan ja ilmaisun opettaminen on osa elämäntaitoja, joita voidaan opettaa rentoutusmenetelmien ja keskustelun avulla (Hansen 1992). Elämystaidollisten opetusmenetelmien eli toiminnan ja kokemuksen avulla voidaan myös luoda tunne-elämyksiä ja niiden purkamiseen ja prosessointiin tarvittavia kommunikointi- ja ihmissuhdetaitoja (Nuorten päihteiden käytön ehkäisyn tehostamistyöryhmän muistio 1993, 7 - 8).

Sosiaalisten taitojen opettamissuuntausta on arvosteltu siitä, että pelkkä taitojen opettaminen ei riitä, ellei huomioida oppilaan motivaatiota taitojen käyttämiseen. Opetuksessa tulisikin huomioida päihteiden rooli oppilaiden elämässä sekä vahvistaa ja luoda muita tapoja päihteiden käyttötarpeen tyydyttämiselle. (Leventhal & Keeshan 1993, 266.) Psykososiaalisia opetustapoja on myös kritisoitu siitä, että ne yliarvioivat yksilön ja laiminlyövät päihteiden käytön sosiaalisen kontekstin ja kulttuuritekijät yhteisössä ja perheessä. Alkoholin vaaroista varoittelu on jopa siirtynyt ryhmäpaineesta varoitteluun. (May 1991.)

Psykososiaalisen opetusmallin arviointitutkimuksessa Tossavainen (1993) pyrki tiedon, keskustelun ja harjoitusten avulla ehkäisemään tupakoinnin aloittamista, alkoholin humalakäyttöä, kehittämään nuorten myönteisiä päätöksenteon ja selviytymisen taitoja sekä lisäämään sosiaalista tukea käsitellä stressiä. Ohjelma vähensi tupakointia ja alkoholin humalakäyttöä sekä alkoholista kieltäytymiskeinoja seitsemäsluokkalaisilla (96 - 97). Yhdeksäsluokkalaisilla ohjelma lisäsi kieltäytymisen syitä (118). Alkoholinkäytön sosiaalis-normatiivisiin odotuksiin ei ohjelmalla ollut vaikutusta (Tossavainen 1993, 99). Kieltäytymiskeinojen harjoittelu ja sosiaalisten paineiden tunnistamisharjoitukset yhdistettynä normatiiviseen opetukseen ovat tuoneet tulosta myös muualla maailmassa tehdyissä tutkimuksissa (Donaldson, Piccinin, Graham & Hansen 1995, 291 - 399.)

3.4.3. Kokonaisvaltainen yhteisökeskeinen preventio

Parhaat ja pitkäaikaisimmat tulokset on preventiossa saatu monitasoisilla kokonaisvaltaisilla ohjelmilla, joissa koulun ja median lisäksi on mukana koko muu yhteisö: perhe, naapurit ja ympäristö ja ohjelman jatkuvuus on huomioitu erillisillä vahvistavilla osioilla (Kröger 1994, 20 - 23; Peters 1994). Päihteiden käytön ehkäisy ei ole irrallinen tapahtuma nuoren elämässä, vaan sen tulisi olla integroitu osa normaalia elämää. Päihteet saattavat olla nuorelle ympäristöön sopeutumisen keino. (Leventhal & Keeshan 1993, 272.) Kokonaisvaltaiset, yhteisökeskeiset preventio-ohjelmat kohdistuvat samanaikaisesti useisiin päihteiden käytön sekä yksilöstä (tiedot, asenteet, taidot, minäkäsitys) että ympäristöstä (primaariryhmät, yhteisöt, päätöksenteko) tai näiden vuorovaikutuksesta lähteviin syytekijöihin. Ohjelmilla pyritään vahvistamaan terveyttä edistävää käyttäytymistä paikallisesti ja vähentämään terveyteen kohdistuvia riskitekijöitä tai riskikäyttäytymistä (Glanz, Lewis & Rimer 1990).

Kokonaisvaltaisilla ohjelmilla, johon on liittynyt vanhempien kanssa tehtävä yhteistyö, opetussuunnitelman muutokset, vapaa-ajan aktiviteetit koulussa, nuorten vertaisryhmien hyväksikäyttö, valvonta ja koko koulun henkilökunnan tavoitteiden yhdenmukaistaminen, on saatu päihteiden käyttö vähenemään (Garrahan 1995; Johnson, Anderson, Pentz, Weber & Dwyer 1990). Suomessa vuorovaikutuksellista kokonaisvaltaisempaa terveystasvatuksellista lähestymistapaa on kokeiltu SPIN-projektissa, jonka tavoitteena oli kouluyhteisön kehittäminen yhteistyössä koko kouluyhteisön kesken (Hätönen, Mäkelä 1987).

Päihdeopetuksessa pyritään pois kaikille yhteisesti annettavasta opetuksesta kohti ikä- ja sukupuoliryhmiin kohdennettua sekä nuoren tarpeisiin ja elämän ajankohtaisiin terveystarpeisiin vastaavaa opetusta. Tieto olisi tällöin nuoren kannalta ymmärrettävää ja merkityksellistä. (Koulun terveystieteiden kehittäminen 1993, 14; Nuorten päihteiden käytön ehkäisyneuvoston toimintasuunnitelman muistio 1993 7 - 8). Opetuksen menetelmällistä eriyttämistä ehdotetaan tavanomaisesti edistyneille oppilaille ja heikosti menestyville ns. ongelmaoppilaille, koska heikon itsetunnon ja voimakkaita itsenäistymispyrkimyksiä omaava oppilas tarvitsee mielihyvän, hyvinvoinnin, selviytymisen ja elämän hallinnan kokemuksia luokkatovereitaan enemmän (Holopainen 1990, 16). Sosiaalisten paineiden vastustamistaitoja ja sosiaalisia valmiuksia lisäävässä opetuksessa ikäryhmien huomiointi on erityisen tärkeää (Tossavainen 1993).

Koulun yleisillä päihdeopetusohjelmilla ei tavoiteta riskiryhmiä (Kröger 1994, 20 - 23). Tämän takia riskiryhmien opetuksessa tulisi etsiä, ja luoda vaihtoehtoja niihin tekijöihin, jotka synnyttävät riskin (Leventhal & Keeshan 1993, 265). Päihteitä jo käyttävien oppilaiden opetuksen tulisi estää käyttöaikomuksen vahvistuminen, käytön vastustuskyvyn lasku ja positiivisten alkoholi- ja lääkeainekäytön alkamisen syntyminen sekä opettaa heitä arvioimaan kokemuksiaan objektiivisesti (Aas, Klepp, Laberg, & Aaro, 1995, 293 - 299). Eriytettyä opetusta ehdotetaan myös niille oppilaille, joiden vanhemmilla on päihdeongelmia. Päihdeopetus saattaa aiheuttaa heillä ahdistusta, jolloin tiedon omaksuminen on mahdotonta. He tarvitsevat hitaamman etenemisvauhdin, turvallisen oppimisympäristön ja mahdollisuuden keskusteluun. (Gonet 1994, 78.)

Viimeisimpiin päihdeopetusohjelmiin on kehitetty interaktiivisia monitasoisia malleja, joihin on yhdistetty useita käyttäytymisteorioita, kuten Prochaskan käyttäytymisen muutosmalliin rakennettu McMos -malli (multi-component motivational stages model). Malli huomioi erityisesti päihteiden käytön epidemiologiset tiedot, erilaisten viestintämenetelmien käytön sekä nuorten päihteiden käytön eri kehitysvaiheet. (Werch & DiClemente 1994.)

4. TUTKIMUKSEN TARKOITUS

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan päihdeopetusta opettajan työnä ja siihen yhteydessä olevia tekijöitä. Päihdeopetusta tarkastellaan Engeströmin työtoiminnan mallin (1985) antamien osatekijöiden: työvälineet, yhteisö, työnjako, säännöt, työntekijä, työn kohde ja tavoite avulla. Työtoiminnan malli auttaa ajattelemaan päihdeopetusta laajempänä kokonaisuutena.

Tutkimusongelmiksi muotoutuivat:

1. Mitkä ovat koulun päihdeopetuksen tavoitteet ja sisällöt?
2. Miten opetussuunnitelmat säätelevät päihdeopetusta?
3. Minkälaisilla työvälineillä päihdeopetusta toteutetaan?
4. Kuka päihdeopetusta toteuttaa?

5. TUTKIMUSAINEISTON KERUU JA ANALYYSI

5.1. Aineiston keruu

Tutkimus on osa Terveys ry:n toteuttaman “Koulun terveystieteiden kehittämissuunnitelman” alkukartoitusta. Hankkeen yleistavoitteena on tukea kouluja terveystieteiden suunnittelussa ja toteutuksessa paikallisten tarpeiden pohjalta yhteistyössä muun oppilashuollon ja ympäröivän yhteiskunnan kanssa. Projektin valittiin kunnat lääninhallitusten suositusten mukaisesti sekä koulutoimenjohtajien ja rehtoreiden suostumuksella. Kriteereinä projektiin mukaan lähtemiselle oli kiinnostus terveystieteiden kehittämiseen ja riittävät voimavarat kolmevuotisen kehittämissuunnitelman toteuttamiseen. Projektissa on mukana kahdeksan kuntaa ja 18 koulua (taulukko 1). Projektin alkukartoituksen haastateltiin koulujen opettajia kuntien yläasteilla ja suurimmalla ala-asteella sekä tarkasteltiin koulujen opetussuunnitelmia.

TAULUKKO 1. Tutkimusaineisto

Koulu	Haastattelussa olleiden opettajien määrä	Opetussuunnitelma
Kangasniemi yläaste	4	On
Kangasniemi kk ala-aste	5	On
Pieksämäen mlk: Siilin yläaste	4	On
Pieksämäen mlk: Maaselän ala-aste	5	On
Joutsa yläaste	4	Tk:n osalta (1
Joutsa kk ala-aste	3	On
Kannonkoski yläaste	3 + Terveydenhoitaja	On
Kannonkoski kk ala-aste	6	On
Kivijärvi yläaste	3 + Terveydenhoitaja tavattu myöhemmin	On
Kivijärvi ala-aste	3	On
Kyyjärvi yläaste	4 + Terveydenhoitaja	Tk:n osalta
Kyyjärvi ala-aste	6	Tk:n osalta
Humppilan yläaste	4	Tk:n osalta
Humppilan ala-aste	4	Tk:n osalta
Nokia: Emäkosken yläaste	3	On
Nokia: Nokianvirran yläaste	4	On
Nokia: Koskenmäen ala-aste	3	On
Nokia: Kankaantaan ala-aste	5	On
Yhteensä 18 koulua	73 + 3 Terveydenhoitajaa	11 Täydellistä 5 Terveyskasvatuksen osalta

1) Terveyskasvatuksen osalta

Tutkimusaineisto hankittiin ryhmähaastatteluiden avulla, koska se on joustava, halpa, nopea ja paljon informaatiota tuottava kvalitatiivinen tutkimusmenetelmä, jolla voidaan kerätä tietoja väestön käsityksistä, mielipiteistä, asenteista, uskomuksista, toiveista, käytännöistä, arvoista ja heidän käyttämistään käsitteistä, jotka koskevat tiettyä ongelmaa, kokemusta, palvelua tai muuta ilmiötä (Basch 1987; Smith 1995). Kohderyhmän haastattelussa saadaan ryhmiltä tietoa tiedostetuista ja tiedostamat-

tomista psykologisista ja sosiokulttuurisista piirteistä ja prosesseista, jotka toimivat päätöksentekoprosessien ja -kriteerien sekä toiminnan syiden taustalla (Asbury 1995; Basch 1987; Smith 1995). Opettajien näkökulmien ja arkipäivän tiedon etsiminen auttaa projektin jatkotoiminnan suunnittelussa, kuten strategioiden ja menetelmien valinnassa (Halloran & Grimes 1995; Straw & Marks 1995). Ryhmähaastattelu sopii hyvin myös tarpeiden arviointiin ja menetelmien kehittämiseen (Asbury 1995).

Tutkimusaineisto kerättiin haastatteluissa 4.4. - 22.5.1996. Haastatteluun osallistujat saivat etukäteen ainoastaan tietoa projektista ja keskustelun aiheen. Haastatteluun osallistui kahta kuntaa lukuunottamatta aina kaksi tutkijaa. Haastattelutilanteissa toinen tutkija seurasi haastattelua sivusta osallistumatta siihen. Tutkijoiden haastattelutilanteessa ja sen jälkeen tekemiä muistiinpanoja käytetään ainoastaan tutkimuksen luotettavuuden pohdinnassa. Haastattelut kestivät 40 - 75 min. (Haastattelurunko liite 3.)

Haastatteluihin osallistui kahdeksantoista opettajaryhmää, joiden koko vaihteli kolmesta kuuteen opettajaan. Yleisimmin ryhmään kuului neljä opettajaa. Koulut saivat sisäisesti päättää ketkä terveyskasvatusta opettavat opettajat haastatteluun osallistuivat. Yhtä ala-astetta lukuunottamatta oli kaikissa ryhmissä oli mukana vähintään edustus alkuopetuksesta sekä luokilta 3 - 4 ja 5 - 6. Yläasteen ryhmissä oli aina kotitalousopettaja, biologian opettaja ja vähintään yksi liikunnanopettaja. Eräässä koulussa myös uskonnonopettaja oli ryhmässä mukana, koska hän osallistui terveyskasvatuksen opetukseen koulussa. Koulun rehtori tai johtaja osallistui kuuteen ryhmään. Yhteensä ryhmähaastatteluissa oli mukana 73 opettajaa, joista 40 ala-asteelta ja 31 yläasteelta sekä ainoastaan kaksi terveydenhoitajaa (yksi terveydenhoitaja tavattu myöhemmin), vaikka hänen läsnäoloon oli etukäteen toivottu..

Tutkimusta varten kerättiin myös koulujen opetussuunnitelmat. Useissa kouluissa uusia kunnallisia opetussuunnitelmia tehtiin parhaillaan, tai koulu oli osittain siirtynyt uusiin opetussuunnitelmiin. Saadut opetussuunnitelmat olivat siten hyvin erilaisia. Täydelliset opetussuunnitelmat haastatteluiden tueksi saatiin kuudelta yläasteelta ja seitsemältä ala-asteelta. Neljä saatua opetussuunnitelmaa sisälsi vain opetussuunnitelman terveyskasvatusta käsittelevät sivut, ja yhdestä kunnasta saatiin erillinen yleissuunnitelma terveyskasvatuksen opetuksen osalta.

5.2. Aineiston analyysi

Haastattelun teema-alueiden laadinnassa käytettiin apuna toiminnan teorian yleistä rakennemallia (Engeström 1985). Haastattelurunko sisälsi kysymyksiä sekä terveyskasvatuksesta yleensä että päihdeopetuksesta sen eräänä osa-alueena. Tämä johtui siitä, että kehittämissuunnan tueksi tietoja tarvittiin laajemmalla alueella. Tähän tutkimukseen käytettiin ainoastaan päihdeopetuksen osalta käytyä keskustelua.

Ryhmähaastatteluista 12 litteroitiin sanasta sanaan tekstiksi. Lopuista haastatteluista litteroitiin tekstiksi ainoastaan päihdeopetusta käsitelleet keskustelukohdat, koska todettiin, ettei muusta keskustelusta tullut enää uutta tietoa esiin. Haastateltavia ei litterointivaiheessa eroteltu toisistaan, vaan tarkastelu kohdentui opettajien kollektiiviseen päihdeopetuksen jäsentämiseen. Haastatteluaineistoa lähestyttiin sen tuoman faktuaalisen tiedon ja ryhmän tuomien yhteisten normien tai kulttuurimerkitysten kautta keskittymättä vuorovaikutukseen tai kommunikaatioon (vrt. Sulkunen 1990, 265). Analysointivaiheessa erotettiin ensin päihdeopetusta koskevat keskustelut kokonaisaineistosta. Ongelmallisia erottelussa olivat kohdat, joissa keskustelu viittasi taaksepäin esim. edelliseen vastaukseen, joka käsitteli terveyskasvatusta yleisesti. Näissä tilanteissa otettiin viitattu alue mukaan. Päihdeopetusta käsitelleet keskustelun kohdat eivät pysyneet teemakysymysten alla, vaan niitä löytyi pitkin haastattelua.

Ensimmäisten lukemisten aikana haastattelujen marginaaleihin tiivistettiin kyseisen keskustelukohdan keskeinen asiasisältö. Asiasisällöistä löytyi kymmenen erillistä teemaa, jotka merkittiin teksteihin eri värejä apuna käyttäen. Samaan pääteemaan kuuluvien puhekokonaisuuksien sisällä, esim. välihuomautuksena tai sivulauseessa, saattoi olla myös muihin teemoihin kuuluvaa tietoa, jotka väreillä merkiten erottuivat kokonaisuudesta. Väritettyjen teema-alueiden merkitykselliset kohdat kerättiin erillisiksi tiedostoiksi. Näin saatiin kymmenen erilaista "merkittävien ilmausten listaa" sekä ala- että yläasteilta. Jokainen haastattelu oli näissä erikseen numeroituna, joten tarvittaessa pystyttiin palaamaan laajempaan yhteyteen. Listojen sisältö tiivistyi sisältöjen yhdenmukaisuuden ja Engeströmin työtoiminnan mallin (1985) avulla kuuteen ryhmään: päihdeopetuksen tavoite ja sisältö, päihdeopetuksen toteutuksen työvälineet (materiaali ja menetelmät), opettaja ja hänen käsityksensä itsestään ja opetuksesta,

päihdeopetuksen yhteisöllisyys (koti, koulu, asuinyhteisö, yhteiskunta), yhteistyön tekeminen koulun sisällä ja sen ulkopuolelle sekä opetussuunnitelma ja muut päihdeopetusta säätelevät säännöt.

Opetusmenetelmien käytön yleisyyttä selvitettiin taulukon avulla, johon laskettiin kunkin menetelmän yleisyys koko aineistossa. Kolme esiintyvyydsuokkaa syntyivät sen mukaan, kuinka monessa koulussa menetelmää käytettiin.

Opetussuunnitelmista etsittiin sisällön erottelun tapaan (Pietilä 1976) ensin päihteisiin tai terveisiin elämäntapoihin liittyviä sanoja tai niitä kuvaavia ilmauksia. Toiseksi päihdeopetuksen psykososiaalisiin opetusmalleihin liittyviä sisältöalueita, kuten arvojen selvittämistä, sosiaalisten taitojen opettamista tai päätöksentekotaitojen opettamista. Tiedot kerättiin määrällisessä muodossa taulukkoon. Päihdeopetuksen esiintymisen määrän lisäksi nimettiin se kontekstiyhteys, jossa asia esiintyy (koko koulun tavoitteet, aineiden sisällöt tai aineiden tavoitteet).

6. TUTKIMUSTULOKSET

Tulokset esitetään taulukoituna ja jakaumatietoina sekä niitä selittävänä tekstinä. Tulokset ja tutkijan oma ajatuskulku selittyy haastattelunauhoilta suoraan tekstiksi kirjoitettujen keskustelukohtien avulla. Esimerkkeinä käytetyt suorat lainaukset on kirjoitettu sisennettyihin kappaleisiin muuta tekstiä pienemmällä tekstillä ilman lainausmerkkejä. Kolme pistettä sulkumerkeissä tarkoittaa sitä, että keskustelu- tai vastausosuutta on lyhennetty poistamalla siitä asiaankuulumatonta tekstiä.

6.1. Päihdeopetuksen tavoitteet ja sisällöt

Päihdeopetuksessa korostui opettajien mielestä eettisen ja moraalisen puolen sijaan terveystieteellisen puoli. Kaikki haastatellut opettajat olivat pohtineet päihdeopetuksen yleistavoitetta ja totesivat sen alkoholiopetuksen osalta muuttuneen ehdottoman raittiuden opettamisesta vapaampaan ja sallivampaan suuntaan. Täydellisen raittiuden korostaminen opetuksen tavoitteena saattaisi saada oppilaissa aikaan vastustus- ja uhmareaktion, jolloin se pikemminkin lisääisi päihteiden käyttöä. Laki myös sallii täysi-ikäisen ihmisen alkoholin hankinnan ja nauttimisen, jolloin ehdotonta raittiutta ei voida opettajien mielestä pitää realistisena opetuksen tavoitteena. Huumeopetuksessa tavoitteena pidetään käytön täydellistä ehkäisemistä. (V= vastaajan puheenvuoro, K= kysymys)

V: Mutta se, että jos koulussakin opetetaan, että okei - ettet saa tipantippaa maistaa missään vaiheessa. Niin siinä saattaa tulla helposti semmoinen vastustusreaktio ja minähän päätän ite mitä minä juon ja sillei vaikka kuinka paljon.

V: Ei se oo mitenkään realistinen tavoitekaan minun mielestä tällainen jyrkkä absolutismiin pyrkiminen suurelle enemmistölle. Tietenkin on poikkeuksia, joitakin uskonnollisia yhteisöjä ja muita, jotka ei hyväksy sitä.

Pohjoisen Keski-Suomen kunnissa opetuksen vaikuttivat yhteisön uskonnolliset herätysliikkeet, jotka tavoittelevat ehdotonta raittiutta. Opettajat kokivat ongelmalliseksi opetuksen tavoitteen asettelun ja neutraalin tiedon antamisen. Uskonnon säännöissä ristiriitaisuutta aiheutti myös tupakan ja muiden päihteiden käytön eroavuus: tupakointi oli liikkeen keskuudessa täysin sallittua, mutta alkoholin ja muiden päihdyttävien aineiden käyttö kiellettyä.

V: Tämä koko yhteisö, missä eletään, niin täällä on myös aika voimakkaita uskonnollisia näkemyksiä asioissa ja tuota taustat on jyrkemmät ehkä kun kaupunkiolosuhteissa,(...) osa väkeä, jotka ovat tietyllä tavalla niinkun hyvin varovaisia puhumaan siitä seksuaalisuudesta esimerkiks. Ja sama koskee myös päihteitä. Että meillä on pikkuisen semmoinen jyrkäh..., jyrkempi kaupunkilaisolosuhteita ajatellen tää asia.

Yhteiskunnalliset ilmiöt, kuten lama, työttömyys ja sosiaaliset ongelmat vaikuttavat opettajien mielestä nuorison päihteiden käytön taustalla. Päihdeopetuksen tavoitteellisuus ei säily ellei näihin seikkoihin pystytä vaikuttamaan. Raittiustoimi ja päihteidenkäytön ennaltaehkäisy on opettajien mielestä “ajettu alas sosiaalitoimelle”.

Päihdeopetuksen alatavoitteet voidaan haastatteluiden pohjalta jakaa tiedollisiin, asenteellisiin, sosiaalisiin ja psyykkisiin tavoitteisiin, joita opettajat tarkastelivat sekä oman työnsä että lähiyhteisön näkökulmasta. Tavoitteita asetetaan myös opetussuunnitelmassa. Tavoitteiden moninaisuus tuli ilmi haastatteluissa, vaikka opettajat pitivät opetuksessaan tiedollisten ja asenteellisten valmiuksien kehittämistä ensisijaisena. Opetuksen sisältöalueet limittyvät tavoitteisiin taulukon 2 mukaisesti.

TAULUKKO 2. Opettajien mainitsemat päihdeopetuksen sisällöt ja tavoitteet

	Tavoite	Sisältöalue ala-asteella (haastatteluissa sisällön mainin- neiden koulujen lkm)	Sisältöalue yläasteella (haastatteluissa sisällön mainin- neiden koulujen lkm)
Tiedolliset	Oppilas käyttää alkoholia oi- kein ja haitattomasti. Oppilaan väärät tiedot, luulot ja kuvitelmat korvautuvat oi- kealla tiedolla. Oppilas tuntee oman tilansa ja terveytensä. Päihteiden salamyhkäisyys vä- henee oppilaiden mielissä. Oppilaat muodostavat oman mielipiteensä päihteistä ja nii- den käytöstä.	- päihdeaineet: tupakka, alkoholi, huumeet, lääkkeet (9) - päihteiden käytön haitat, seurauk- set, vaikutukset (8) - päihteiden oikea käyttö (2) - mistä saada apua ongelmissa (1)	- päihdeaineet (9) - päihteiden käytön haitat, seu- raukset, vaikutukset (9) - päihteiden oikea käyttö (8) - alkoholikulttuuri (2) - liikenneeraittius (2) - normatiivinen opetus: käytön yleisyys (2) - päihtymys ja seksi (1)
Sosiaaliset	Nuorten päihdekokeilut siirty- vät myöhäisempään ikään. Oppilas suvaitsee erilaisuutta. Oppilas osaa kieltäytyä päih- teistä. Vastuu itsestä ja muista. Päihteiden käytön sosiaalisten seurausten tiedostaminen. Vaihtoehtoinen vapaa-ajan käyttö.	- muut vaihtoehtoiset vapaa-ajan viettotavat (2) - kieltäytymiskeinot (2) - lupaus tai sitoutuminen yhdessä päihdeettömyyteen (1)	- kieltäytymiskeinot (3)
Asenteelliset	Terveyttä edistävät arvot ovat oppilaalle tärkeitä. Oppilaan asenne päihteitä koh- taan on kielteinen. Alkoholinkäytön humalahakui- suus vähenee. Vastuullinen päihteiden käyt- tötapa. Sääntöjen noudattaminen.	Ei erillisiä sisältöalueita, vaan on koko opetuksen tavoite.	Ei erillisiä sisältöalueita, vaan on koko opetuksen tavoite.
Psyykkiset	Oppilaan itsetunto on niin vah- va, että hän pystyy olemaan erilainen ja kieltäytymään päihteistä. Oppilas tekee omat ratkaisunsa päihteiden käytön suhteen. Oppilas päättää elämänsä ta- voitteista ja pyrkii niitä kohti.	- itsetunnon tietoinen kohottaminen päihteiden käytön ehkäisymielessä (1) - päätöksenteko elämän tavoitteista ja arvovalinnat (1)	- itsetunnon tietoinen kohottami- nen päihteiden käytön ehkäisy mielessä (3) - päätöksenteko, elämän tavoit- teellisuus, toisten päätösten kun- nioittaminen (3) - positiivisten tuntemusten/ elä- mysten hakeminen muista vaih- toehdoista (2)

6.1.1. Päihdeopetuksen tiedolliset tavoitteet ja sisällöt

Päihdeopetuksella opettajat pyrkivät kaikissa kouluissa ensisijaisesti tiedollisiin tavoitteisiin. Päihdeopetuksen tiedollisia tavoitteita olivat opettajien mielestä alkoholin oikea ja haitaton kohtuukäyttö, väärin tietojen, luulojen ja kuvitelmien korvautuminen oikealla tiedolla sekä oman tilan ja terveyden tunteminen. Päihteistä saatu oikea tieto vähentää käytön salamyhkäisyyttä, ja oppilaat muodostavat tiedon avulla oman mielipiteensä päihteistä ja niiden käytöstä.

Haastatelluilla opettajilla oli erilaisia mielipiteitä siitä, mikä on oppilaiden todellisen päihdetiedon lähtötaso. Toiset olivat sitä mieltä, että tietoa ei ole riittävästi, ja käyttö on yhteydessä tiedon puutteeseen tai väärin tietoihin, tai tieto ei tavoittanut oppilaita riittävän aikaisin. Osa opettajista uskoi taas oppilaiden tietävän päihteistä jopa opettajaa enemmän.

V: Niin se niin, että tietohan on se kaikkein tärkein asia eli nyt tota just alkoholinkin tota kanssa. Jos ajatellaan, mitkä ikäryhmät tällä hetkellä on vaarassa, niin ne on nimenomaan nämä, jotka tietoa ei saa tarpeeks ajoissa. (...) se että mitä se nuorelle henkilölle aiheuttaa. Ja nimenomaan alle 15-vuotiaalle henkilölle. Niillä ei oo siitä tietoo.

V: Tietysti tietoaakin pitäis saada, että jotta he voi sitten muodostaa oman mielipiteensä.

V: Kyllähän tietoa on.

Sähköiset viestimet ja lehdistö vaikuttavat opettajien mielestä osittain päihdeopetuksen vastaisesti ja lisäävät opettajilla tarvetta oikean tiedon antamiseen. Media antaa sekakäytössä käytettävien lääkkeiden nimiä, käyttöohjeita sekä vähättelee huumeiden vaarallisuutta. Oppilaille syntyy ristiriitainen käsitys päihteiden vaarallisuudesta, eivätkä he pysty suhtautumaan kriittisesti kaikkeen näkemäänsä.

V: Ei kait tietoa oo ikänä liikaa. Että toisaalta kun on vastakohtana televisio ja sieltä tuleva tietotulva ja muu, niin ainakin tiedon oikeellisuus ei oo varmaan ollenkaan pahitteeks, kun faktatiedonhalua on niin suuresti.

V: Jopa lehdistössä on joskus sellaista tietoo, ett mä oon niinkun lukenu, että ai jaa - etää enpä olis tiennykkään, että nyt jos olis tarvetta niin tietäisimpä minne mennä.

Päihdeopetuksen tiedollisista sisällöistä opettajat nimesivät kaikissa kouluissa ensimmäisenä päihteinä vaikuttavat aineet. Opettajat käsitelivät aineita yleensä yhtenä kokonaisuutena, josta jokainen päihdyttävä aine ja sen vaikutukset erikseen. Eräs opettaja totesi päihdekasvatuksen olevan pohjimmiltaan samoille ongelmille perustuva kokonaisuus, jossa opetuksella on yhtenäinen linja.

V: Ja sitt mä mietin sitäkin, että turha niinkun on ruveta räpäiseen kaikista pikkuisen sitä pintaa, vaan esimerkiks kun paneutuu johonkin päihdekasvatukseen, niin sehän poikii samat asiat esimerkiks huumevalistukseen.

Haastateltavat mainitsivat päihteinä alkoholin ja huumeet. Lääkkeitä haastatteluissa ei useimmiten spontaanisti mainittu, vaan niiden sisällymistä päihteisiin tuli haastattelijan kysyä erikseen. Päihteiden sekakäytön ongelma oli tiedostettu, mutta kaikki opettajat eivät olleet sisällyttäneet sitä opetukseen.

K: No millä tavalla teidän mielestä lääkkeet liittyy päihdeopetukseen?

V: Minä en ole niitä liittäny, liittäny mitenkään vaikka esimerkiks lääkkeiden ja alkoholin tällöinen yhteiskäyttö niin sehän ilmeisesti on jossakin päin Suomea niin ainakin tietyn ajoin on semmoinen ihan ongelma, ja ihan hengenvaarallinen ongelma.

V: Minä oon kyllä puhunu justinsa tästä, silloin kun me päihteistä puhutaan niin lääkkeitten ja alkoholin yhteiskäytöstä oon puhunu ja psyykelääkkeitten käytöstä myös erittäin...

V: Minä en kyllä paljon oo sitä aihetta sivunnu, koska se tavallaan mennee sitten sen verran ohi, että...

V: Vähälle ne on jääny lääkkeet (naurahtaa...)...

Tupakan kuulumisesta päihteisiin oltiin kahta mieltä. Tupakan katsottiin kuuluvan päihde- ja vaikutusaineiden laajempaan kokonaisuuteen, mutta osan mielestä se oli luettavissa täysin päihteisiin. Tupakoiivat opettajat eivät niin helposti liittäneet tupakkaa päihteisiin. Tupakka oli ala-asteen opetuksessa korostuneemmin esillä kuin alkoholi ja huumeet.

V: No alkoholi, huumeet ja erilaiset lääke..., lääkeaineet, niiden väärinkäyttö. Tietysti jos oikein laajalle tämä vedetään, niin käsitettäiskö nyt että tupakkakin siihen kuuluu. Ei se, ei se tupakka tähän... (Naurua...)

Epäsuorasti päihdeopetusta annettiin myös seksuaalikasvatuksen yhteydessä. Tyttöjä varoiteltiin humalatilassa tapahtuvista suojaamattomista yhdynnöistä tai joutumisesta vanhempien poikien seurassa hyväksikäytetyiksi.

V: Tyttöoppilaille mä hirveesti yritän puhua, että ei tulis seksuaalisesti hyväksikäytetyksi. Koska ne lähtee näihin työttömien nuorten poikien autoihin. Ja sit kun ne juotetaan humalaan, niin eihän ne yhtään tiedä mitä...

Opetuksessa oli vallalla päihteiden käytön seurauksista lähtevä näkemys. Aineiden vaarat, haitat, seuraukset ja vaikutukset opetettiin erityisesti fyysisinä, mutta vähäisemmässä määrin myös sosiaalisina tai psyykkisinä.

V: ...Että kun jos poltat, rahas menee ja terveytes menee tai huumeissa sama asia ja alkoholin käytössäkin.

Päihteistä annettavan tiedon oli opettajien mielestä oltava pelkkää realistista, asiallista "faktaa" ilman paatosta ja moralisoivaa tai romantisoivaa sävyä. Tiedon antamisessa oli opettajien mielestä tärkeää myös oppilaan ikätason huomiointi.

V: Ja sitten sen faktatiedon antaminen. Pelkkä moralisointi ei teho. Vaan se selvien faktatietojen antaminen.

V: Tosiasioita niistä päihteistä, kerrotaan mitä ne todella on. Se mitä me niistä tiedetään. Ei mekään varmaan kaikkee tiedetä, mutta niin pitkälle... todellisuutta - ei mitään moraalisuuden vartijoita... todellista asiaa siitä, ikätason mukaan.

Yläasteella opetus laajeni aineista ja niiden vaaroista käsittämään päihteiden käytön kulttuurisen puolen sekä liikeneraittiuden. Yläasteella opetukseen liitettiin myös alkoholin oikean käytön opettaminen, joka oli useimmiten kotitalousopettajan vastuulla.

V: Ihan sama - mekin käytiin näitä alkoholia läpi siltä mieleltä, että minkä ruuan kanssa valittais mikäkin alkoholi. Ja, ja kuinka paljon sitä kaadetaan lasiin, ettei se oo tosiaan se piripintaan.

6.1.2. Päihdeopetuksen sosiaaliset tavoitteet ja sisällöt

Sosiaalisina tavoitteena pidettiin kokeilujen siirtymistä mahdollisimman myöhäiseen ikään. Lisäksi päihdeopetuksella pyrittiin lisäämään suvaitsevaisuutta erilaisuutta kohtaan niin, että laumakäyttäytyminen päihteiden käytön osalta saataisiin vähenemään. Sosiaalisia paineita yritettiin poistaa opettamalla, etteivät päihteet kuulu tiettyyn ikään, niiden käyttäminen ei ole mitenkään hienoa, ja jokaisella on oikeus kieltäytyä niiden käyttämiseltä. Kieltäytymiskeinoja opetti kolmasosa tutkituista kouluista.

V: Sen lisäksi on sitten puhuttu siitä, että miten pitäis toimia, jos tarjotaan jotakin - tupakkaa, alkoholia, huumeita. Miten toimitaan. (...) minne kannattaa mennä. Kannattaako mennä jonnekin - jos todennäköisesti siellä tarjotaan jotain. (...) Ja, ja mitä muuta voi tehdä sen sijaan. Hiukan ollaan puhuttu siitäkin, että miten kannattaa selittää tällaiset asiat, jos jostain jää pois. Että miten jää pois. Ja miten löytää muuta harrastustoimintaa tämän tilalle. Ja ihan, ihan pelkästään tällaista - että jos ystävät tai kaverit tekee, niin ollaan puhuttu, että tarvitseeko välttämättä sellaisia kavereita. Vai voiko ne olla kavereita siitä huolimatta vai mitä tällaisessa tapauksessa, miten asiaa käsitellään - paljon tällaisia kysymyksiä. Elikkä toimintamalleja on pyritty löytämään taikka löytämään.

Pienissä kunnissa ihmiset tuntevat toisensa, ja yhteisön kontrolli ja huolenpito päihteidenkäytön suhteen on tiukempi. Huume- ja päihdeongelmaa ei sen takia pidetä maaseudulla niin vakavana kuin

kaupungeissa. Yhteisön kontrollin todettiin kuitenkin yleisesti vähentyneen ja kotien sisäpiiriin tiukentuneen. Koulun päihdeopetuksessa pyrittiinkin tuomaan esiin vastuuta kavereista ja päihtymyksen sosiaalisia seurauksia. Päihdeongelmaisen oppilaan jatkohoidossa ja vastuun kantamisessa oli opettajien mielestä ongelmia myös koulu yhteisössä.

Opetuksessa opettajat kannustivat nuoria harrastusten pariin ja erilaisten vaihtoehtoisten päihteettömien vapaa-ajanviettopojen yhteyteen. Valvottu toiminta korvasi päämäärättömän maleskelun ja oleilun, jonka opettajat liittivät päihteiden käyttöön. Ongelmalliset oppilaat olisi opettajien mielestä kohdattava ja ennaltaehkäisyä toteutettava vapaa-aikana ja siellä missä nuoret kokoontuvat. Kielteistä kouluroolia kantavan opettajan mahdollisuus puuttua vapaa-ajan tekemisiin tai vapaa-ajalla valistamiseen koettiin kuitenkin vähäiseksi.

V: Ja mun mielestä niin just niinkun vapaa-ajan semmoinen tiedonjakaminen, niin se oliskin niinkun mielestäni järkevämpää, että se olis joku muu, kun se olis täällä... Että se olis - opettajat olis koulussa ja sitten vapaa-aikana olis nämä muut henkilöt.(...) Ja sitten sillä tavalla, että he olisivat vastaanottavampia siinä tiedossa kun opettajilta tulevassa tiedossa.

6.1.3. Päihdeopetuksen asenteelliset tavoitteet ja sisällöt

Asenteelliset päihdeopetuksen tavoitteet koskivat oppilaiden terveyttä edistävien arvojen tukemista sekä kielteisen asenteen syntymistä päihteiden käyttöä kohtaan. Vallalla oleva kulttuuri on opettajien mielestä toisaalta terveyttä, liikunnallisuutta ja siisteyttä arvostava, mutta toisaalta päihteiden käyttöön myönteisesti suhtautuva. Asenteellisella opetuksella pyrittiin poistamaan alkoholinkäytön humalahakuisuutta ja saamaan oppilaat pohtimaan kriittisesti oman kulttuurinsa alkoholin käyttöä. Asenneopetuksessa ei ole erillisiä sisältöalueita, vaan se on kaiken päihdeopetuksen päämääränä.

V: Siis kyllähän meidän suomalainen kulttuuri on se, että suomalaiset juo humaltuakseen. Eihän ne nyt sen takia juo, että siinä pikkuisen seuran vuoksi. Siis viitsihän se ois, jos siinä nytten vaan joku viinipullo yks juuvaan. (...) Niin siitähän ne nyt lapsetkin oppii viinanjuonnin ja käyttäytymisen.

V: Annetaan tiettyjä tietoja omien valintojen pohjaksi. Ja samalla tietysti pyritään asennemuokkaukseen yleensäkin terveyttä kohtaan - terveyden ylläpitämistä kohtaan.

V:(...) Ihan niinkun nuorilla tuntuu olevan se vielä, että se on se perjantaikäni ja pullo Koskenkorvaa. Ja sitten ei muisteta seuraavana päivänä mitään, että niinkun siitä (...) ne hoksais niinkun nyt sen, että ei se, ei se niinkun ihan oikea tapa ole... Niin vois jossakin kohtaa - jos sais sitä kulttuuria sitten vähän muuttumaan.

Päihteiden käyttöön liittyy paljon julkisia sääntöjä ja lakeja, joiden tietäminen tiedollisella tasolla ja noudattaminen asenteellisella tasolla oli opetuksessa tavoitteena. Kouluyhteisön järjestyksenpitoa varten kouluilla on järjestyssäännöt, jotka kieltävät tupakoinnin ja päihteiden käytön koulun alueella ja kouluaikana. Päihteiden käyttökiellon noudattamista ei koulussa pidetty ongelmana, mutta tupakointikiellon noudattamisessa ja sen valvonnassa oli vaikeuksia. Säännön rikkomista seuraavalla rangaistuksella ei katsottu olevan mitään merkitystä tupakoinnin vähenemiselle. Leirikouluilla ja luokkaretkillä pätevät koulun järjestyssäännöt, jotka isompien oppilaiden kohdalla helposti ristäytyvät hallinnasta. Luokan omien sääntöjen tai lupauksen tekemisen opettajat kokivat myönteiseksi ajatukseksi, mutta niiden valvominen oli vaikeaa, eikä oppilaiden vastuu toisistaan ollut riittävää. Tällaisia sääntöjä oli tehty tupakoimattomuuden suhteen.

Koulun järjestyssäännöt koskevat vain kouluaikaa ja vapaa-aikana pätevät eri säännöt. Oppilaat elävät opettajien mielestä kahdessa täysin erilaisessa sääntökulttuurissa. Opettajien mielestä oppilailla on oma kirjoittamaton säännöstönsä päihteiden käytön suhteen. Ensimmäistä humalatilaa pidetään miehuuskokeena, joka jokaisen on koettava. Nuorten parissa elää myös kuvitelma huumeiden vaarattomuudesta.

Uusi vuonna 1995 voimaan tullut tupakkalaki koettiin opettajien keskuudessa hyvin ankaraksi verrattuna alkoholilainsäädännön jatkuvaan lievenemiseen ja vapautumiseen. Päihdeopetuksessa lakien epäsuhta koettiin ristiriitoja aiheuttavaksi.

V: Se että se tupakkalaki on nyt niin ankara. Ja, ja siltä toteutunu niin, niin täydellisesti - niin tietysti hämää siinä, kun sitten toisaalta meidän alkoholilainsäädäntö niin koko ajan vapautuu. (...) tarjonta on sitten lisääntynyt. Nehän on, on kaupat täynnä näitä reilun kahden prosentin tuotteita, niin...

6.1.4. Päihdeopetuksen psyykkisen alueen tavoitteet ja sisällöt

Psyykkisen alueen tavoitteet kohdentuivat **päätöksentekotaitoihin ja itsetuntoon**. Päihdeopetuksen tuloksena oppilaiden toivottiin päättävän itse elämänsä tavoitteista ja omista ratkaisuistaan päihteiden käytön suhteen. Oppilaiden itsetunto haluttiin saada niin korkeaksi ja oma minä ja keho niin tärkeiksi, että he pystyisivät kieltäytymään tarjotuista päihdeistä. Tutkimuksessa mukana

olevilla yläasteilla tarkoitushakuinen päihdeettömyyteen pyrkivä itsetuntoon vaikuttaminen oli alasteita yleisempää.

V:(...) jokainen valitsee sen mitä arvostaa ja mitä haluaa tehdä. Ja sitt ollaan katsottu sitä, että mihin nää valinnat johtaa ja mitä valinnoista tulee, tällaisia asioita... Ja - ja mitä se maksaa ja tällä tavalla.

V:(...)mää oon usein puhunutkin, että mitä haluat elämältäsi. Mikä on tavoitteena. Ja mää oon aika aikaisin ruvennu jo niinkun painottaan sitä, että jonkunnäköistä tavoitetta täytyis olla elämässä, että... Ja sitten ollaan puhuttu siitäkin, että mikä estää saavuttamasta niitä asetettuja tavoitteita, (...) Siihen voi tietysti ihan jotkut rikolliset jutut, huumeiden käyttö, liiallinen kaljan juonti se että koulu menee huonosti, tällaiset asiat.

Itsetunnon kohotus ja erilaisuuden sietäminen ryhmässä tulisi aloittaa opetuksessa jo ala-asteen ensimmäisiltä luokilta. Opettajat käyttivät päihdeopetuksesta käsitettä päihdekasvatus silloin kun opetus sisälsi sekä tiedollisia että psyykkisiä tavoitteita ja sisältöalueita.

V:(...) sen pitää niinkun lähtee alkuopetuksesta. Se itsetunto, mikä - mikä on vahva puoli sitt pystyy sanomaan ei, ei kiitos... Ja on rohkeutta vaikka toiset ilkkuu. (...) Tämäkin on jonkinnäköistä päihdekasvatusta...

V: Että se lähtee niinkun vähän sieltä psyykkiseltä puolelta. Vaikka ei lapset vielä tajuakaan, että ahah tällä yritetään tätä sinne. Että sitt kun huume tulee vastaan, niin minä pystyn sanomaan ett ei.

6.1.5. Opetussuunnitelman määrittämät päihdeopetuksen tavoitteet ja sisällöt

Opetus perustuu opetussuunnitelmaan. Tutkittujen koulujen opetussuunnitelmatyö oli opetussuunnitelmauudistuksen jälkeen saatu juuri valmiiksi, ja uudet opetussuunnitelmat olivat kouluissa joko juuri tulleet käyttöön tai tulossa käyttöön syyslukukaudesta 1996. Opettajat korostivat haastatteluissa, että opetussuunnitelmatyö on jatkuvaa, ja uudet opetussuunnitelmat elävät jatkuvasti käytössä saatujen kokemusten mukaan. Opetussuunnitelmat eivät opettajien mielestä kerro opetuksesta koko totuutta, vaan se on pohja, johon kukin opettaja työsuunnitelmansa tekee. Useampi rehtori totesi opetussuunnitelmaa luovuttaessaan, ettei siellä kyllä terveystieteistä juuri mitään ole. Tilanne toimi itsearviointina koululle.

V: Se (terveystieteistä) on sinne sotkeutunu ihan kaikkeen, ett sen takia sitä ei varmaan siellä opetussuunnitelmassakaan mainita.

V: Elikkä pyritään siihen, että opetussuunnitelmaa muutetaan ja kehitetään aina sen mukaan, kuinka (...) niiden oppilaiden kiinnostus- mihinkä suuntaan se herää, mutt toisaalta kyllä siinä sellainenkin on tietenkin tärkeä, että tottakai koulunkin pitää tuoda selvästi... vaikuttaa siihen, että mitä me pidetään tärkeänä, niin niitä asioita me halutaan tietenkin myös tarjota.

Tutkimuksessa mukana olleilla yläasteilla terveystkasvatuksen opetus on lukuvuonna 1996 - 97 järjestetty opetussuunnitelmien mukaan aihekokonaisuutena, joka integroidaan muihin aineisiin tai josta on muodostettu valinnaisaineita. Selkeät ohjeet terveystkasvatuksen integroinnista muihin oppiaineisiin oli ainoastaan yhden koulun opetussuunnitelmassa. Erillistä hyvin eriteltyä terveystkasvatuksen tai päihdeopetuksen opetussuunnitelmaa ei ollut yhdessäkään koulussa. Kouluilta saadut opetussuunnitelmat olivat hyvin erilaisia myös opetussisältöjen ja tavoitteiden kuvauksen tarkkuuden suhteen. Yleishuomiona oli terveystkasvatuksen sisältöjen heikko esittely muihin aineisiin verrattuna (liite 4).

Päihdeopetukseen kuuluvia sanoja (taulukko 3) löytyi ainoastaan neljän yläasteen opetussuunnitelmasta, jossa päihdeitä lueteltiin nimillä. Alkoholi-sana löytyi liikunnan, kotitalouden, biologian, kemian, aihekokonaisuuksien tai valinnaisaineen ("Minä ja elämä") sisällön kuvauksesta.

TAULUKKO 3. Päihdeopetuksen esiintyminen koulujen opetussuunnitelmissa

	Aineiden tavoite	Aineiden sisällöt
Päihdesanat		biologia, terveystkasvatuksen aihekokonaisuus, kemia, liikunta, valinnaisaine, kotitalous
Terveet elämäntavat - ilmaukset	uskonto, elämäkatsomustieto, biologia, liikunta, valinnaisaine, opinnonohjaus, perhe- ja terveystkasvatuksen aihekokonaisuus	uskonto, elämäkatsomustieto
Arvo-opetus	uskonto, elämäkatsomustieto, valinnaisaine, opinnonohjaus	uskonto, elämäkatsomustieto
Päätöksentekotaidot	opinnonohjaus, perhe- ja terveystkasvatuksen aihekokonaisuus	opinnonohjaus
Tunteiden ilmaisu tai käsittely	uskonto, valinnaisaine	ruotsi, englanti, ranska, saksa
Vastuullisuus	uskonto, biologia, kemia, opinnonohjaus, elämäkatsomustieto	uskonto, elämäkatsomustieto
Itsetunto	liikunta, opinnonohjaus, valinnaisaineet, äidinkieli, uskonto, kuvaamataito, käsityöt, perhe- ja terveystkasvatuksen aihekokonaisuus	opinnonohjaus, liikunta, elämäkatsomustieto
Sosiaaliset taidot	valinnaisaineet, uskonto, kotitalous	uskonto, elämäkatsomustieto

Terveitä elämäntapoja tavoittelevaa tai käsittelevää opetusta löytyi lähes jokaisen koulun opetussuunnitelmasta. Kolmen koulun koulutyön tehtävänä tai koko koulun päämääränä oli lasten kasvattaminen terveisiin elämäntapoihin. Terveet elämäntavat olivat myös biologian, liikunnan, kotitalouden sekä yhdistetyn terveyst- ja perhekasvatuksen aihekokonaisuuden opetuksen tavoitteena. Lisäksi "terveet elämäntavat" -ilmaus löytyi biologian opetuksen sisällön kuvauksesta.

Koulun tehtävä: "Meidän tehtävämme on antaa oppilaille heidän edellytyksensä mukaiset taidot ja tiedot jatko-opintoja varten sekä ohjata heitä terveellisiin elämäntapoihin ja hyvään käyttäytymiseen."

Yläaste: "Koulumme kasvatus- ja opetustyön päämäärä on sivistynyt yksilö. (...) Hänellä on terveet elämäntavat, ja hän huolehtii sekä fyysisestä että psyykkisestä kunnostaan."

Psykososiaalisen opetusmallin osatekijöitä sisälsivät jokaisen koulun opetussuunnitelmat. Koko koulun koulutyön tavoitteena tai tehtävänä oli lähes kaikissa tutkituissa kouluissa oppilaan terve itsetunto, positiivinen minäkuva tai itsetuntemus. Vastuullisuus itsestä tai muista löytyi opetussuunnitelmista erityisesti yläasteilla ja hyvät tavat ala-asteilla. Tunteiden ilmaisu oli koulutyön tavoitteena yhdellä ala-asteella. Kaikkia näitä tarvitaan myös päihteiden käytön vastustamisessa. Edellisiä sekä psykososiaalisen opetusmallin mukaista arvo-opetusta, päätöksentekotaitojen opiskelua sekä sosiaalisten taitojen ja yhteistyökyvyn parantamista oli myös useiden eri oppiaineiden sisältönä tai tavoitteena (taulukko 3).

Näiden lisäksi yksittäisten koulujen opetussuunnitelmista löytyi muitakin oppiaineita, joiden käsitteelyyn päihdeopetusta voidaan aineen aihepiirien mukaan sisällyttää päihdeasioita. Englannin kielen opetuksessa eräällä koululla oli aihepiirinä terveys ja nuorisokulttuurit, äidinkielessä opeteltiin mediakritiikkiä ja yhteiskuntaopissa käsiteltiin sosiaalipolitiikan kysymyksiä.

Uskonnon ja elämänskatsomustiedon opetus sisältää hyvin paljon psykososiaalisen opetusmallin osia. Päihdeopetuksen kannalta elämänskatsomustietoa opiskelevat saavat affektiivista ja psykososiaalisten taitojen opetusta uskontoa opiskelevia luokkatovereitaan enemmän. (Esimerkki liite 5.)

Eryityisesti ala-asteella oppikirja toimi opetussuunnitelmaa suurempana oppisisältöön vaikuttavana sääntönä. Opetuksessa käytiin läpi ne asiat, jotka oppikirjassa oli, ja ellei siinä ollut päihteistä, niin ne

jäivät sivuun. Laajoissa opetuskokonaisuuksissa opettaja suunnittelivat tuntinsa oppikirjan tai opetussuunnitelman luoman rungon mukaan. Sisältöjen valintaan vaikutti myös opettajien oma kiinnostus aiheeseen ja opettajien itsensä asettama asioiden tärkeysjärjestys.

V: Kotitaloudessa ainakin seiskaluokalla on se kirja. Ja kirjasta mennään - elikkä niitä. Ja sitten on tietysti jostain semmoista, mitä ite haluaa lisätä tai muuta... minkä niinkun ite näkee tärkeäks. Yleensä mä koen sen sillä tavoin - mitkä on mun periaatteet tietyissä asioissa.

6.2. Opettaja päihdeopetuksen toteuttajana

Opettaja toimii opetustilanteessa sekä opettajan että aikuisen rooleissa. Haastatellut opettajat kuvasivat omaa selviytymistään eri roolien vaatimuksissa. Nykypäivän oppilasta opettajat kuvasivat tietäväksi, tiedotusvälineitä seuraavaksi ja päihdeasioista kiinnostuneeksi, mutta toisaalta kokeilevaksi, haavoittuvaiseksi, uhoavaksi ja kavereistaan riippuvaiseksi nuorisoryhmän jäseneksi.

6.2.1. Opettajan rooli

Opettajan roolissa opettaja on tiedon lähde ja asiantuntija sekä sisällön että opetusmenetelmien suhteen. Opettajat kokivat kuitenkin omat tietonsa päihdeistä riittämättömiksi erityisesti ala-asteella. Yläasteen opettajilla tiedon tarvetta oli markkinoille tulleista uusista huumeista.

V: Mut se että meikeläinenkään ei suoraan sanoen oikein tiedä. Että se aineisto pitäis kaivaa itse esiin jostain, jostain hajanaisista lähteistä, niin kyllä on aika vaikee... Nyt tuntuu että on aika paljon kaikkia uusia huumeita tullut, joista on vain huhupuheita ja niistä tietysti pitäis olla vähän enempi.

Opettajien huumetieto oli heidän mielestään enemmän omia luuloja ja tuntemuksia kuin varmaa tietoa. Tunneilla syntyneisiin kysymyksiin ei aina osattu vastata, ja opettajat kokivat, että oppilaat tiesivät asioista välillä enemmän kuin opettaja itse.

V: Mutta sitten on tietysti nää muut aineet, mutta mää oon huomannu ettei mulla ainakaan ole asiantuntemusta ja kyllä se sitten on kirjojen varassa tai esitteiden varassa ja hirveen paljon on omien luulojen ja tuntemusten ja sellaisten... ja keskustelussa oppilaiden kanssa. Kyllä multa kunnon tieto puuttuu. Tietoa olis kyllä saatavissa varmasti.

Opettajilla oli sekä henkilökohtaista että ammatillista kiinnostusta uutta päihdetietoa ja itsensä kehittämistä kohtaan, eli pyrkimystä kehittää itseään ja olla oppijan roolissa. Päihdetiedon hankkiminen koettiin kuitenkin vaivalloiseksi ja tietolähteet hajanaisiksi. Koulutuksiin oli halukkuutta, mutta koulun säästölinja ja sijaisten saamisen vaikeus estivät niihin pääsemistä.

V: Siis ett se on tavallaan semmoisena, tietyllä tavalla semmoisena uutena ja opeteltavana asiana tullu itellekin. Ja, ja toisaalta se on ihan - se, ett sitä kokee niinkun mielenkiintoa, ett haluu itekin saaha tietoa niistä.

V: mää oon lukenu niitä kirjoja ja dokumentteja, mitä on vast'ikään ilmestyny. Ja itekin niinkun siihen paneutunu.

Opettajan roolissa nuorten elämä oli opettajille melko vierasta. Opettajat eivät olleet täysin tietoisia siitä, miten nuori nykypäivänä vapaa-aikaansa viettää, tai mitä hänen elämänsä kuuluu. Opettajien mielestä oppilailta oli kaksi erillistä maailmaa, koulun arki ja vapaa-aika, jotka eivät kohtaa ja joissa on vallalla erilaiset säännöt. Puutteita oppilaan tuntemisessa esittivät yläasteen aineenopettajat, joilla on opetettavanaan määrällisesti paljon oppilaita, joihin ei oman aineen puitteissa ehdi tutustua.

V: Mutta periaatteessa kun ei sitä oikein tiiä, mitä ne tuolla vapaa-ajalla tekee.

V: Ne elää kahta elämää; omaa kulttuuriansa ja sitten koulun kulttuuria.

Opetusmenetelmien suhteen opettajat tunsivat epävarmuutta. Nuorten päihteiden käytön monimuotoistuminen ja lisääntyminen lisäsivät opettajien paineita opetuksen suhteen. Samalla ennen käytetyt menetelmät tuntuivat riittämättömiltä, koska niillä ei ollut saatu nuorten päihteiden käyttöä vähemmään. Opettajat kokivat tarvetta terveystieteiden laajentamiseen elämän hallinnan suuntaan, mutta opettajilla ei ollut tietoa sellaisista opetusmenetelmistä, jotka vaikuttaisivat tai joilla elämänhallintaa opetetaan.

V: Miten kehitetään oppilaassa tämmöistä elämisen- ja elämänhallintaa. Niin että pystytään tuota ilman tällaisia vaikuteaineita hoitamaan niitä ihmissuhteita. Niin se, että mitenkä opetetaan, kasvatetaan näitä nuoria ihmisiä tähän elämisen, oman elämisen hallintaan. Ett miten se oikein tehdään.

Opettajat olivat epävarmoja oppilaille opetettavan tiedon tasosta ja opetuksessa käyttämänsä kielen tasosta. Toisaalta oppilailta oli enemmän pohjatietoa päihdeasioista kuin aikaisemmin, jolloin heitä oli helpompi opettaa, ja he osoittivat kiinnostuksensa avoimemmin ja kyselivät.

V: Ja vähän se on vaikeaa aina tietää, että mimmosella tasolla sitä lähtee esittämään, että - että jollain lailla sitä miettii, ettei oo nyt ihan lapsellistakaan, mutta kuinka paljon siihen pitäis nyt sallivuutta antaa. Että esimerkiks ysille, että just näissä valistuksissa - että kuinka jyrkkää tekstiä se pitää olla.

V: ...Nuoriso on jotenkin - ne on tässä informaatiovirrassa sillä tavalla niinkun - ei ne enää niin hätkähäkään, kun rupee puhumaan monesta asiasta, että ne... Musta on jopa helpompi puhua kun aikaisemmin.

V: ...Varmaan avoimemmin osoittaa kiinnostuksensa ja avoimemmin kysyvät.

Opettajat kokivat oman vastuunsa päihdeopetuksessa suureksi. He pohtivat, kuinka saisivat aseteltua sanansa niin, ettei se aiheuttaisi vastareaktiota tai syyllistäisi oppilasta, jonka kotona päihteet ovat ongelmallisia. Ongelmalliseksi koettiin myös opetuksen ajoitus ja annostelu, ettei tekisi aiheita liian kiinnostavaksi tai innostavaksi. Opettajat pelkäsivät ottaa riskiä siitä, että opetus lisäisi tai antaisi ohjeita nuorten päihteiden käytölle. Koko isolle luokalle sopivan yhden opetusmenetelmän löytäminen oli opettajien mielestä mahdotonta. Onnistunut opetusmenetelmävalinta perustui opettajien mielestä hyvään oppilaiden tuntemukseen, oppilaiden kuuntelemiseen sekä oppilaiden tarpeiden tunnistamiseen ja ennakoointiin.

V: Kyllä siinä aika iso vastuu on siinä mielessä, että sitä aika äkkiä käy niin, että päinvastoin saa oppilaat kiinnostumaan näistä asioista ja niihin tulee sellainen kokeilunhalu.

V: Siinä on vaan opettajalla aikamoinen vastuu sitten kun tulee näitä erilaisia tilanteita. Lapset samaistaa sitten ne asiat sinne kotiin(...), että kuinka sen saa sillä tavalla sitten, ettei ahdistais lasta. Siinä onkin sitten aina välillä semmoista taiteilemistä, ettei syyllistetä. Koska vanhemmat on kuitenkin ainutkertaisia ja omia - olipa ne sitten minkälaisia hyvänsä.

Opettajat kokivat, että heidän oma asenteensa päihdeopetuksen tavoitteeseen heijastuu heidän opetukseensa. Haastatteluun osallistuneiden opettajien mielipiteet olivat ristiriitaisia siitä, pitäisikö opettajan oma suhde alkoholiin kertoa oppilaille. Opettaja halusi näin pitäytyä omassa opettajan roolissaan. Suhtautuminen alkoholiin käyttöön oli opettajienkin keskuudessa muttunut sallivammaksi, mutta tupakkaan ja huumeisiin opettajien suhtautuminen oli edelleen jyrkän kielteinen. Nuorten alkoholin käyttöön suhtauduttiin sallivasti ainoastaan kotona vanhempien seurassa.

V: Sitten tupakkaan meillä on kaikilla hyvin jyrkän kielteinen suhtautuminen. Mutta alkoholiin enää ei - se ainakin on muuttunu hirveän paljon nyky maailmassa. Että se ei oo enää semmoinen yksinkertainen asia. Mutt kyl me niinkun - ainakin mitä mulla itselläni kyllä niinkun alkoholin jälkeen nää muut, muut tota... jolla ihminen pyrkii huumaamaan itsensä (...) ihan selkeää kielteistä asennetta kyllä ajetaan ihmisten päähän.

Opettajat kokivat voimattomuutta, hyödyttömyyttä ja toivottomuutta päihdeopetuksen suhteen opettajan roolissa, koska päihteiden käyttö lisääntyi opetuksesta huolimatta. Kerran viikossa koko

terveyskasvatukseen laajaan alueeseen käytettävä tunti tuntui liian vähäiseltä ajalta käyttäytymismuutoksen aikaansaamiseksi. Opetuksen vaikutus koettiin hyvin pieneksi ja turhaksi, jopa nuorten päihteiden käyttöä lisääväksi. Toisaalta opetuksen tuloksettomuudessa nähtiin myös haasteellisuus ja kehittämisen mahdollisuus. Opettajien mielestä terveyskasvatuksen tulokset eivät ole heti näkyviä, vaan tulevat näkyviin vasta vuosien päästä.

V: Aina sitä miettii... miten sais menemään perille, kun tuntuu että me ollaan voimattomia.

V: Ja samaten joskus tuntuu surulliselta - sanotaan että ihan on välillä semmoinen... miettii, että onks tästä mitään hyötyä. Semmoisiakin tuntemuksia opettajalla on, että kun sitten nämä muut voimat ovat niin vahvoja, mikä vetää niitä nuoria sitten toisaalta.

Valtaosassa haastatelluista kouluista päihteet koettiin ongelmaksi tai mahdolliseksi ongelmaksi, mutta joukossa oli myös kouluja, joissa opettajien mielestä ei päihteiden käyttöä esiintynyt. Opettajat kuitenkin epäilivät omaa sinisilmäisyyttään ja naiiviuttaan. Ongelmat olivat tiedostetumpia kaupunkikouluissa ja isojen taajamien lähellä sijaitsevista kunnissa kuin maaseudulla.

V: Mutt siis ei se nyt ainakaan; tuntuu ettei se ainakaan täällä mitenkään erityisesti näy, että esimerkiksi huumeidenkäyttö ois lisääntynyt. Mutt ehkä silt muutaman vuoden päästä.

V: (...) ettei se oo niin ajankohtainen aihe ottaa esille - varsinkin jos se on tullu muissa aineissa. Jossain kaupungissa ois ehkä enemmänkin syytä paneutua siihen. Kyllähän nää tietysti käyttää alkoholia ja tupakkaa... Alkoholia varmaan käyttää aika paljon.

V: (...) Eikä varmaan edes kaikki opettajat oo tietoisia myöskään sillä hetkellä vallitsevasta tilanteesta. Että - että niinkun opettajien tavallaan pitäis olla tietoisia.

Opettajat uskoivat päihteiden käytön porttiteoriaan (Pylkkänen, 1992, 52), jonka mukaan käytössä edetään miedommista aineista vahvempiin. Opetuksen ja päihteiden käytön ehkäisyn tulisikin opettajien mielestä kohdistua erityisesti tupakan polttoon ja alkoholin käyttöön. Tässä ilmeni kuitenkin ristiriitaisuutta opettajien keskuudessa. Osa opettajista oli huumeiden käytön lisääntymisen takia lisännyt erityisesti huumeopetusta.

V:(...) Mutta se aloitetaan ensiksi näistä oluista ja näistä miedommista eikä huumeista ja tota näistä kovemmista aineista. Eli tää valistus mitä koulussa (...) Eli tää pitää aloittaa paljon nuoremista ikäpolvista ja nimenomaan alkoholista...

V:(...) tässä viime vuosien aikana, niin musta se on selvästi painottunu enemmän tänne, tänne lääkkeiden ja huumeiden väärinkäytöksen puolelle ja niitten, niitten asioiden käsittelemiseen, että... Kun tuntuu, että se on niinkun semmoinen joka päivä vaarallisempi ja vaarallisempi asia.

Haastateltujen opettajien mielestä päihdeopetuksen merkitys ja opettajien kokemus tarve päihdeopetukseen kasvoivat lisääntyvän käytön myötä. Päihdeopetus koettiin päivä päivältä tärkeämmäksi, mutta samalla vaikeammaksi ja pelottavammaksi. Omaan käytännön opetustyöhön mielipiteiden muutos ei kaikkien mielestään kuitenkaan heijastunut.

V: Kyllä mä sitä mieltä oon, että aika paljon tota - ehkä semmoinen tietynlainen sinisilmäisyys häviää, kun näitä artikkeleita lukee ja, ja tuota... yleensä pikkuisen kuulostelee, mitä raitilla tapahtuu viikonloppuisin, niin - niin kyllä musta enemmän tulee semmoinen tarve niinkun puhua.

6.2.2. Opettajan aikuisen ja kasvattajan rooli

Opettajat olivat pohtineet myös omaa aikuisen rooliaan päihdeopetuksessa. He tunsivat olevansa nuorten elämän ulkopuolella olevia aikuisia auktoriteetteja, joille nuoret kaunistelivat päihdekäyttäytymistään. Mielipiteet opettajan roolista kouluajan ulkopuolella olivat erilaisia. Osa opettajista kantoi huolta ja vastuuta kasvattajan roolissa myös vapaa-ajallaan ja koki lasten kanssa puhumisen, seuraamisen ja kuuntelemisen kuuluvan omaan työhönsä myös iltaisin. Opettajan rooli koettiin myös haitaksi aikuisen roolille, koska opettajan roolihahmossa nuorten maailmaan pääseminen oli vaikeaa.

V: Opettajan roolikin tärkeä on. Ja, ja sen pitäisi siitä huolimatta - vaikka se on se virka-aika, niin ulottua sinne jonnekin, että lapsi voisi joskus... En mä nyt tiää, voiko sitten soittaa kouluajan ulkopuolella; jollekin opettajalle voi ja jonkun kanssa voi pitää yhteyttä.

V:(...)kaikki - vaikka iltaisenkin lasten kanssa puhuu, niin mä lasken sen jotenkin opetukseen, vaikka se tapahtuu nyt sen tunti... tuntien ulkopuolella. Että sitä jotenkin on niin omaksunu sen oman asemansa.

V: Kyllä mä tarjoudun menemään tai mä voisin käydä kottomassa Klamydia-diskoa, mutta mulle annettiin kyllä hyvin selvä sanoma; ett muuten tuu... (...) koska mä en voi mennä sinne kenenkään äitinä tai isänä, vaan minä meen aina roolihahmossani. (...) kyllä ne näkee mut aina nuuskijana.

Monille oppilaille opettaja koki olevansa myös ainoa oppilaan kysymyksiin vastaava aikuinen. Tarvetta järkevän aikuisen rooliin koettiin olevan perheissä, joissa lapsista ei välitetty.

V:(...) Ja monelle lapselle saattaa se opettaja olla sitten se ainoa ihminen, jonka se sitten näkee ja jolta se voi niinkun kysyä.

V: (...)Jostakin pitäisi löytyä kuitenkin semmoinen järkevä aikuinen, kun jos ei kotona oo.

Opettajat kokivat toimivansa myös esimerkkinä ja elämäntapamallina oppilaille. Osa opettajista oli sitä mieltä, että heidän tulisi seistä sanojensa takana myös omassa käyttäytymisessään. Omakohtaista

pohdintaa opettajat olivat käyneet mm. siitä, voiko opettaja ostaa pienellä paikkakunnalla oppilaiden nähden keskiolutta. Merkittävämpänä esimerkkinä opettajat kuitenkin pitivät toisia oppilaita ja nuorisoidoleita.

V: Varsinkin kun tämmösellä pienellä paikkakunnalla asutaan, niin että just tää kohtuuasia pitää siinäkin ottaa huomioon. Ett jos niinkun menet itte kauppaan ja ostat sieltä keskiolutta korillisen, niin siitä jo kauhee omatun... näkeekö kukaan oppilas mitä mää täällä... Semmoisesta pitäis niin kun päästä pois.

Opettajat olivat huolestuneita nuorten päihteiden käytöstä aikuisten tapaan yleisellä tasolla. Käyttö oli opettajien mielestä todellista, realistista ja vakavasti otettava asia myös maaseudulla. Aikaisemmin päihteet oli ymmärretty vain tupakaksi ja alkoholiksi, mutta nyt myös huumeet olivat todellistuneet opettajien mielessä. Huumeet tai lääkkeiden käyttäminen päihtymistarkoituksessa koettiin osassa tutkituista kouluista kuitenkin edelleen kaukaisiksi ja ulkokohtaisiksi, ja niiden päihdekäyttöä oli opettajien mielestä vaikea ymmärtää. Omilla oppilailla todettu käyttö, lehdistä luetut artikkelit tai tiedotusvälineet olivat yllättäneet ja herättäneet monet opettajat.

V: Olemme turhan sinisilmäisiä tän asian suhteen. Ja koemme vuosi vuodelta aina ns. yllätyksiä, kun aina nuoremmat on tuolla - kulkevat pitkin tietä... Että yhä nuorempa siihen pitää kiinnittää huomiota.

V:(...) enemmän realistinen kuva siitä, mitä se saattaa olla. Että yhä nuoremmat rupee käyttämään ja kaikkia niitä tarroja, mitä on ollu. Rupee tajuamaan, ett se on niinkun semmoinen oikein vakavasti otettava ongelma myös maaseudulla.

V: Ja ala-asteella.

V: Ja ne muodot millä se päihtyny tila hankitaan. Ett ne niinkun tullu ne lääkkeet, liimat, tämmöiset - ennen se oli vaan se kalja.

6.3. Päihdeopetuksessa käytetyt työvälineet

Päihdeopetuksen opetusmenetelmät (taulukko 4) eivät opettajien mielestä poikkea muiden aineiden tai muun terveystieteiden opetusmenetelmistä. Opetusmenetelmissä tärkeäksi koettiin konkreettisuus, kokemuksellisuus, toiminnallisuus, oppilaskeskeisyys, tunteisiin vetoavuus ja läheisyys oppilaan elämässä. Moralisoivuus, selvien ohjeiden ja neuvojen antaminen, ahdistaminen, pelottelu, tuomitseminen, syyllistäminen tai voivottelemineen olivat päihdeopetuksen kielteiseksi koettuja menetelmiä. Myös liiallinen yhden asian käsitteleminen tai "terveysterrorisointi" oli opettajien mielestä haitallista.

Päihdeopetus aiheena oli opettajien mielestä vuosittain jauhettuna ja toistettuna kyllästyttävä. Spiraalimenetelmän eräs opettaja koki erityisen toimimattomaksi päihdeopetuksessa, koska asioiden toistaminen vuosittain syvennettynä väsytti opettajan mielestä sekä opettajan että oppilaat.

Menetelmän ja sisällön laajuuden valintaan vaikutti myös rajallinen päihdeopetukseen käytettävissä oleva aika. Uudet menetelmät vaativat suunnittelu-, opettelu- ja materiaalin keräämisaikaa. Kokeuksellisia opetusmenetelmiä kokeilleet opettajat olivat saaneet hyviä kokemuksia esim. draamaopetuksesta tai henkilökohtaisesti koetusta seikkailumenetelmästä. Menetelmien todettiin työllistävän opettajaa enemmän kuin perinteinen opetus.

Opettajat kokivat, että pitkä työkokemus "urautti" heidät toimimaan vuosittain samalla tavalla. Uusilla opettajilla taas oli epävarmuutta erilaisten opetusmenetelmien käyttämisestä, joten perinteinen opettajajohtoisuus tuntui turvallisemmalta. Työkokemuksen myötä opettajien rohkeus lisääntyi, ja arkuus vaikeampien sisältöalueiden käsittelyssä väheni. Päihdeopetus oli alue, jolla opetus vuosien myötä tuli helpommaksi ja vapautuneemmaksi.

V: Ehkä se on niin, että tässäkin terveyskasvatuksessa meillä saattaa olla jokaisella joku alue, mistä - missä me ollaan niinkun vahvoilla puhumaan siitä.(...) Minusta siinä vois ihan miettiä sitäkin, että jos joku alue on jollekin niinkun semmoinen, että se pystyy siitä puhumaan, niin puhuu sitten...

V: ...Mulla paranee vuosi vuodelta.

V: Niin - opetetaan koko ajan... määhän pystyn yhä vapautuneemmin puhumaan. Kerran puhuu jonkun asian, niin seuraavan kerran se on helpompaa.

V: Pääsee sen oman kynnyksen yli.

TAULUKKO 4. Pähdeopetuksen toteutus opetusmenetelmittäin sekä mielipiteet eri menetelmien käytöstä.

Opetusmenetelmä	Käytön määrä	Käyttöä tukevat mielipiteet	Mielipiteet käyttöä vastaan	Opetuksen sisältöalue ja käytetty materiaali
Opettajajohtoinen opetus	+++	Oppilaat kirjoittavat muistiinpanoja -> tunti rauhoittuu ja kuri säilyy. Tietoa tarvitaan väärän tiedon rinnalla. Tietoa tarvitaan päätöksenteon pohjaksi.	Oppilaat eivät jaksaa kuunnella. Vanhanaikaista, ikävää, kiellettyä. Liiallinen tieto johtaa tiedon merkityksen vähenemiseen ja opetuksen inflaatioon. Saattaa aiheuttaa vastareaktion käytön kokeilemisen tai liisääntymisen.	- faktatiedot: aineet, haitat. - kalvosarjat - jaettava materiaali. - oppikirjat - tutkimukset
Keskusteluopetus	+++	Oppilaiden kuunteleminen auttaa ymmärtämään heitä ja suuntaa opetusta oppilaiden tarpeiden mukaan. Ala-asteella keskustelu helpoaa, oppilaat avoimia. Keskustelu pitäisi käydä aina, kun se tulee esille lukujärjestyksestä piittaamatta.	Yläasteella keskustelu johtaa epäasiallisuuksiin ja sitä vaikeaa saada syntymään. Aikaa keskusteluun ei ole. Keskustelu oppilaiden mielestä tylsää.	- nuorten osastojen kirjoitukset. - Mian päiväkirja
Asiantuntijavieraat: entiset käyttäjät, poliisi, terveydenhuolto, seurakunta, raittiusseiteeri, sosiaalityöntekijät, tarjoilijat, oppilaiden vanhemmat	++	Asiantuntijoilla viimeisin tieto, taito ja materiaali. Motivoi oppilaita, tuo vaihtelua koulutyöhön ja uuden näkökulman asiaan. Entiset käyttäjät koskettavat oppilaita.	Entiset käyttäjät lisäävät kiinnostusta pähteisiin ja herättävät tunteen pähteiden vaarattomuudesta. Asiantuntijoiden maksullisuus. Vaikea saada nopeasti. Hyviä huumeasiantuntijoita vähän tarjolla.	
Videoiden katselu	++	Havainnollisuus, kokemuksellisuus, tehokkuus, vaihtelu. Korvaa opettajan puutteellisia tietoja.	Videoiden kaupallisuus. Oppilaat kyllästyvät keskusteluksiin. Videot vanhenevat nopeasti muodikkouden osalta.	
Ryhmätyö tai parityö	+	Oppilaskeskeistä. Oppilaat oppivat itsenäistä tiedon hankintaa.	Liiallinen käyttö väsyttää oppilaat. Käytetään paljon. Itsenäinen työskentely riistyy helposti opettajan käsistä ja johtaa epäasiallisuuksiin.	Lähdeaineisto. Vapaamuotoisemmat aiheet kuten alkoholi-kulttuurit.
Näytelmä, sketsi, roolipelit	+	Oppilaat saavat tuotua esiin omaa elämäntilannettaan ja kokemuksiaan.	Opettajalle työläämpää.	Lainsäädäntö, rötökset, liikenneraittius, seksitaudit.

+ Käytetty 1 - 6 koulussa, ++ Käytetty 7 - 12 koulussa, +++ Käytetty 12- 18 koulussa

Kaikissa kouluissa eniten käytetty opetusmenetelmä oli **opettajajohtoinen** asiatietojen opettaminen. Opettajajohtoisesti käytiin päihdeasioista läpi erityisesti opettajan tärkeäksi katsomat tiedot, kuten itse aineet ja päihdeiden aiheuttamat haitat. Opettajat käyttivät opetuksestaan nimityksiä valistaminen, selvittäminen, vakuuttelu, luennointi tai informointi. Isoissa luokissa opettajajohtoinen opetus oli turvallinen vaihtoehto kurinpidollisista syistä.

V: Niin kyllä mä niinkun haluan ite puhua ja niinkun ne faktatiedot just jotkut haitat ja terveystriskit ja nää tämmöiset. Semmoisiin mä en nyt vois ajatellakaan mitään ryhmitöitä tai tämmöistä.

V: Mulla oli ainakin siinä just - niissä päihdejutuissa, niin oli tota niin että mä niinkun ite näistä haitoista opetin.

Opettajat kokivat opettajajohtoisen opetuksen riittämättömäksi. Opettajat käyttivät siitä nimityksiä vaahtoaminen, jankuttaminen, jäpättäminen, paasaus, paukuttaminen tai urautunut yksinpuhelu. Opettajajohtoista opetusta pidettiin vanhanaikaisena, kiellettynä ja ikävänä. Liiallisen paasauksen tai valmiiden toimintamallien antamisen epäiltiin myös aiheuttavan vastareaktion päihdeiden käytön lisääntymisen tai kokeilemisen. Liiallinen tiedon antaminen saattaisi opettajien mielestä myös johtaa tiedon merkityksen vähenemiseen ja opetuksen inflaatioon.

V: Ettei ehkä aina - ei jaksa kuunnella sitä, että opettaja puhuu sen 45 minuuttia.

V:(...) tämmöisissä aineissa... se, että vaihtelua, että ne niinkun pysyy mukana siinä.

V: Ja se kurinpitokin on helpompaa, kun on pikkaisen aina sitten eri, eri juttuja siinä.

V: Eli kyllähän ne aika paljon tietää niitä tosiasioita ja tietää hyvät ja huonot puolet, jos niitä hyviä on... Mutta enemmän niitä saisi keskustelemaan ja semmoista omaa ajatusta, että se on mun ratkaisuni enemmänkin kun se, että me paukutetaan kauheen totisena. Nyt sä teet näin ja näin.

Päihdeopetuksen opetusmateriaali vaihteli melko paljon kouluittain. Koulujen tiukka taloudellinen tilanne oli vaikuttanut uuden päihdemateriaalin hankintaan. Ala-asteella sitä koettiin olevan vähän ja hajanaisesti. Yläasteella päihdeopetusta antavat opettajat olivat vuosien varrella keränneet itselleen oman materiaalin, joka oli ainoastaan heidän omassa käytössään.

Tiedollisen opetuksen tärkein opetusmateriaali oli ala-asteella oppikirja, joka toimi opetuksen suunnittelun välineenä. Vanhoissa kansalaistaidon kirjoissa päihdeopetukselle oli varattu oma kappaleensa, joka tuli käytyä kirjan mukaan läpi. Uusissa ympäristötiedon kirjoissa päihdeasiat eivät opettajien mielestä olleet yhtä selkeästi esitettyinä. Paksusta ja laajasta ympäristötiedon aihepiiristä ei myöskään ennätä käymään kaikkea läpi, jolloin opettaja joutui tekemään valintoja oman mielenkiintonsa ja tieto-taitonsa perusteella. Yläasteella ei varsinaista terveystieteen oppikirjaa ollut

kenelläkään käytössä, joten oppilaat tekivät opetuksen pääkohdista muistiinpanoja vihkoihinsa. Alkoholi- ja tupakkakansiot kalvosarjoiheen olivat monissa kouluissa tuttuja. Ne koettiin vanhoiksi ja liian laajoiksi. Jotkin koulut käyttivät hyväkseen Alkon lehtisiä, lehtiartikkeleita ja uusinta tutkimustietoa.

V: Kirjassa (kotitalouden) ei ole mitään aihepiiriä. Tässä on jotain tässä perhekasvatuksessa, se on niin hirveesti mitä seiskalla käydään läpi ja kasi ja ysi onkin valinnaisia, niin sinne on helpompi jättää jotain osa-alueita kokonaan, koska kaikki ei... väkisinkin karsiutuu osa alueista. Se on niin paksu kirja ettei sitä millään kerkeä.

Uuden materiaalin toivottiin olevan helposti ja nopeasti saatavaa sekä ikäryhmään kohdistettua. Kaikille opettajille yhteiseen käyttöön tarkoitettu materiaalipaketti yhdenmukaistaisi opetusta ja poistaisi opettajien mielestä päällekkäisyyksiä. Materiaalin esittäminen ei saisi kestää liian kauan, jotta tunnilla jäisi aikaa myös muuhun toimintaan ja keskusteluun.

Keskusteluopetus oli käytettyä sekä ylä- että ala-asteella. Keskustelun käyttäminen opetuksessa jakoi opettajien mielipiteitä. Oppilaiden kuunteleminen johtaa opettajien mielestä keskustelun heille tärkeisiin asioihin ja heidän ajatuksiinsa tai tapaansa käsitellä asioita. Keskustelun ajateltiin myös herättävän paremmin omaehtoista pohdintaa. Toisaalta keskustelussa oli vaikea säilyttää asiallinen taso, osa oppilaista jäi aina keskustelun ulkopuolelle eikä kaikkia oppilaita tai oppilasryhmiä ollut aina helppoa saada keskustelemaan. Nuorten omiin kokemuksiin perustuvaa materiaalia kuten videoita, Mian päiväkirjaa tai nuorten palstojen kirjoituksia käytettiin parissa koulussa kokemuksellisen keskustelun herättäjänä.

V:(...)Ja sitten tota niin tehtiin jotain ryhmitöitä. Ja sitt yritettiin saada just keskustelua aikaan aiheesta.

V:(...) siellä puhuin ja ne teki vihkoon jotakin. Sitt oli yks filmi, katottiin ja sitten mä sain videot... ei kun noita kalvoja lainaks, mikä oli näistä huumeista, sitä käytin. Ja sitt tosiaan keskustelua yritettiin, mutt se keskustelun taso on kauheen vaikee pitää tän niinkun millään tasolla, että se hyvin äkkiä menee niihin ryyppyjuttuihin, että... Että keskustelua haluais varmaan kaikki, mutta vaikee tasoo saada aikaan.

V: Kyll oppilaat - ne on aika innokkaita kyll keskusteleen esimerkiks tupakka- ja alkoholioasioista. Ja kyll niillä on näkemyksiä ja kantoja. Siellä on ihan hyvä, että siellä tulee niinkun oppilaan keskenkin hyvin erilaisia näkemyksiä sitten esille.

Ala-asteella keskusteluopetuksesta oli parempia kokemuksia kuin yläasteella. Ala-asteella keskusteluun oli luokanopettajien mielestä helppo päästä aina kun oppilaat toivat asian esille. Luokan tuntemisen ja koetun tarpeen pohjalta opettajat ottivat pähteet esille spontaanisti ilman lukujärjestykseen

merkittyä tuntia. Yläasteellakin tämä oli joidenkin opettajien käytäntönä tai ainakin opetuksen ihanteena.

V:(...) Vaan se puhutaan vaikka maanantai-aamuna matikan tunnilla. Jos se kerta tulee silloin esille se asia - se pyritään tästä asiasta, niin käymään heti, heti siihen asiaan, asiaan tota niin kiinni. Sitä ei siirretä minnekään... joo ett kyllä ne siellä puhuu siinä ja siinä... Ett ei me nyt joudeta puhumaan, vaan se käydään heti...

V: Yritetään kuunnella, kuunnella niin heitä ja tota niin - heidän niinkun tavallaan - heidän kysymyksiin vastata ja hakee, hakee tota niihin vastauksia. Ja ainakin neuvoa suuntaa, mistä voi vastauksiin hakee...

Videoita käytettiin erityisesti yläasteella opetuksen tukena keskusteluopetuksen rinnalla tai pelkästään katsellen. Niiden ongelmaksi koettiin kaupallisuus ja oppilaiden pitkästyminen keskusteluihin. Videoiden käytöllä opettajat etsivät opetukseen havainnollisuutta, kokemuksellisuutta, tehokkuutta tai vaihtelua. Opettajat käyttivät videoita opetuksessa myös omien puutteellisten tietojensa korvaamiseen.

V: Huumeista oli tota niinkun, ett mulla oli kyllä video silloin, huumeita - jotenkin niinkun itellä on se huumeetietämys niinkun aika vähän niinkun mitä tietää niinkun semmoisia konkreettisia asioita, että...

V:(...)filmikin oli aika koskettava, mikä katottiin, että - ett kun siinä oli hyvin tehty ne ja kuvattu. Ja siinä oli niitä oikeita ihmisiä, jotka on aivan röpönaamaisia ja räjähtäneitä ja todella sen niinkun huumeenkäyttäjän olemukset... Niin ei semmoisia pysty ite ehkä kertoon eikä välittää sitä tunnelmaa, mikä on. Minusta tehokeinoina on sitten hyvä jotain ektraa. Ja sitt tietysti saa vaihtelua tunteihin.

Päihdealan **asiantuntijavieraita** oli käynyt useimmissa kouluissa. Koulut toivoivat ulkopuolisia kiertäviä luennoitsijoita, koska heillä olisi viimeisin tieto, taito ja materiaali päihdeasioista. Ulkopuolinen vieras motivoi oppilaiden työskentelyä ja tuo vaihtelua koulutyöhön ja uuden näkökulman asiaan. Jonkin verran koulut olivat käyttäneet kiertävinä luennoitsijoina toimivia entisiä huumeiden käyttäjiä tai alkoholisteja. Heidän tuomansa viesti kosketti ja vetosi opettajien mielestä oppilaisiin. Pari yksittäistä opettajaa epäili entisten käyttäjien lisäävän kiinnostusta päihteisiin tai herättävän oppilaissa tunteen päihteiden käytön vaarattomuudesta. Muita päihdeopetuksessa vierailleita olivat poliisi, seurakunnan nuorisotyöntekijät, raittiussihteerit, oppilaiden vanhemmista löytyvät asiantuntijat, sosiaalityöntekijät tai tarjoilijat. Eräs opettaja arveli entisen raittiussihteerin antaman valistuksen olevan nykyaikaan liian paatoksellista.

V: Niin ja sitt tuntuu, että vaikka niinkun periaatteessa ite pystyisit ihan samat asiat kertomaan, mutt kun asiantuntija kertomassa, niin se menee niinkun paremmin se tieto perille. Tai en tiiä, meneekö se paremmin, mutt ainakin se vaikuttaa, että oppilaat on kiinnostuneempia silloin kuuntelemaan siitä, että... kun on joku kertomassa sitä uusinta, uutta tietoa.

Ryhmätyötä käytettiin päihdeopetuksessa vähän. Sen käyttö rajoittui vapaamuotoisempiin aiheisiin, kuten alkoholikulttuurien pohtimiseen. Ryhmätyö koettiin oppilaskeskeisemmäksi vaihtoehdoksi opettajajohtoisuuden ja keskustelun rinnalla, ja oppilaat oppivat sen avulla myös itsenäistä tiedon hankintaa. Ryhmätyöskentelyn yleinen ja liiallinen käyttö opetuksessa sai kuitenkin oppilaat väsymään, jolloin opettajat halusivat säästää oppilaita terveystieteiden osalta ryhmätöiden tekemiseltä. Opettajat myös pelkäsivät, että itsenäinen työskentely päihdeasioissa riistyy opettajan käsistä ja johtaa epäasiallisuuksiin. Oppilaskeskeiset menetelmät saavat opettajien mielestä luokassa aikaan rauhattomuutta ja kurinpidollisia ongelmia.

V: (...) vanhanaikaista tiedon jakamista, ehkä pitäisi olla että oppilaat hankkisivat itse valvottuna tietoa.

V: Ryhmätöitä - mitä nyt tehdään aina... Olevinaan sitten muuta kun se, että opettaja kirjoittaa ja tää keskustelu.

V: Mutta jos on joku vapaamuotoisempi juttu; esimerkiksi jostain alkoholikulttuurista Suomessa esimerkiksi, niin semmoisesta sitten mää - joku ryhmätyö... ryhmätyön aiheita sitten. Tai kka tällaisista oppilaskeskeistä toimintaa muuten.

Yhdessä koulussa oli kokeiltu **draamatyyppistä** opetusta hyvällä menestyksellä. Oppilaat tekivät annetun aiheen pohjalta pienien näytelmien tai sketsien käsikirjoituksia, näyttelivät ja videoivat ne. Oppilaat saivat niissä tuottaa esiin omaa elämäntilannettaan ja kokemuksiaan. Yhdessä koulussa oli kokeiltu roolipelejä ja katsottu päihdeaiheinen näytelmä.

V: Näytelmä tai sketsiharjoitus tai mikä se olis, johon kirjoittavat käsikirjoituksen. Minä annan jonkun dramaattisen tapahtuman, mihinkä sitten sovittelevat roolit. Ja siinäkin näkee, että he jotenkin innostuvat, kun saavat ryhmässä harjoitella ja lopuksi pannaan se videolle(...). Mää oon kokenu sen työllistävämpänä ainakin mulle, mut musta tuntuu että menee paremmin perille, että he pääsevät siinä... että he tavallaan voivat siinä sitä omaakin elämäntilannettaan tuua.

Teemapäivä-viikko tai muu kampanja oli opettajien mielestä hyvä päihdeopetusmenetelmä. Käytännössä sellainen oli järjestetty vain yhdessä koulussa. Kaikkien päihteiden keskittäminen samaan päivään loi opettajien mielestä ison kokonaisuuden, joka oli parempi kuin jatkuva eri opettajien taholta tuleva "juputtaminen" samoista asioista. Yö- ja leirikouluissa päihdeteema oli ollut myös esillä.

Oppilaan **sosiaalisiin taitoihin, minäkuvaan tai itsetunnon kohotukseen** tarkoitettuja **opetusmenetelmiä** käytettiin erityisesti päihdeopetukseen kohdistettuna vähän. Yksittäisten opettajien opetusmenetelmiin kuuluivat rohkeuden ja kieltäytymistaitojen opettaminen, ihmissuhteiden hoito

ilman päihteitä, omakohtainen mietiskely, kiittäminen päihteiden käyttämättömyydestä tai hyvien kokemusten etsiminen esim. liikunnan avulla.

Oppilaille oli joissakin kouluissa tehty joko valtakunnallisia, oman kunnan sisäisiä tai opettajan itsensä luokassa toteuttamia **päihteiden käyttökyselyitä**. Ne koettiin osittain hyödyttömiksi eikä niitä pystytty käyttämään opetuksessa hyväksi. Opetuksen sisällöllisessä suunnittelussa tai ajoituksen suunnittelussa niiden tuloksia ei oltu myöskään hyödynnetty. Tuloksia oli opetuksessa käytetty ainoastaan päihteiden käyttöön liittyvien joukkoharjojen poistamiseksi. Terveystieteiden opettaja teki vuosittain kahdeksannen luokan oppilaille terveystieteiden kyselyä, jossa kysyttiin myös päihteiden käyttötottumuksia. Näiden pohjalta hän kävi oppilaiden kanssa henkilökohtaisia keskusteluita.

V:(...) 8. ja 9. luokka kysellään nyt taas. Ja viime vuonna kyseltiin vastaavat. (...) tosin ei ne oikeastaan kovin paljon kerro, että se on aika tasapäistä siltä ne vastaukset ja vähän varmasti sitten se taaskin ne kyselyasettelija tai, tai kuka nyt pitää, niin se aika paljon voi sitten johdattaa sitä suuntaa. Että ei niistä niinkun merkittäviä - palaute on ollu aika heikko, mitä me on saatu käyttää sitten, käyttää sitten hyväksemme opetuksessa. Mutta tietysti se antaa jonkinlaisia, jonkunlaisia suuntaviivoja, että missä mennään.

Muita yksittäisissä haastatteluissa mainittuja opetusmenetelmiä olivat päihdeteemaa käsittelevät **päivänavaukset** sekä oppilaille ja heidän vanhemmilleen yhdessä tehtäviksi suunnatut **kotitehtävät**. Yläasteikäisten päihdeopetuksessa käytettiin hyväksi heidän **idoleitaan**, esimerkkejä tai kotitaloudessa annettavaa **mallia alkoholin oikeasta käytöstä**.

Varoittelu ja pelottelu olivat päihdeopetuksessa vähän arveluttaviksi koettuja ja opettajien mielipiteitä jakavia, mutta käytettyjä menetelmiä. Päihteiden vaaroista varoiteltiin, sian aivoja liotettiin Tolussa lasivitrinissä tai "kerrottiin karu totuus huumeista" lievästi pelotellen. Huumeista varoittelun katsottiin sallituksi, koska huumeiden käyttö on lain mukaan kiellettyä. Jonkin opettajan mielestä aikaisemmin enemmänkin käytetty pelottelulinja piti oppilaat erossa päihteistä. Toiset taas katsoivat, ettei pelottelu enää nykyään kolahda tai ole edes sallittuakaan.

V: Kyllä se vaaroista puhuminen on tärkeää. Se että riippuvuus voi syntyä. Huumeet ja kovat aineet ne on erikseen... kyl mä ainakin sen, että kun yhen kerran ottaa niin sille tielleen jääpi, kun näistä kovista aineista puhutaan. Sitä voi joutua, vaikkei itse haluakaan, ettei pysty sanomaan.

6.4. Päihdeopetuksen yhteistyökumppanit

Päihdeopetuksessa yhteistyön sisältöalueita ovat ne asiat, joihin yhteistyö kohdistuu. Yhteistyötä tehtiin päivittäisten rutiinien tai muiden järjestelyiden läpiviemiseen, ongelmatilanteiden tai ongelmaoppilaiden tilanteen selvittämiseen sekä työskentelytapojen jakamiseen. Yhteistyö oli luonteeltaan avun ja tiedon saamista tai antamista omaan tai toisen työhön tai samaa työtehtävää hoitavien tai saman koulutuksen läpikäyneiden oman ammattiryhmän sisällä tehtävää yhteistyötä. Eri ammattiryhmien välinen suunniteltu ja säännöllinen yhteistyö oli päihdeopetuksessa lähinnä osallistumista oppilashuoltotyöryhmän toimintaan.

6.4.1. Koulun sisäinen yhteistyö päihdeopetuksessa

Päihdeopetuksen osalta opettajat tekivät keskinäistä yhteistyötä yhtä vähän kuin muissakin aineissa. Opetusta rajaavana sääntönä toimi opettajien ainejako tai muu koulussa oleva työnjaon perusta. Opettajat tiesivät huonosti, mitä kollegansa asioista opettivat, ja selvää suunnitelmaa opetuksen toteuttamisesta ei oltu tehty yhdessäkään koulussa. Keskinäistä yhteistyötä opettajat olivat päihdeopetuksen osalta tehneet yhteisen teemapäivän järjestelyissä, materiaalin vaihdossa tai yhteisten vieraiden kutsumisessa. Yhteistyöstä ala- ja yläasteen välillä ei puhuttu yhdessäkään koulussa. Uudet opettajat kokivat ongelmalliseksi koulun päihdeopetuksen kokonaisuuden hahmottamisen. Paljon oli pelkän oletuksen varassa. Haastattelutilanteessa koettiin monessa koulussa yllätyksiä opettajien huomattavassa opettavansa päällekkäisyyksiä.

V: Nyt tuntuu, että pitäis tavallaan vähän tsekata että mitä se toinen opettaa!

V: Juu, juu sitä pitää tehdäkin, mutta kun perhekasvatus tässä muodossaan jää pois niin sitä ei sen takia ole tarvinnut tehdä, koska se jää pakollisista pois. Mutta kun siihen rakennetaan jokin järjestelmä, niin sittenhän se pitää kattoo, ettei tulis juuri sitä tuntua, että kaikki puhuu sitä samaa, jurputtaa samasta asiasta.

Mielipiteet päällekkäisen asioiden opettamisen tehosta olivat ristiriitaisia. Myönteistä päällekkäisyydessä oli se, että eri aineiden opettajat käsitelivät asiat jokainen omasta näkökulmastaan tai omalla henkilökohtaisella tavallaan, jolloin samaankin asiaan saatiin esille erilaisia näkemyksiä. Toisten opettajien mielestä päihdeasioista ei koskaan puhuta liikaa, vaan kertaus on opintojen äiti, toiset taas ajattelivat että liiallinen toisto kyllästyttää oppilaat.

Päällekkäisyyksistä keskustelu oli yläasteella myös työnjaollinen kysymys. Aineenopettajat kokivat oman opetusalueen vahvasti omaksi ja erilliseksi, eikä siitä oltu halukkaita antamaan tunteja terveystieteiden opetukselle eikä kenenkään muun toivottu omalle opetusalueelle tulevan. Materiaalia esitettiin avuksi työnjaollisten kysymysten ratkaisemiseksi.

V: Mutt kuitenkin toivois, ettei nyt niitä niin moneen kertaan tuotais - ainakaan samalla tavalla. Ett ois mieluummin joku yhteinen materiaali, joka ... Se ois aika hyvä, ett ois sellainen yhteinen materiaali, jonka mukaan toimittais. Ja tuota ei hypittäis toisten alueelle.

Virallisissa yhteistyötiimeissä, kuten opettajakokouksissa, ei päihdeopetusta oltu käsitelty. Päihdetapausten ilmaantuessa opettajat informoivat toisiaan epävirallisesti, koska asiaan liittyi usein useampia oppilaita. Päihdeongelmaisen oppilaan asioita käsiteltiin myös koulun oppilashuoltotyöryhmässä.

6.4.2. Yhteistyö koulun ulkopuolelle päihdeopetuksessa

Koulun kulttuurilla oli yhteyttä koulun ulkopuolisten yhteistyötahojen osallistumisessa opetukseen. Kouluterveydenhoitaja oli terveyskasvatuksen ja päihdeopetuksen eniten käytetty yhteistyökumppani. Tunteja hän piti päihdeasioista vähemmän, mutta opettajat neuvottelivat hänen kanssaan ongelmatapauksista sekä päihdeasioiden opetuksen tarpeesta. Useissa kouluissa kävi opetuksen tukena asiantuntijavieraita, jotka pitivät yksittäisiä tunteja. Koulut suhtautuivat myönteisesti ulkopuolelta tulevaan yhteistyömahdollisuuteen, mutta eivät itse etsineet aktiivisesti yhteistyötahoja. Päihdeopetukseen kaivattiin erityisesti huumeasiantuntijoita.

V: ...Niin, niin ollu tähän asti, että ne jotka yhteistyöhön hakee... niin ne on hakeutunu koulun kanssa yhteistyöhön eikä niin päin, että koulu ois hakenu jonkun kanssa. Että kyllä se on yleensä aina ollu koululle tarjontaa, että koulu valitsee siitä, että onko tää sopiva. Elikkä siis terveyskeskuksen kautta tulee sitten tämä tarjonta, ja me katsomme, että meidän on velvollisuus se ottaakin vastaan, että näin tehdään...

Opettajien mielestä vastuu nuorten pähteiden käytön ehkäisemisestä ei ole ainoastaan heidän asiansa, vaan se kuuluu kaikille nuorten kanssa toimiville. Yhteisen tavoitteen sopiminen ja työn suunnitteleminen sen mukaisesti nähtiin ainoaksi keinoksi päihdetilanteeseen vaikuttamisessa. Koulut toivoivat nuorten vapaa-ajantoiminnan vetäjien osallistumista oppilashuoltotyöryhmään sekä aktiivisempaa vapaa-ajantoiminnan järjestämistä. Toivottuja yhteistyökumppaneita olivat myös huumeasioissa lastensuojeluviranomaiset.

V: Mää oon nähny sen niinkun laajempana, laajempana, että - en nyt tiedä, uskotaanko tässä liikaa koulun mahdollisuuksiin. Että, että kyllähän ongelma poistuu, kun koulussa riittävästi puhutaan tällaisesta. Tehdään ja käytetään mitä tahansa menetelmää tai puhutaan millä tavalla tahansa, niin koulu yksistään ei sitä asiaa kyllä korjaa. Sillä se on semmoinen asia, mikä - missä täytyy kaikkien tahojen, mitkä vähänkin nuorison kanssa on tekemisissä, niin yhtäläisiä olla siinä niinkun kielteisenä... tai kielteisellä asenteella varustettuna mukana.

Raittiustoimen yhdistyttyä monissa kunnissa muihin hallintokuntiin koettiin opettajien keskuudessa puutteeksi vastuuhenkilön puuttuminen ehkäisevästä päihdetyöstä. Eräissä kunnassa oli perustettu erillinen työryhmä pohtimaan nuorten päihteiden käytön tilannetta ja ratkaisukeinoja. Työryhmään kuuluivat edustajat kunnan sosiaalitoimesta, nuorisotoimesta, liikuntatoimesta, poliisista, seurakunnasta, vanhemmista, nuorisosta sekä rehtorit ja opettajia eri kouluista. Kunnassa oli myös kokeiltu vanhempainrengasta viikonloppuiltojen rauhoittamiseksi.

6.4.3. Kodin ja koulun yhteistyö päihdeopetuksessa

Yhteistyössä kotien kanssa koulut näkivät omaksi tehtäväkseen vanhempien sinisilmäisyyden poistamisen ja vanhempien tukemisen. Yksittäisen opettajan vastuu tästä jäi oppilaiden päihteiden käyttöön liittyvien ongelmatilanteiden selvittelyksi yhdessä kotien kanssa. Kontaktien tunnettiin olevan kotiin päin kunnossa, mutta vähäisiä.

V: Siis meillä on kontaktit koulun ja kodin välillä kyllä ihan kunnossa. Mutta eihän sitä (yhteistyö päihdeopetuksessa) noin, ei sitä muuten tehdä - muuta kun silloin kun tulee joku konkreettinen tapaus esille.

Päihdeasioista keskusteltiin vanhempainilloissa. Niissä saattoi olla mukana asiantuntija alustamassa aiheesta. Ongelmana oli, etteivät vanhempainilloissa käyneet ne vanhemmat, joiden lapsilla oli päihteiden käytössä ongelmia. Leirikoulun järjestäminen koettiin hyväksi ja terveelliseksi työmuodoksi koko kouluyhteisölle sekä vanhemmille. Sen järjestelyissä ja toteuttamisessa oli otettu lapsi huomioon kokonaisvaltaisesti, ja yhteistyö kodin kanssa oli lisääntynyt. Leirikouluja varten oli kodin kanssa yhdessä luotu sääntöjä esim. tupakoinnin suhteen.

Yhteistyön tekemistä ja keskustelun käymistä kotien kanssa päihdeasioista vaikeutti opettajien mielestä se, etteivät vanhemmat tienneet tai kieltäytyivät näkemästä omien nuorten päihdekäyttäytymistä. Opettajat olivat yrittäneet lisätä keskustelua päihteiden käytöstä vanhempien ja oppilaiden välillä lähettämällä kirjallisia tiedotteita kotiin, käyttämällä oppilaiden kanssa yhdessä tehtäviä

kotitehtäviä tai keskustelemalla aiheesta vanhempainilloissa. Ongelmalliseksi koettiin myös se, ettei kodeissa tiedetä, mitä ja miten koulussa päihdeasioista opetetaan.

V: Mää oon (...) antanu oppilaille sellaisia tehtäviä, että ne on joutunu mahdollisesti näyttämään vanhemmille ne ja kysymään niinkun ett miten tämmöisiin vastataan. Ja tällä tavalla, niin saanu tavallaan vähän jaettua sitä, että mitä täällä tunneilla tapahtuu, niin myös kotiin tätä tietoa. Ja just on ollu silloin kysymys alkoholista ja tupakasta ja näistä asioista. Eli tavallaan tehny vanhemmat tietoiseks sillä, että mitä täällä käsitellään ja mistä puhutaan.

Toisaalta vanhemmat olivat hyvin tietoisia siitä, mikä kuuluu heidän kotikasvatukseensa ja mikä ei. Päihdeasiat koetaan perheen sisäiseksi asioksi, joihin puuttumisessa opettaja on ulkopuolinen henkilö. Rajan ylittämisestä opettajat olivat saaneet kotoa palautetta.

V: Tässäkin vaan monasti on sitten taas ihan toista äärilaitaa, että vanhemmat ovat taas tietoisia siitä, että mikä kuuluu koululle ja mikä ei. Ja, ja sitten jos menee vahingossa sotkemaan semmoista aluetta, niin silloin kyllä tulee näpeille heti.

Kodin ja koulun päihdekasvatuksen tavoitteen erilaisuus vei pohjan opetukselta, ja opettaja koki olevansa vaikeassa tilanteessa etsiessään kultaista keskietä perheiden yksilöllisyyden välissä. Toisissa kodeissa saatettiin suvaita lasten alkoholin käyttö ja jopa tarjota alkoholia heille, toisissa oltiin ehdottoman raittiuden kannalla. Kuntiin saapuvat lomalaiset toivat mukanaan erilaisen elämäntyylin kuin mihin omassa kunnassa oli totuttu, ja paljon matkustelleet lapset olivat nähneet erilaisia tapoja alkoholin käytölle. Opettajien mielestä he eivät voineet aiheuttaa oppilaille jyrkkiä ristiriitallanteita opettamalla kodin ohjeiden vastaisesti. Yhteisen linjan löytäminen oli opettajien mielestä ainoa keino päihteiden käytön vähentämisessä tai ehkäisemisessä. Keskustelua kodin kanssa ei ollut käyty.

V: Kotirintama kontra koulu ja ite siinä välillä... Niin se on aikamoinen kenttä... että kyllähän se on sellainen jota miettii aina.

V: Yleensäkin että me ollaan toivottamassa tilanteessa, jos niinkun kodin tavoitteet ei ole sensuuntaiset kun mitkä meidän on. Ja jos me ollaan kodin kanssa samoi... samoilla linjoilla, niin silloin meillä on onnistumisen mahdollisuus. Mutt jos vanhemmat on eri mieltä niistä tavoitteista, niin me - me on ihan sama, mitä me tähän sanotaan. (...)

V: Kodit on erilaisia ja heillä omat ajatuksensa asioista.

V: Ett yleensä ne, joilla ei oo mitään hankaluutta se onnistuu. Mutt sitten siellä missä tarvittais, niin se ei taho onnistua... Ihan niinkun sitten syyttäis... niitä vanhempia jollakin lailla - syyllistäis.

Päivävuonon päihdeopetuksesta opettajat katsoivat olevan kodeilla. Kotien tuki koulun opetukselle oli ehdottoman tärkeää, jotta vapaa-ajan ja kouluajan käyttäytyminen toimisi samojen sääntöjen mukaisesti. Vanhempien kasvatusvastuun koettiin kodeissa höltyneen ja siirtyneen enemmän viranomaisille.

Opettajien mielestä vanhemmat eivät valvoneet oppilaiden elämäntapoja ja huolehtineet riittävästi lapsista vapaa-aikana. Vanhempien auktoriteetti oli nykypäivänä vähentynyt. Samanaikaisesti vanhemmat olivat yllättyneitä siitä, ettei koulu voinutkaan tehdä kaikkea yksin, vaan että heiltäkin odotetaan toimintaa.

V: Kyllä minusta kodin vastuu näissä asioissa ihan ensisijainen on. Että eihän koulun mahdollisuudet millään voi ulottua sitten tämmöiseen ympärivuorokautiseen kaitsentaan, että koulutunnit on rajalliset.

V: Koululla on hyvin, hyvin rajoitetut mahdollisuudet. Mää luulen, että kodeilla on kaikista suurimmat mahdollisuudet.(...) Että minkä takia kodit eivät huolehdi, että missä jälkikasvu viihtyy.

V:...Kyllä se tuolla vanhempainillassa on niinkun kipeesti koettu, että - ett jotain niinkun tarviis vanhemmatkin, ettei pelkästään opettajat. Ja opettajathan ei sitä ite pysty niinkun tekemäänkään, että monta kertaa se - se jos joku sillä lailla sinisilmäisesti luulee, niin ei varmasti onnistu, että siinä tarvitaan kaikkia.

Kodin sisäiset ongelmat heijastuivat opettajien mielestä lasten koulunkäyntiin. Päihdeopetuksen yhteydessä lapset olivat ahdistuneita kotona ja lähiympäristössään kokemistaan päihdetilanteista. Lapsilla ei ole kotona aikuista, joka olisi päihdeasioita hänen kanssaan pohtinut. Erityisesti ala-asteella lasten ahdistus oli tullut esille joko avoimena huomioiden tai koettujen tilanteiden kertomisena tai hiljaisuutena. Opettajat kokivat tilanteessa neuvottomuutta ja pelkäsivät päihdeopetuksen syyllistävän lapsia lisää. Omat vanhemmat ovat kuitenkin lapselle omia ja ainutkertaisia, olivat he millaisia hyvänsä.

7. PÄIHDEOPETUKSEN KOKONAISUUS JA SEN RISTIRIIDAT

Pohdittaessa opetustyötä toimintajärjestelmänä voidaan sen sisäisiä ristiriitoja eritellä Engeströmin (1987, 89; 1995, 62 - 67) mukaan. Opetustyön ajatellaan tällöin olevan ristiriitojensa kautta kehittyvä järjestelmä. Ristiriidat ilmenevät neljällä tasolla. Ensimmäisen asteen ristiriitoja, jotka ilmenevät kunkin osatekijän sisällä, on eritelty edellisten kappaleiden yhteydessä. Toisen asteen ristiriidat ilmenevät toimintajärjestelmän eri osatekijöiden välillä. Kolmannen asteen ristiriidat syntyvät vallitsevan toimintatavan ja sitä korvaavan uuden ja kehittyneemmän toimintatavan välille ja neljännen asteen ristiriidat toimintajärjestelmän ja sen naapuritoimintojen välillä.

Tässä tutkimuksessa **toisen asteen ristiriitoja** esiintyi useiden eri osatekijöiden välillä. Useimmat opettajat olivat tietoisia ristiriidoista ja toivat niitä haastatteluissa esille, koska he kokivat ne työtään vaikeuttavina tekijöinä.

Työvälineet tai työtavat, joita opettajat pääasiassa päihdeopetuksessa käyttivät, ovat riittämättömiä heidän opetukselle asettamiensa monipuolisten tavoitteiden tai oppilaasta antamansa kuvauksen kanssa (ristiriita 1 kuviossa 4). Pelkällä tiedon jakamisella ei pystytä vaikuttamaan oppilaiden asenteiden tai sosiaalisten taitojen kehittymiseen.

Toinen osatekijöiden välinen ristiriita (ristiriita 2 kuviossa 4) on tekijän eli opettajan ja kohteen eli oppilaan välillä. Suhde oppilaaseen on hierarkkinen eikä opetuksessa huomioida hänen arkielämänsä. Motivaatiota, kiinnostusta ja myös omakohtaisia kokemuksia päihteistä opettajat totesivat monilla yläasteikäisillä olevan. Yksittäiset opettajat toimivat oppilaiden omakohtaisen työskentelyn tai vuorovaikutuksen ohjaajana. Opettajien ja oppilaiden suhteesta ei löytynyt yhteistyökumppanuutta, (Shemeikka 1991) johon kuuluisi tasavertaisuus ja yhteissuunnittelu.

Opettajilla oli itsellään kokemus työmenetelmien ja taitojen riittämättömyydestä (ristiriita 3 kuviossa 4). He kokivat epävarmuutta lisääntyvän ja aikaistuvan päihteiden käytön ehkäisemisessä ja koululle sitä aiheutuvassa haasteessa. Perinteinen opettajan rooli oli vaikea sovittaa uusiin opetusmenetelmiin ja oppimiskäsityksiin.

Opettajat kokivat olevansa koulumaailmassa ja tietämättömiä nuorten maailmasta (ristiriita 4 kuviossa 4). Nuorten yhteisöön ei opettajilla ollut mahdollisuutta päästä, ja kulttuuri tuntui vieraalta ja kaukaiselta.

Opettajien tai koulun opetukselle asettamat tavoitteet ovat myös ristiriidassa yhteisön, yhteistyökumppaneiden, kuten kodin ja vapaa-ajan asettamien tavoitteiden kanssa (ristiriita 5 kuviossa 4). Yhteisiä tavoitteita ei ollut luotu.

Lisäksi koulutyön sisäiset kirjoittamattomat säännöt työnjaosta ja yhteistyön tekemisestä vaikeuttivat yhteistyön tekemistä päihdeopetuksessa (ristiriita 6 kuviossa 4). Sääntöjen erilaisuutta koettiin myös koulun ja muun elämän välillä (ristiriita 7 kuviossa 4)

Opetuksessa olivat rinnakkain tai opettajien mielestä osittain myös vastakkain vanhaksi koettu käsityömainen ja rationaalinen opetus ja “uusi” humanisoitu ja tietoisesti hallittu opetus (**kolmannen asteen ristiriita**) (Koskinen-Ollonqvist 1993, 50 - 51). Raittiusvalistuksen tai raittiuskasvatuksen luoma vahva hierarkinen, tietoon, varoitteeluun ja jopa pelotteluun perustuva perinne ja ideologia näkyi opetuksessa käytetyissä menetelmissä, ulkopuolisten asiantuntijoiden käytön määrässä ja tarpeessa heidän käyttöönsä sekä vähäisessä yhteistyössä. Valmiit opetussuunnitelmat, oppikirjat ja päihdemateriaalipaketit loivat työlle 1980-luvulla selkeän työnjaon ja toimintamallin. Uusien opetussuunnitelmien myötä päihdeopetukselle ei ole varattu määrättyä aikaa, sisältöä tai paikkaa. Kouluilta odotetaan enemmän yhteistyötä, suunnittelua ja avautumista yhteisöönsä päin. Uudet oppimiskäsitykset edellyttävät oppilaan aktiivista mukana oloa oppimisprosessissa. Yhteiskunta ja kodit odottavat koululta opetuksen sijaan monipuolista kasvatuksellista otetta. Kasvatuksellisen otteen lisääntyminen päihdeopetuksessa luo paineita sekä koululle että vanhalle raittiusvalistuksen perinteelle.

Toimintajärjestelmän naapuritoimintoina voidaan päihdeopetuksessa pitää niitä muita rinnakkaisjärjestelmiä, jotka sen kehitykseen ja kehitysedellytyksiin vaikuttavat (**neljännen asteen ristiriitdat**). Opettajaan vaikuttavia järjestelmiä ovat opettaja- ja täydennyskoulutus. Haastatellut opettajat arvioivat oman koulutuksensa riittämättömäksi päihdeopetuksen osalta. Lisäkoulutukseen oli halukkuutta, mutta ei aina mahdollisuuksia. Koulutuksen ja opettajien tarpeiden kohtaaminen on opetuksen kehittämismahdollisuuksia säätelevä tekijä. Työvälineitä päihdeopetusta varten kehittää

tutkimustoiminta ja materiaalityönto. Opettajat odottivat mallien sijaan konkreettisia toimintaohjeita ja selkeitä materiaalityöntöjä. Pelkkä uusi materiaali ei kuitenkaan kehittä tai muuta opetusta ilman syvempää terveys-, oppimis-, ja ihmiskäsitysten pohdintaa. Yhteistyöhön ja työkuviin vaikuttaa opettajien ammatillinen järjestötoiminta. Työehdot säätelevät opetustyön organisointia ja työaika. Opetustyön sääntöihin vaikuttavat kouluviranomaisten antamat ohjeet, jotka uuden opetussuunnitelman myötä ovat vähentyneet. Opetuksen kohdetoiminta, se johon peruskoulun päihdeopetuksella lopullisesti pyritään, on elämäänsä hallitseva aikuinen.

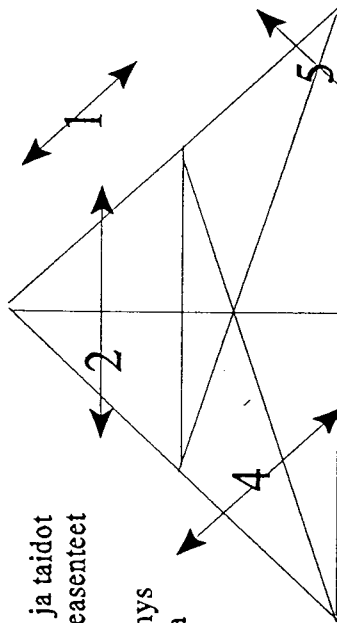
VÄLINEET

Opettajajohdoinen opetus
Keskustelu
Asiantuntijavieraat
Opetusmateriaali
Oppimis-, ihmis- ja
terveyskäsitkset

TEKIJÄ

Opettajan tiedot ja taidot
Opettajan päihdeasenteet
Opettajan roolit
Opettajan näkemys
päihdeilanteesta
Opettajan arvot

KOHDE

Tietävä -vääriä tietoja
Kiinnostunut, avoin
Kokeileva, uhoava
Päihdekokemuksia
Innokkaita, kaipaa
aktiiviteettia
Passiiviset ongelmallisia
Kavereiden merkitys suuri

TUOTOS

Raittius <-> kohtuus
Tiedolliset tavoitteet
Sosiaaliset tavoitteet
Asenteelliset- ja
arvotavoitteet
Psyykkiset tavoitteet

SÄÄNNÖT

Opetussuunnitelma
Piilo-opetussuunnitelma
Koulun järjestyssäännöt
Vapaa-ajan säännöt
Luokan säännöt
Tupakkalaki
Oppikirja
Ainejako
Tuntikehys

YHTEISÖ

Media
Vapaa-ajan vietto
Yhteiskunnalliset olot
Yleinen päihdekulttuuri
Yhteisön kontrolli
Yhteiskunnan arvot

TYÖNJAKO

Koulun sisäinen
Koulun ulkopuolinen
Kodin ja koulun välinen

KUVIO 4. Päihdeopetuksen kokonaisuus ja siinä esiintyvät ristiriidat

8. POHDINTA

8.1. Tutkimuksen luotettavuus

Laadullisen tutkimuksen luotettavuuden arviointi ei perinteisesti käytettyjen reliabiliteetin ja validiteetin kriteerein ole tarkoituksenmukaista. Tutkimus tuottaa objektiivisen totuuden sijasta tietyn näkökulman tutkittavasta ilmiöstä käyttäen apuna erilaisia tekniikoita ja lähestymistapoja. (Tynjälä 1991.)

Ryhmähaastattelussa ryhmän tuottama keskustelu on ainutkertainen, eikä sitä voida toistaa tarkalleen samanlaisena. Tieto edustaa ryhmän jäsenten näkemyksiä todellisuudesta ja on sen takia perusteltua ja pätevää. Uutta sisältötietoa ei viimeisissä haastatteluissa enää tullut esiin, jolloin tuloksia voidaan yleistää tai siirtää samankaltaisiin ryhmiin. (Carey 1995, 489.) Yleistettävyyttä heikentää se, että ryhmähaastattelussa ryhmän mielipide voi muodostua yhden dominoivan henkilön kautta (Basch 1987, 432). Ryhmähaastattelussa ihmiset muodostavat mielipiteensä psykososiaalisessa ympäristössä. Ryhmän mielipiteet vaikuttavat sen jäsenten mielipiteisiin, ja ryhmäajattelu muokkaa jäsenten käsityksiä keskustelun edetessä (Carey 1995, 490). Tässä tutkimuksessa ei käsitellä yksittäisen koulun tai opettajan esittämiä ajatuksia, vaan päihdeopetusta sellaisena kuin opettajat sen kollektiivisesti käsittävät. Ryhmässä on yhdessä helpompi muistaa asioista, mutta ryhmä saattaa myös kontrolloida sitä mitä sanotaan (Sulkunen 1990, 264 - 285).

Ryhmähaastatteluun suositellaan 6 - 10 hengen ryhmiä, asiantuntijoiden haastatteluihin pienempiä. Liian pienen ryhmäkoon epäillään vaikuttavan keskustelun syntyyn ja sitä kautta tulosten luotettavuuteen. Pienimmissä haastatteluryhmissä oli vain kolme henkeä, mutta opettajat keskustelivat aiheista kuitenkin aktiivisesti. (Morgan 1995, 518.) Pienessä ryhmässä ihmiset toinen toistaan rohkaisten ja ideoiden pystyvät ilmaisemaan ajatuksiaan siitä, miten he tuntevat ja kokevat käsiteltävän asian ja perusteita sille, miksi he kokevat näin (Bertrand, Brown & Ward, 1992). Pienen ryhmän kanssa työskentely on myös helpommin hallittavissa keskusteltaessa runsaasti mielipiteitä herättävistä asioista (Smith 1995). Toteutetuissa haastatteluissa ryhmäkoko vaikutti sopivalta.

Viimeiset haastattelut toukokuussa 1996 sattuivat kouluilla kiireisimpään aikaan. Opettajissa oli aistittavissa kevätväsymystä ja loman odotusta. Leirikoulu ja kevätjuhla järjestelyt ym. olivat ajatuksissa päällimmäisenä ja tulivat helposti esiin myös keskusteluissa. Kaikissa kouluissa opettajat eivät olleet tietoisia haastattelusta ja joutuivat siihen “kylmiltään”, joten kaikki eivät ennättäneet pohtia ja selkeyttää asioita etukäteen. Haastattelu toimi tavallaan tiedostusprosessina, jossa terveyskasvatuksen kuva selkeni opettajille itselleenkin. Opettajilla yhteinen ammatti ja oppilaat sekä yhteiset kokemukset terveyskasvatuksen opettamisesta helpottivat keskustelua (Asbury 1995; Morgan 1995).

Haastattelutilanteet olivat aluksi jäykkiä, mutta loppua kohden keskustelu sujui joustavasti, ja nauhurin läsnäolo unohdettiin. Opettajat olivat toisilleen entuudestaan tuttuja, eikä ryhmässä keskustelu tuottanut heille vaikeuksia. Haastateltavina opettajat olivat ihanteellisia, koska heillä oli esittää perusteltuja mielipiteitä asioista, ja heidän keskustelunsa soljui lähes itsestään eteenpäin. Vetäjän tehtäväksi jäi vain aiheen johdattelu oikeille urille. Joissakin haastatteluissa oli vaikea erottaa, olivatko esitetyt asiat todellisuutta vaiko toive- tai ihannekuva siitä.

Haastattelut käytiin melko vapaasti ryhmän sisäisenä vuoropuheluna haastattelijan antamien teemakysymysten (liite 1) pohjalta. Haastatteluiden voikin katsoa olleen lähempänä opettajien arkielämässä tapahtuvaa vuoropuhelua kuin jäykästi ja strukturoidusti edeltä määrätyissä kysymyksissä pitäytyvää tutkimushaastattelua. Keskustelun edetessä pyrittiin kaikkien teema-alueiden läpikäymisen varmistamiseen, mutta oli kysymysteemoja, jotka jäivät heikommalle käsittelylle tai joista keskustelua syntyi laajasti ilman ohjaamista. Haastattelun lopussa opettajilla oli kiire seuraavalle oppitunnille, minkä vuoksi joistakin kysymyksistä keskusteltiin pinnallisemmin. Viimeisiin kysymyksiin vastaamiseen ei perehdytty enää niin hyvin kuin ensimmäisiin.

Vaikka toiveena haastattelua varten oli rauhallinen ja häiriötön haastattelupaikka, tuli jokaiseen haastatteluun jonkinlaista ylimääräistä häiriötä, kuten henkilöiden poistumisia tai saapumisia kesken haastattelun, puhelimen soimista tai oppilaiden vierailuja huoneessa. Opettajat tuntuivat tähän hyvin tottuneilta, eikä se häirinnyt keskustelun kulkua, mutta vaikutti joidenkin kysymysten käsittelyn syvyyteen. Opettajien poistuminen kesken haastattelun vaikutti haastatteluihin, koska alkuperäinen ryhmä ei pysynyt koossa koko haastattelun ajan, ja joitakin kysymyksiä jouduttiin välillä poissaolojen takia toistamaan.

Neljää haastattelua lukuunottamatta tilanteessa oli aina läsnä kaksi tutkijaa, joista toinen toimi tilanteen seuraajana muistiinpanoja tehden. Neljä yksin tehtyä haastattelua eivät poikenneet mitenkään muista. Haastattelutilanne käytiin haastattelun jälkeen tutkijoiden kesken yhdessä läpi, ja keskusteltiin siitä syntyneistä mielikuvista ja tunnelmista. Haastattelussa tehdyt muistiinpanot toimivat ainoastaan analyysin tukena ja tutkimuksen luotettavuuden pohdinnassa. Ensimmäisten haastatteluiden jälkeen haastattelijatutkija reflektoi myös omaa työtään kuuntelemalla nauhat.

Haastattelukysymysten esitestaaminen lisää tutkimuksen luotettavuutta (Morgan 1995, 520). Haastattelurungon kysymykset esitettiin kahdessa pilottihaastattelussa. Muutoksia tehtiin ainoastaan kysymysten järjestykseen. Jokin kysymys jätettiin kokonaan pois. Esitestaushaastattelut on otettu mukaan tuloksiin.

Litterointivaiheessa suoritettu päihdeopetusta käsitelleiden keskustelualueiden irrotus muuta terveystieteistä käsitelleistä keskustelusta saattoi jättää aineistolle yhteisiä sisältöalueita pois tutkimuksesta. Tätä pyrittiin välttämään ottamalla taaksepäin ja selvästi päihdekeskusteluun liittyvät viittaukset mukaan aineistoon. Lisäksi haastattelutilanteissa yritettiin pitää keskustelu selkeästi joko terveystieteiden opetuksessa yleensä tai päihdeopetuksessa ja epäselviä keskustelualueita tarkennettiin lisäkysymyksillä.

Analysoinnissa ensimmäinen alustava teemoittelu tehtiin aineistosta heti aineiston keräämisen jälkeen ja toistamiseen tarkemmin kolmen kuukauden kuluttua. Näiden tulokset eivät poikenneet toisistaan, ainoastaan teema-alueet yhdistyivät ja jäsenyivät alkuperäisestä kymmenestä kuuteen. Opettajat toivat vahvasti esille opetuksellisia ongelmiaan, joten heidän tuntemuksiinsa ja olosuhteisiinsa oli helppo samastua. Tutkimusvaiheiden kuvaaminen ja haastatteluesimerkkien liittäminen raporttiin lisäävät tutkimuksen luotettavuutta, koska lukijalla on mahdollisuus seurata prosessia ja tehdä omia päätelmiään tuloksista (Mäkelä 1990; Tynjälä 1991).

Tutkimusraportin luotettavuutta testattiin tiedon käyttäjien reaktioilla (Patton 1990). Tutkimuksen alustavia tuloksia esiteltiin haastatteluissa mukana olleille kouluille, ja ne herättivät keskustelua. Moni totesi tilanteen olevan kuvantunlainen ja esitti puolustelua työlleen.

Aineiston analyysia suunnitellessa oletettiin, että opetus voitaisiin tyypitellä eri tyyppeihin Koskinen-Ollonqvistin (1993) tapaan. Käytännössä tämä ei ollut mahdollista, koska samassakin haastattelussa eri opettajat toivat esiin erilaisia tapoja opettaa. Minkään koulun päihdeopetuksessa ei voitu nähdä puhtaasti yhtä opetustyyppiä, vaan opetuksessa näkyi vaikutteita useammasta eri tyylistä.

8.2. Tulosten pohdinta

Tässä tutkimuksessa etsittiin Engeströmin työtoiminnan mallin (1987) avulla opettajien kollektiivista näkemystä päihdeopetuksesta, sen toteuttamisesta ja siihen vaikuttavista tekijöistä. Malli yksinkertaisti opetuksen osatekijöistä koostuvaksi kehittyväksi toiminnaksi.

Päihdeopetuksessa voidaan edelleen nähdä viitteitä raittiuskasvatuksen ajoilta, vaikka raittiuden tavoitetta eivät nykyajan opettajat enää pidäkään realistisena. Opetus oli yleisesti seurauslähtöistä ja tietopainotteista. Menetelmissä korostui oppilaisiin vaikuttaminen, valistaminen, opettajan rooli auktoriteettina, aikuisena ja oikean tiedon antajana sekä oppilaan passiivinen vastaanottajan rooli. Päihdemaailma on aikuisten maailma: vastuuta ei uskalleta antaa oppilaalle opetuksessa eikä hänen omassa elämässäänkään. Taustalla saattaa vaikuttaa opettajan omasta kouluajasta peräisin oleva opetuksen malli (Miettinen 1990, 23 - 25).

Tietopainotteinen opetus saattaa olla riittävää osalle tavallisista, hyvinkäyttäytyvistä ja kotien tukea saavista oppilaista, jotka osaavat tehdä rationaalisia päätöksiä tiedon avulla. Kuitenkin se osa oppilaista, joka kuuluu erityisesti päihteiden käytön riskiryhmään, tarvitsee myös heidän tarpeisiinsa vastaavaa, lähinnä psykososiaalisiin menetelmiin perustuvaa opetusta. Perimmältään on kyse myös koulun perimmäisestä tarkoituksesta, onko se tietomäärän lisääjä vaiko kasvattaja.

Tarvetta ja myös siirtymistä kognitiivis-konstruktivistisen ja humanistisen opetustavan suuntaan oli nähtävissä erityisesti opettajien päihdeopetukselle asettamissa tavoitteissa. Tavoitteita asetettiin monipuolisesti tiedolliselle, sosiaaliselle, asenteelliselle ja psyykkiselle tasolle. Opettajat näkivät oppilaissa kykyä itsenäiseen tiedon hankintaan ja päätöksentekoon, perusteltuihin valintoihin sekä kriittiseen suhtautumiseen aikuisten maailmaa kohtaan. Toiminta on vähitellen siirtymässä oppilaan

päätösvallan ja kokemusmaailman huomioinnin lisääntyessä asiantuntijakeskeisyydestä vuorovaikutteiseen yhteisen työstämisen suuntaan (vrt. Launis 1994, 123 - 124, 220), jossa sekä oppilas että opettaja voivat oppia. Patrikainen (1997) nimeää opettajuuden kehityksen luokat tiedonsiirtäjistä kasvu- ja oppimisprosessin ohjaajaksi. Näiden väliin jää vaikein muutoksen alue, joka edellyttää opettajan omaa kasvua ja ihmis- sekä oppimiskäsitysten pohdintaa. Käytännössä päihdeopetus muodostuu sitä monimutkaisemmaksi ja vaativammaksi, mitä monimuolisempi on toiminnan taustalla oleva terveystieteellinen näkemys ja mitä vakavammin suhtaudutaan toiminnan muutos- ja kasvatusluonteeseen (Nupponen ym. 1991,21).

Päihdeopetuksen opetusmenetelmät eivät poikkea muun terveystieteellisen opetuksen opetusmenetelmistä. Opettajajohtoisen faktatietojen antamisen rinnalla opettajat käyttivät paljon keskusteluopetusta (vrt. Heikkinen & Kontula 1992, 51 - 54; Miettinen 1990, 11 - 13; Vartiainen & Tossavainen 1992, 24 - 28.) Opettajat olivat tiedostaneet käyttämiensä opetusmenetelmien puutteellisuuden, tuloksettomuuden, opettajakeskeisyyden ja omasta mielestään jopa vanhanaikaisuuden, mutta valmiuksia ja taitoja uudenlaisten menetelmien käyttämiseen ei kaikilta löydy (vrt. Patrikainen 1997). Päihdeopetuksessa opetusmenetelmällinen epävarmuus on erityisen korostuneesti esillä, koska päihteen on arkaluonteinen aihe, jossa väärin menetelmien käyttö voi johtaa päinvastaiseen tulokseen kuin on tarkoitus tai oppilaiden ahdistumiseen ja syyllistämiseen. Omien tietojen epävarmuus, heikosti saatavilla oleva päihdeaiheinen opetusmateriaali ja menetelmien puutteellisuus näkyi myös suurena asiantuntijavierailujen tarpeena (vrt. Heikkinen & Kontula 1992, 104 - 107). Asiantuntijoiksi pyydettiin kouluterveydenhoitajaa, poliisia tai nuorisotyöntekijöitä sekä vierailijoita oman kunnan ulkopuolelta.

Kannas (1992) on määrittänyt terveystieteelle neljä tehtävää: sivistävä, virittävä, arkiterapeuttinen ja muutosta avustava tehtävä. Nämä sekä Peltosen (1994, 180 - 181) esittämät päihdeopetuksen lohkot, jotka ovat teoriaosa, kokemusosa, arvokeskustelu ja toimintamallien etsiminen, sisältävät sekä traditionaalisen että psykososiaalisen osuuden. Koulun seksuaalikasvatuksessa, toisin kuin päihdeopetuksessa, on psykososiaalinen opetusmalli jo yleisesti hyväksytty ja käytetty opetuksen alue. Oppilaan tunteiden, kokemusten ja toiveiden erittelyä eli psykologisia, eettisiä ja kulttuurisia käyttäytymistekijöitä (Greenberg, Bruess & Mullen 1993) pidetään itsestään selvänä alueena biologisen tiedon rinnalla.

Päihdeopetuksessa psykososiaalisten opetusmenetelmien käyttöä rajoittavat käytännön kehystekijät. Terveyskasvatuksen laajasta opetuskokonaisuudesta ei päihdeopetukselle voida antaa riittävästi tunteja. Psykososiaalisia taitoja ei erityisesti yläasteella osata nähdä koko koulun jokaisen tunnin opetuksen sisältönä ja tavoitteena, vaikka näiden taitojen omaamisesta olisi hyötyä kaikissa oppiaineissa ja erityisesti valmistamassa nuorta koulun jälkeiseen elämään. Miettinen (1990) ihmettelee tutkimuksessaan opettajien sopeutumista koulun reunaehtoihin, sosiaalistumista luokkahuoneopetuksen pysyvyyteen sekä sitä kuinka paljon totutut menettelytavat ja työvälineet ohjaavat koulutyötä.

Ala-asteen opetus on yläasteeseen verrattuna enemmän oppilaan tarpeisiin vastaavaa kokonaisopetusta. Opettajien hyvä oppilastuntemus mahdollistaa eriyttämisen ja keskustelun oppilaiden tarpeista lähtevänä. Opettajat toivat esiin tiedollisia puutteitaan, mutta eivät epäröineet kasvattamisen taidoissa kuten opettajat yläasteella. Yläasteella päihdeopetuksen sisällöt ovat laajempia, mutta opetuksen organisointi ja koordinointi hajallaan (vrt. seksuaalikasvatuksessa Kontula 1997). Yläasteen aineenopettajien käsitystä omasta oppiaineesta leimaa tunteiden ja subjektiivisen arvostuksen sävyttämä affektiivinen lataus. Latauksen takia heidän on vaikea nähdä integroinnin mahdollisuuksia tai opetettavan kokonaisuuden laajentumista esim. päihdeopetuksessa fyysisestä psykososiaaliseen suuntaan. Oma asiantuntijuutta tai toisaalta tiedon puutetta tuetaan pitämällä oman oppiaineen rajoista kiinni.

Kodin ja koulun yhteistyö päihdeopetuksessa oli oppilaan ongelmista lähtevää tai liittyi päihdeteemalle rakennetun vanhempainillan järjestämiseen. Yhteisiä pelisääntöjä tai toimintamuotoja ei kodin ja koulun välille ollut luotu, vaikka niiden tarve koettiin suureksi. Opettajien keskinäinen yhteistyö oli arkirutiinien, havaittujen päihdeongelmien tai työvälineiden jakamista. Yhteistyö oli tyypiltään koordinaatiota, jossa jokaisella on oma työnsä, johon muiden ei oleteta puuttuvan. Jokainen keskittyy omasta työstään selviytymiseen. Parhaimmillaankin opettajien yhteistyö oli kooperaatiota, jossa he kohdistavat huomionsa yhteiseen kohteeseen, oppilaiden päihdeettömyyteen ja pohtivat siihen pääsemistä. Reflektiivisen kommunikaation ja yhteistyön toimintatapojen käsittelyyn ei yhteistyössä ollut vielä päästy. (Engeström 1993, 128 - 129.) Päihdeopetuksen suunnittelussa yhteistyö oli vähäistä (vrt. Kontula 1997). Sahlbergin (1996, 213) mukaan koulun toiminnan rakenteelliset edellytykset, koulun organisaatio ja aikajärjestelmä eivät luo riittävästi edellytyksiä opettajien yhteistyölle.

Opettajat olivat todenneet, ettei koulu ole oppilaille ainoa oppimisympäristö (vrt. Aittola ym. 1995, 33 - 42; Ziehe 1991, 161, 205 - 207) vaan oppilaat oppivat päihdeasioista myös muilla tavoin. Koulun toiminta on kuitenkin irrallaan yhteisöstä, nuorten vapaa-ajasta ja sen arkikäytännöistä. Opetussuunnitelmat tai opetus eivät huomioi nuoren arkeen liittyviä asioita, kuten mediaa, nuorisokultuuria tai sosiaalisia suhteita (vrt. Siurala 1994, 238 - 239; Tolonen & Metso, 1996). Koululla ei ole suhdetta yhteiskuntaan tai elämään (Miettinen 1990, 180). Suunnitelmallista ehkäisevän päihdetyön yhteistyötä ei myöskään ollut koulun ja ympäröivän yhteisön välillä.

Edellisellä vuosikymmenellä opetushallinnon antamat opetussuunnitelmat ja selkeät ohjeet opetuksen tavoitteista ja sisällöistä määräsivät opetuksen vaatimukset ja loivat materiaalit ja muut opetusvälineet niiden mukaisiksi (Miettinen 1990, 19 - 21). Päihdeopetukseen syntyi paksuja tietopainotteisia kalvokansioita, ja opettajan itsenäinen työn suunnittelu jäi vähäiseksi. Nyt kouluille annetaan vapaat kädet koko terveystieteiden aihekokonaisuuden ja myös päihdeopetuksen suunnitteluun. Haastatteluilla opettajilla oli kuitenkin edelleen tarvetta valmiiseen materiaaliin tai oppikirjan käyttämiseen opetuksen runkona oppilaiden tarpeiden sijaan.

Koulun tehtävänä voidaan nähdä päihdeopetuksessakin yhteiskunnallistaminen ja sosialisointi. Päihteet ovat suomalaisessa kulttuurissa aihe, johon suhtaudutaan kaksinaismoralistisesti: toisaalta käyttö on kiellettyä ja sopimatonta, mutta toisaalta laajasti hyväksyttyä ja useiden vitseiden aihe. Tämä kaksinaismoralistisuus näkyy poliittisena ja moraalisen linjanvetona tavoitteiden asettamisessa eli oppisisältöjen ja opetussuunnitelman rakentamisessa. Varsinaista päihdeopetusta ei koulun opetussuunnitelmissa esiintynyt, mutta terveet elintavat olivat useissa aineissa joko sisältönä tai tavoitteena. Päihdeopetuksen psykososiaalisia sisältöalueita on useissa oppiaineissa, vaikka niitä ei olekaan erityisesti tässä tarkoituksessa mainittu. Kaksinaismoralistisuus nähdään koulun toiminnassa myös piilo-opetussuunnitelmana. Merkkejä tästä olivat mm. naureskelu haastatteluissa tupakoinnin haitallisuudelle tai tupakointisääntöjen erilainen valvominen.

Ryhmähaastatteluissa kerätty tieto oli opettajaryhmän kollektiivisten käsitysten etsimistä. Haastattelu toimi reflektiivisenä interventiona, jolla pyrittiin synnyttämään keskustelua ja tuomaan esille arvoja. Rikkaamman ja monipuolisemman tutkimusaineiston olisi saanut havainnointien ja ryhmä- sekä yksilöhaastatteluiden yhdistämisellä. Jatkossa olisi mielenkiintoista perehtyä tutkimuksen avulla myös

oppilaiden tai vanhempien näkemyksiin ja mielipiteisiin toteutetusta päihdeopetuksesta sekä päihdeopetuksessa käytettävään materiaaliin. Suomen olosuhteissa tulisi arvioida opetuksen vaikuttavuutta ja kouluissa toteutettuja ohjelmia, kuten Linos-Quest- tai Uskalla-ohjelmaa. Opetuksen tarvearvioinnin tueksi tarvitaan tietoa oppilaiden lähtötiedon tasosta sekä päihteisiin ja päihtymykseen liittyvistä asenteista, merkityksistä ja mielikuvista.

8.3. Tulokset kehityksen suuntaajina

Järjestöt ja koulut erittelevät mielellään päihteet perinteisen raittiusvalistuksen tapaan erillisiksi huume-, tupakka- ja alkoholikokonaisuuksiksi. Käytännössä ehkäisevä toiminta niiden kaikkien osalta on samanlaista, ja syyt niiden käytön taustalla samantyyppisiä. Nuorten päihteiden käyttö on myös luonteeltaan sekakäyttöä. Opetusta ei tulisi enää eritellä erikseen aineiden osalta, vaan yhdistää kaikki saman päihde- ja vaikuteainekokonaisuuden alle ja käsitellä niitä yhtenä kokonaisuutena.

Päihteitä käsittelevästä opetuksesta käytetyt erilaiset nimitykset johtavat erilaisiin opetustapoihin. Opetuksella tarkoitetaan koulussa tapahtuvaa tavoitteellista, suunniteltua ja vuorovaikutteista oppimisen ohjaamista ja auttamista (Hirsjärvi & Huttunen 1995, 31 - 34). Päihteiden käytön ehkäisemisessä kyse ei ole ainoastaan opettamisesta vaan kokonaisvaltaisesta kasvattamisesta, joka ei rajoitu koulutuntien sisäpuolelle. Päihdekasvatuksessa psykososiaalinen opetus olisi oleellinen osa koulutyötä. Kasvatuksellinen näkökulma lähentäisi myös kodin ja koulun yhteistyötä ja lisäisi yhteisön yhteisten tavoitteiden tärkeyttä.

Kehittämisen lähtökohtana on tutkimuksessa löytyneiden toimintajärjestelmän sisäisten ristiriitojen ratkaiseminen. Koetut ongelmat tulisi nähdä mahdollisuuksina kehityksen esteiden sijaan. Opetuksen vaikeuksissa vedotaan helpommin materiaalin puutteeseen kuin oman kasvatuskäsityksen ja -tietouden suppeuteen. Helpommin puhutaan myös toiminnallisten menetelmien vaatimasta ajasta kuin omasta epäröinnistä aktiivisten menetelmien käyttämisessä. Pelkkä uusi materiaali tai opettajien koulutus ei ratkaise opetuksen sisäisiä ristiriitoja, vaan niissä tarvitaan laajempaa paneutumista koko päihdeopetuksen kokonaisuuteen ja sen perustoihin niin opettajan kuin kasvatustyön tasoilla.

Uusi opetussuunnitelma tulisi nähdä terveystieteiden osalta rajattomana mahdollisuutena, jossa oppilaiden terveys voisi olla kaiken koulutyön sisältöalueena. Opetussuunnitelma antaa kouluille mahdollisuuden joustavuuteen, tilannekohtaiseen reagoimiseen ja uusien yhteisöstruktuurien ja mallien luomiseen, mikäli se halutaan näin tehdä. Päihdekasvatuksen näkyminen opetussuunnitelmassa on merkki työn tärkeyden huomioinnista ja velvoite opettajille sen toteuttamisesta. Integrointi edellyttää opettajien suunnitelmallista yhteistyötä, yhteisten terveystietojen pohdintaa sekä laajaa näkemystä terveystieteistä.

Päihdeopetuksen sisällöllisiä integrointimahdollisuuksia antaa esim. uskonto- tai elämäntietä, jossa vastuullisuuden, oikein-väärin -kysymysten, arvoperustan pohdinnan ja elämäntilanteiden kohtaamisen opettamisessa on asioita mahdollista käsitellä myös päihdenäkökulmasta. Opinnohjaus on myös aine, jossa on hyvät mahdollisuudet pohtia oppilaiden tulevaisuutta myös päihdeiden käytön osalta. Yläasteen luokanvalvojatoimintaa voisi myös kehittää sisällöllisesti psykososiaalisia taitoja lisääväksi. Luokanvalvojuuden tulisi tällöin perustua opettajan halukkuuteen ja kykyyn toimia luokanvalvojana. Luokanvalvojille voitaisiin suunnata erillistä lisäkoulutusta murrosikäisen nuoren kohtaamisessa, kokonaisvaltaisessa kasvatustyössä ja nuoren elämäntilanteen huomioimisessa. Aineenopettajien koulutus ei anna tähän riittäviä tietoja ja taitoja.

Terveystieteiden jääminen pelkästään kilttien ja hyvien tyttöoppilaiden valitsemaksi valinnaisaineeksi on valitettava ajatus. Valinnaisainetta tulisikin pystyä käyttämään tukioppilastoiminnan tavoin, jolloin oppilaat toimisivat malleina nuoremmilleen tai valmistaisivat esimerkiksi materiaalia, näytelmän muiden oppilaiden päihdeopetuksen avuksi.

Luokkien koko tulisi pitää päihdeopetuksessa riittävän pieninä, jotta oppilaskeskeisten ja toiminnallisten menetelmien käyttäminen ja opetuksen eriyttäminen olisivat mahdollisia. Pienessä ryhmässä oppilaat uskaltaisivat enemmän kysyä ja keskustella. Pienellä ryhmällä opettaja pystyisi paremmin arvioimaan oppilaiden tarpeita ja tiedollista lähtötasoa.

Opetuksen tulisi vastata oppilaiden tarpeisiin sekä ajoitukseksi että sisällöllisesti. Valtakunnallisia tai nyt myös paikallisia nuorten päihdeiden käyttöluokkia tulisi käyttää hyväksi opetuksen ajoituksen suunnittelussa ja arvioinnissa. Oppilasryhmien erilaisuus ja vaihteleva päihdeiden käyttötilanne

edellyttävät muutosten huomiointia. Mikäli opetuksen avulla pyritään ehkäisemään päihteiden käyttöä tai siirtämään sitä myöhäisemmäksi, tulisi opetuksen alkaa nykyistä aikaisemmin ja suunnitellusti jo ala-asteelta. Erityistä huomiota tarvitaan ala- ja yläasteen siirtymävaiheessa. Opetuksen kehittämistä varten tulisi selvittää myös oppilaiden opetusta koskevat sisältö- ja menetelmätoiveet sekä heidän tiedollinen lähtötasonsa. Oppilaille tulisi pystyä antamaan enemmän vastuuta myös opettajan arkaluontoisiksi kokemissa aiheissa.

Koulun päihdeopetus ei saisi jäädä pelkäksi primaaripreventioksi, vaan sen lisäksi koululla tulisi olla suunnitelma puuttumisesta ja hoitoon ohjaamisesta päihdeongelmien esiintymisen varalle. Koululla toimivien oppilashuoltoryhmien toimintaa tulisi laajentaa ongelmien kohtaamisesta ennaltaehkäisyn toimintamallien pohtimisen suuntaan. Päihdeopetuksen ohella tulisi jatkuvasti arvioida koulun muuta ehkäisevää päihdetyötä tukevaa toimintaa ja rakenteellisia tekijöitä ja kehittää näille laadunvarmistusjärjestelmä. Hoikkala (1987) jopa epäilee irrallisen, nuoren arjen paineisiin vastaamattoman koulutiedon ja koulun rakenteen synnyttävän tarpeen päihteiden käytölle. Erityisen tärkeitä ovat koulun sisäisesti laatimat säännöt, niiden valvonta ja rankaisukäytännöt esim. tupakoinnin, mutta myös alkoholin tai huumeiden käytön suhteen. Säännöt tulisi laatia yhteistyössä koko opettajakunnan, oppilaiden, kodin ja oppilaiden harrastusryhmien vetäjien kanssa, jolloin niihin sitoutuminen olisi kaikilla yhteistä.

Jokaisen päihdeaiheita opettavan opettajan tulisi selvittää itselleen terveydelle antamansa arvo sekä oma asenteensa päihteisiin. Hänen tulisi tuntea oppilaansa ja pystyä pohtimaan omaa toimintaansa reflektiivisesti. Opettajan tulisi myös pohtia omia päihteitä koskevia tietojaan sekä opetusmotiivia. Jos päihteet eivät ole itselle ongelma tai jos ei näe niitä nuorten ongelmaksi, on niitä vaikea ymmärtää ja motivoitua opetukseen. Päihteiden ollessa itselle tai lähimmäisille ongelma ei koeta tarvetta opetuksen lisäämiseen tai yksittäisen oppilaan tilanteeseen puuttumiseen. Liiallinen hoivaaminen tai suojeleminen saattaa estää näkemästä päihdetilanteen realistisuutta. (Märkjärvi 1996.)

Nuorten päihteiden käyttö synnyttää paljon keskustelua ja herättää ihmetystä tai paheksuntaa sekä opettajien että koko asuinyhteisön keskuudessa. Keskustelua olisi aika siirtää ihmettelyn tasolta yhteisten toimintatapojen ja tavoitteiden sopimiseen. Ilman yhteisiä tavoitteita oppilaat ovat kouluajan ja vapaa-ajan sääntöjen ristivedossa, jolloin tavoitteilta putoaa pohja pois. Koulu on perinteisesti ollut

yhteiskunnan erillinen yksikkö, jonka yhteistyö omien seinien ulkopuolelle on ollut vähäistä. Yhteinen huoli nuorten elämästä ja monien asiantuntijoiden eri tahoilla kokemat yhteiset ongelmat ovat saaneet yhteisöjä jo perustamaan työryhmiä, joilla on yhteiset tavoitteet. Koulun päihdeopetusta ei ole vielä täysin pystytty näkemään keinona näiden tavoitteiden toteuttamisessa.

Päihdeopetuksen yhteissuunnittelua rikastuttavaksi ja samalla keskustelua herättäväksi saattaa muodostua päihdeopetuksen tavoitteiden ja näkökulmien moninaisuus. Terveystieteiden toiminnan tavoitteena on oppilaiden terveys, koulun kasvatustavoitteena on sosialisointumisen arvojen ja tapojen osalta (Nutbeam ym. 1991, 103), ja poliisin tavoitteena on laillisuus (Heikkinen 1994). Tavoitteita olisikin syytä erityisesti yhdessä pohtia, jotta opetuksen moninaisuus ei hämmäntäisi siihen osallistuvia, oppilaita tai heidän vanhempiaan.

Poliisin ja erityisesti nuorisotoimen tulisi terveystieteiden tavoin olla läheisemmässä yhteistyössä koulun kanssa päihteiden käytön ennaltaehkäisemisessä. Nuorisotoimi ja järjestöt voisivat sijoittaa työtilansa koulun läheisyyteen tai yhteyteen, jolloin yhteistyö olisi toimivampaa. Oppilaan koulutyö ja vapaa-aika tulisi yhdistää kerhotoiminnan avulla. Koulu voisi irrottautua enemmän luokkatiloissa pidetyistä tunneista, ja varsinaisen kouluajan ja vapaa-aikan tulisi limittää joustavammalla tavalla toisiinsa esim. leiri- ja yökoulujen avulla.

Koulun päihdekasvatuksessa ei tule vain todeta maailman muuttuvan, vaan otettava selvää muutoksesta ja sen koululle esittämistä haasteista. Paras mahdollinen voimavara ja tiedonlähde tähän ovat koulun omat oppilaat.

LÄHTEET:

- Aas, H., Klepp, K-I., Laberg, J.C. & Aaro, L.E. 1995. Predicting adolescents' intentions to drink alcohol: outcome expectancies and self-efficacy. *Journal of Studies on Alcohol* (5), 293 - 299.
- Ahlström, S. 1994. Nuoret alkoholin käyttäjinä. Seurantaraaportti 1977 - 1993. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste n:o 187. Helsinki: Hakapaino Oy.
- Ahlström, S., Haavisto, K., Metso, L. & Tuovinen E.L. 1996. Päihteiden käyttö ja saatavuus 15-vuotiaiden keskuudessa. *Alkoholipoliitikka* 61(1), 18 - 29.
- Aittola, T., Erämies, T., Jauhiainen, J., Joki, H., Lainpelto, V., Partanen, R. & Tikkanen, J. 1995. Koulua käydään tulevaisuutta varten, vapaa-ajasta nautitaan nyt. *Nuorisotutkimus* (3), 33 - 44.
- Alkoholitiedotustyöryhmän muistio. 1995. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 10. Helsinki.
- Arminen, O. & Koponen, J. 1994. Ehkäisevä päihdetyö ja päihdehuollon palvelut ja hallinto kunnissa. Suomen kuntaliitto. Helsinki.
- Asbury, J-E. 1995. Overview of focus group research. *Qualitative Health Research* 5(4), 414 - 420.
- Bagnall, G. & May, C. 1995. Alcohol education and its discontents. *Health education research* 10(4), 495 - 498.
- Bandura, A. 1977. *Social learning theory*. New Jersey: Prentice Hall, Englewood Cliffs.
- Basch C.E. 1987. Focus group interview: An underutilized research technique for improving theory and practice in health education. *Health Education Quarterly* 14, 411 - 448.

- Bertrand, J.T., Brown, J.E. & Ward, V.M. 1992. Techniques for analysing focus group data. *Evaluation Review* 16, 198 - 209.
- Brenberg, S. 1991. Does school health education affect the health of students? Teoksessa: Nutbeam, D., Haglund, B., Farley, P. & Tillgren, P. *Youth health promotion. From theory to practise in school and community*. London: Forbes publications Ltd. 89 - 107.
- Carey, M. A. 1995. Comment: concerns in the analysis of focus group data. *Qualitative Health Research* 5 (4), 487 - 495.
- Cooley, V.E., Henriksen, L.W., Nelson, C.V. & Thompson J.C. 1995. A study to determine the effect of extracurricular participation on student alcohol and drug use in secondary schools. *Journal of alcohol and drug education* 40 (2), 71 - 87.
- Donaldson S.I., Piccinin, A.M., Graham, J.W. & Hansen, W.B. 1995. Resistance-skills training and onset of alcohol use: evidence for beneficial and potentially harmful effects in public schools and in private catholic schools. *Health Psychology* 14 (4), 291 - 399.
- Emery, E.M., McDermott, R.J., Holcomb, D.J. & Marty, P.J. 1993. The Relationship between youth substance use and area-specific self-esteem. *Journal of School Health* 63 (5), 224 - 227.
- Engeström, Y. 1985. Kehittävän työntutkimuksen peruskäsitteitä. *Aikuiskasvatus* 5 (4), 156 - 164.
- Engeström, Y. 1987. *Learning by expanding*. Helsinki: Orienta.
- Engeström, Y. 1993. Moniammatillisten tiimien toiminnan analysointi. Teoksessa: Simoila, R., Harlamov, A., Launis, K., Engeström, Y., Saarelma, O. & Kokkinen-Jussila, M. *Mallit, kontaktit, tiimit ja verkot: välineitä terveystieteiden analysointiin*. Stakes. Raportteja 80. Jyväskylä: Gummerus, 123 - 151.

- Engeström, Y. 1995. Kehittävä työntutkimus: perusteita, tuloksia, haasteita. Hallinnon kehittämiskeskus. Helsinki: Painatuskeskus.
- Garrahan, D.P. 1995. The application of a systems approach to substance use prevention: linking interventions to the infrastructure. *Journal of alcohol and drug education* 40 (3), 74 - 83.
- Gilchrist, L.D. n.d. Current knowledge in prevention of alcohol and other drug abuse. <http://www.ed.gov/pubs/PreventingSubstanceAbuse/Current.html>. 14.4.1997.
- Glanz, K., Lewis, F.M. & Rimer, B.K. (toim.). 1990. Health behaviour and health education: Theory, research, and practice. San Francisco: Jossey-Bass.
- Gonet, M.M. 1994. Counseling the adolescent substance abusers school-based intervention and prevention. California: Sage Publications.
- Greenberg, J.S., Bruess, C.E. & Mullen, K.D. 1993. Sexuality insights and issues. Dubuque: Wm.C. Brown Communications.
- Hallman, M., Kannas, L. & Tynjälä, J. 1992. Tupakka, tuoppi ja elämisen terveystyyli. Sosiaali- ja terveyshallitus. Raportteja 61. Helsinki: VAPK.
- Halloran, J.P. & Grimes, D.E. 1995. Application of the focus group methodology to educational program development. *Qualitative Health Research* 5 (4), 444 - 453.
- Hansen, W.B. 1992. School-based substance abuse prevention: a review of the state of the art in curriculum, 1980-1990. *Health education research* 7 (3), 403 - 430.
- Heikkinen, T. 1994. Huumeopetuksen menetelmistä. *Kasvatus. Suomen kasvatustieteellinen aikakauskirja* 25 (2), 191 - 200.

- Heikkinen, T. & Kontula, O. 1992. Koulujen huumeopetus tutkimus lukuvuodesta 1989-1990. Sosiaali- ja terveyshallitus. Raportteja 63. Helsinki: VAPK.
- Hirsjärvi, S. & Huttunen, J. 1995. Johdatus kasvatustieteeseen. Juva: WSOY.
- Hoikkala, T. 1987. Päihdeopetusmallit. Nuorisotutkimus 4, 14 - 23.
- Hoikkala, T. 1989. Nuorisokulttuurista kulttuuriseen nuoruuteen. Gaudeamus. Helsinki: Painokaari.
- Hollo, J.A. 1985. Sielun vaellus. Päiväkirjan merkintöjä 1918 - 1967. Porvoo: WSOY.
- Holmila, M. (toim.) 1997. Yhteisö ja interventio: alkoholihaittojen paikallinen ennaltaehkäisy. Stakes. Tutkimuksia 73. Saarijärvi: Gummerus.
- Holopainen, P. 1990. Terveyskasvatuksen opas koulujen kasvat- ja opetuskäyttöön. Kouluhallitus. Helsinki: VAPK.
- Hätönen, H. & Mäkelä, M-L. 1987. Kouluyhteisö terveyskasvattajana. Lääkintöhallituksen julkaisuja. Terveyskasvatus. Sarja tilastot ja selvitykset 4. Helsinki: VAPK.
- Jensen, B.B. (toim.) 1991. The action-perspective in school health education. Research centre for environmental and health education. The Royal Danish School of Educational Studies. Copenhagen.
- Johnson, C., Anderson, Pentz, M-A., Weber, M.D. & Dwyer, J.H. 1990. Relative effectiveness of comprehensive community programming for drug abuse prevention with high-risk and low-risk adolescents. Journal of Consulting and Clinical Psychology 58 (4), 447 - 456.
- Kannas, L. 1992. Terveyskasvatus tutkimus- ja koulutusalanä sekä arjen käytäntöinä. Aikuiskasvatus 12 (2), 68 - 76.

- Kansanterveyskertomus 1996. Valtioneuvoston kertomus eduskunnalle kansanterveyden tilasta ja kehityksestä. Helsinki. Valtioneuvosto.
- Kerr, D.H. 1981. The structure of quality in teaching. Teoksessa: J.F. Soltis (toim.). Eightieth yearbook of the national society for the study of education: Part one: Philosophy and education. National society for the study of education. Chicago, Illinois: University of Chicago press, 61 - 93.
- King, A., Wold, B., Tudor-Smith C. & Harel, Y. 1996. The health of youth. WHO Regional Publication, European Series No. 69. Canada.
- Koskinen-Ollonqvist, P. 1993. Koulun alkoholiopetuksen kehittäminen - onnistumisen edellytykset. Terveyskasvatuksen keskus ry:n julkaisuja 5/1993. Helsinki: Trio-Offset.
- Kontula, O. 1989. Nuorten huumeekokeilut 1986 - 1988. Teoksessa: Terveyskasvatustutkimuksen vuosikirja. Lääkintöhallituksen julkaisuja. Terveyskasvatus. Sarja Tutkimukset 16/1989, 151 - 161.
- Kontula, O. 1997. Yläasteen sukupuolikasvatus lukuvuonna 1995 - 1996. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 3. Helsinki: Edita.
- Kontula, O. & Koskela, K. 1992. Huumeiden käyttö ja mielipiteet huumeista. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 8. Helsinki: VAPK.
- Koulun terveysterveyskasvatuksen kehittäminen. 1993. Muistio. Terveyskasvatuksen neuvottelukunta.
- Kröger, C. 1994. Drug abuse: a review of the effectiveness of health education and health promotion. Utrecht: Dutch Centre for Health Promotion and Health Education and IUPHE/EURO.
- Launis, K. 1994. Asiantuntijoiden yhteistyö perusterveydenhuollossa: käsityksiä ja arkikäytäntöjä. Stakes tutkimuksia 50. Jyväskylä: Gummerus kirjapaino Oy.

- Leventhal, H. & Keeshan, P. 1993. Promoting healthy alternatives to substance abuse. Teoksessa: Millstein, S.G., Petersen, A.C. & Nightingale, E.O. (edit). Promoting the health of adolescents. New York: Oxford University Press, 260 - 284.
- Liimatainen-Lamberg, A-E. 1989. Ammatillisten oppilaitosten ja lukioiden opiskelijoiden minäkäsitys, tulevaisuusorientaatio ja tupakointikäyttäytyminen. Lääkintöhallituksen julkaisuja. Terveyden edistäminen. Tutkimukset 10/1989. Helsinki: VAPK.
- Lundgren, U. 1972. Frame factors and the teaching process. Göteborg: Allfoto i Göteborg AB.
- May, C. 1991. Research on alcohol education for young people: a critical review of the literature. Health education journal 50 (4), 195 - 199.
- Miettinen, R. 1990. Koulun muuttamisen mahdollisuudesta: analyysi opetustyön kehityksestä ja ristiriidoista. Gaudeamus. Helsinki: Painokaari Oy.
- Morgan, D.L. 1995. Why things (sometimes) go wrong in focus groups. Qualitative Health Research 5 (4), 516 - 523.
- Märkjärvi, L. 1995. Työterveyshoitajat päihdetyönverkoston kehittäjinä. SHKS. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Mäkelä, K. (toim.) 1990. Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta. Helsinki: Gaudeamus.
- Nupponen, R., Aarva, P., Laitakari, J., Miilunpalo, S., Paronen, O. & Urponen, H. 1991. Terveyskasvatuksen taustakäsitykset ja vaikuttavuuden tutkiminen. Teoksessa: Urponen, H., Aarva, P. & Nupponen, R. (toim.) Terveyskasvatustutkimuksen vuosikirja 1991. Sosiaali- ja terveyshallitus. Tutkimuksia 2. Tampere: Kirjapaino R.K. Virtanen, 11 - 25.

- Nuorten päihteidenkäytön ehkäisyn tehostamistyöryhmän muistio. 1993. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.
- Nutbeam, D., Haglund, B., Farley, P. & Tillgren, P. 1991. Youth health promotion. From theory to practise in school and community. London: Forbes publications Ltd.
- Opetustoimen lainsäädäntö 1994. Jyväskylä: Gummerus kirjapaino Oy.
- Patrikainen, R. 1997. Ihmiskäsitys, tiedonkäsitys ja oppimiskäsitys luokanopettajan pedagogisessa ajattelussa. Joensuun yliopisto. Kasvatustieteellisiä julkaisuja n:o 37.
- Patton, M. 1990. Qualitative evaluation and research methods. Newsbury Park: Sage.
- Peltonen, H. (toim.) 1994. Koulu terveyden arvoitusta pohtimassa. Opetushallitus. Helsinki: Painatuskeskus Oy.
- Pentz, M.A. 1985. Social competence skills and self-efficacy as determinants of substance use in adolescence. Teoksessa. Shiffman, S. & Wills, T.A. (toim.) Coping and substance use. New York: Academic Press.
- Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1994. Opetushallitus. Helsinki: Painatuskeskus.
- Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1985. Helsinki: VAPK.
- Peters, L. & Paulussen, T. 1994. School health. A review of the effectiveness of health education and health promotion. Utrecht: Dutch Centre for Health Promotion and Health Education and IUPHE/EURO.
- Pietilä, V. 1976. Sisällön erittely. Helsinki: Gaudeamus.

- Pulkkinen, L., Kallio, E. & Romo, E. 1988. Nuorten aikuisten alkoholinkäyttötottumukset ja niiden taustaa. Jyväskylän yliopiston psykologian laitoksen julkaisuja 302. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston monistuskeskus.
- Pyökkänen, K. 1992. Syy vai seuraus? Kysymyksiä ja vastauksia huumeista. Kansalaiskasvatuksen keskus ry. Hakapaino.
- Pyörälä, E. 1991. Nuorten aikuisten juomakulttuuri Suomessa ja Espanjassa. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste n:o 183. Helsinki: Hakapaino Oy.
- Päihde- ja raittiusasiain neuvottelukunta. 1995. Esitys kansalliseksi alkoholiohjelmaksi vuosiksi 1996-1999. Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön monisteita 28.
- Päihde- ja raittiusasiain neuvottelukunta. 1997 Onks tietoo? Esitys kansallisen alkoholiohjelman toimeenpanosta.
- Rahkonen, O., Hemminki, E. & Rimpelä, M. 1987. Use of medicines among adolescents: with special reference to gender differences. *Social pharmacology* 1(5), 233 - 249.
- Raittiuskasvatuskomitean mietintö 1980. Komiteamietintö 22. Helsinki: VAPK.
- Rantanen, T. 1996. Huumeet kapinan välineenä. *Nuorisotutkimus* 14 (3), 19 - 27.
- Rauste von Wright, M., Makkonen, T. & Markkanen, M. 1986. Suomalaisten 15 - 16 -vuotiaiden nuorten "terveistä" ja "epäterveistä" elämäntavoista. Lääkintöhallituksen julkaisuja. Terveyskasvatus. *Sarja Tutkimukset* 2/1986. Helsinki: VAPK.
- Rimpelä, M., Jokela, J., Luopa, P., Liinamo, A., Huhtala, H., Kosunen, E., Rimpelä, A. & Siivola, M. 1996. Kouluterveys 1996 -tutkimus. Kouluviihtyvyys, terveys ja tottumukset. Perustulokset yläasteilta ja kaupunkien väliset erot. *Stakes Aiheita* 40. Helsinki: Stakesin monistamo.

- Sahlberg, P. 1996. Kuka auttaisi opettajaa. Post-moderni näkökulma opetuksen muutokseen yhden kehittämisprojektin valossa. *Jyväskylä studies in education, psychology and social research* 119. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä University printing house and Sisäsuomi Oy: Jyväskylä.
- Scott, C.G. & Ambrosion, DeA.L. 1995. The importance of individualizing and marketing campus prevention programs to meet the needs of specific campus audiences. *Journal of alcohol and drug education* 40 (3), 21 - 36.
- Serdahely, W.J. 1979. Implications of drug education. Teaching methods for drug usage *Journal of Alcohol and Drug Education* 25 (1), 1 - 6.
- Shemeikka, S. 1989. Terveyskasvatus kasvatustieteellisestä näkökulmasta. Teoksessa: Terveyskasvatustutkimuksen vuosikirja 1989. Lääkintöhallituksen julkaisuja. Terveyskasvatus, Sarja tutkimukset 16. Tampere: R. K. Virtanen, 29 - 42.
- Shemeikka, S. 1991. Terveyskasvattajan omaksumat toimintamallit ja niiden vaikutusten tutkiminen. Teoksessa: Urponen, H., Aarva, P. & Nupponen, R. (toim.) Terveyskasvatustutkimuksen vuosikirja 1991. Sosiaali- ja terveyshallitus. Sarja tutkimukset 2. Tampere: Kirjapaino R.K. Virtanen, 83 - 89.
- Siurala, L. 1994. Nuoriso-ongelmat modernisaatioperspektiivissä. Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia 3.
- Smith, M.W. 1995. Ethics in focus groups: a few concern. *Qualitative health research* 5 (4), 478-486.
- Sosiaali- ja terveydenhuoltolainsäädäntö 1993. Lakimiesliiton kustannus. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Sosiaali- ja terveysministeriö. 1992. Huumeongelma; tietoa vanhemmille, nuorille ja ammattiauttajille. STM:n esitteitä 1/1992. Helsinki: Painatuskeskus Oy.

- Straw, M.K. & Marks, K. 1995. Use of focus groups in program development. *Qualitative Health Research* 5 (4), 428 - 443.
- Sulkunen, P. 1990. Ryhmähaastattelujen analyysi. Teoksessa: Mäkelä, K. (toim.) *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta*. Helsinki: Gaudeamus, 264 - 285.
- Synovitz, L. 1992. Alcohol education through schools: a psychosocial perspective. *Journal of School Health* 62 (2), 67 - 70.
- Tirkkonen, J. & Kontula, O. 1991. *Impkaus nuorten ryhmätoimintana*. Sosiaali- ja terveyshallitus. Raportteja 1. Helsinki: VAPK.
- Tolonen, T. & Metso, T. 1996. Nuorisokulttuuri, terveys ja koulun arki (esitys). XVII Terveyskasvatus tutkimuksen seminaari. Marina Congress Center, Helsinki 21. - 22.10.1996.
- Tones, K. 1988. Selecting indicators of success in health education: the importance of theory and philosophy. Teoksessa: Kannas, L. & Miilunpalo, S. (toim.) *Terveyskasvatuksen vuosikirja*. Lääkintöhallituksen julkaisuja. Terveyskasvatus, Sarja tutkimukset. 8. Tampere: R.K. Virtanen.
- Topo, P., Kontula, O. & Meriläinen, J. 1988. Nuorten tupakointikulttuuria jäljittämässä. Lääkintöhallituksen julkaisuja. Terveyskasvatus. Sarja tilastot ja selvitykset 8/1988. Helsinki: VAPK.
- Tossavainen, K. 1993. Nuorten terveystietoisuutta tukeva koulun terveystietoisuus. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Tutkimuksia 22. Jyväskylä: Gummerus kirjapaino Oy.
- Tossavainen, K. 1988. Itäsuomalaisten yhdeksäsluokkalaisten tupakointi ja alkoholinkäyttö. Lääkintöhallituksen julkaisuja. Terveyskasvatus. Sarja Tutkimukset 2/1988. Helsinki: VAPK.

- Tynjälä, P. 1991. Kvalitatiivisten tutkimusmenetelmien luotettavuudesta. Suomen kasvatustieteellinen aikakauskirja Kasvatus 5-6, 387 - 398.
- Vartiainen, E. & Tossavainen, K. (toim.) 1992. Tupakkaterveyskasvatus peruskoulussa. Sosiaali- ja terveystieteellinen raportteja 72. Helsinki: VAPK.
- Villabi, J.R., Ballestin, M., Nebot, M., Brugal, T. & Diez, E. 1997. The prevention of substance abuse in school: a process evaluation of the adoption of a standardised education module. *Promotion & Education* 4 (1), 15 - 19.
- Werch, C.E. & DiClemente, C.C. 1994. A multi-component stage model for matching drug prevention strategies and messages to youth stage of use. *Health education research* 9 (1), 37 - 46.
- Ziehe, T. 1991. Uusi nuoriso. Tampere: Vastapaino.

LIITE 1.

TAULUKKO: Nuorten alkoholin käytön prosenttijaumat 1990-luvun tutkimusten mukaan

Tutkimus (aineiston keräämisvuosi)	Tulokset																	
	Viikoittain						Kuukausittain						Kokenut kaksi humalatilaa					
	11- 12v		14v		15v		11- 12v		14 v		15v		11- 12v		14v		15v	
	T	P	T	P	T	P	T	P	T	P	T	P	T	P	T	P	T	P
Ahlström 1994 (1989)	0	1	5	6				2	3	22	23			0 ^(b)	0 ^(b)	8 ^(b)	9 ^(b)	
Ahlström 1994 (1991)	1	1	8	5			3	3	31	24			0 ^(b)	0 ^(b)	11 ^(b)	6 ^(b)		
Ahlström 1994 (1993)	1	1	6	7			4	3	29	26			0 ^(b)	1 ^(b)	11 ^(b)	9 ^(b)		
King ym. 1996 (1993)	1	7	5 ^(a)	9 ^(a)	9	16							1	3	15 ^(a)	20 ^(a)	50	52
Rimpelä ym 1996 (1996)			7	9	9	15			35	28	45	38			35	37	53	55

^(a) 13-vuotiaat, ^(b) Humalassa ainakin kerran kuukaudessa

LIITE 2.

TAULUKKO: Nuorten huumaavien aineiden käytön prosenttijaakaumat 1990-luvun tutkimusten mukaan

Tutkimus	Tulokset															
	Hasiksen/ marihuanan kokeilu				Lääkkeiden päihdekäyttö kokeilut				Lääkkeitä alkoholin kanssa				Imppaus			
	14v		15v		14v		15v		14v		15v		14v	15v		
	T	P	T	P	T	P	T	P	T	P	T	P	T	P		
Kontula & Koskela 1992	1 ^(a)	1 ^(a)	5	5	4 ^{(a)(b)}	1 ^{(a)(b)}	11 ^(b)	3 ^(b)					1 ^(a)	1 ^(a)	2	2
Ahiström ym 1996			5	5			5	3			25	11			5	5
Rimpelä ym 1996	5	6	9	11							17	6	24	10		

^(a) 13-vuotiaat, ^(b) Ei ole eritelty käytetäänkö lääkkeitä alkoholin kanssa vaiko ilman

LIITE 3. HAASTATTELURUNKO

Mitä terveystkasvatuksella mielestänne tarkoitetaan? Millaiseksi näette terveystkasvatuksen roolin koko koulun opetustyössä?

Mitä päihdeopetuksella mielestänne tarkoitetaan? Onko näkemyksenne päihdeopetuksesta viime aikoina muuttunut?

Millä perusteella valitsette terveystkasvatuksen / päihdeopetuksen opetuksen sisällöt?

Minkälaisia opetusmenetelmiä terveystkasvatuksen / päihdeopetuksen opetuksessa käytetään? Millä perusteella olette valinneet em. menetelmät?

Millä tavalla te itse arvioitte terveystkasvatuksen suunnittelua ja toteutusta?

Miten aiotte jatkossa kehittää terveystkasvatuksen opetusta? Onko erillisen terveystkasvatuksen opetussuunnitelman tekemistä suunniteltu?

Millä tavoin koulunne pyrkii ehkäisemään päihteiden käyttöä?

Ketkä osallistuvat terveystkasvatuksen / päihdeopetuksen opettamisen toteuttamiseen? Miten? (integrointi, koulun ulkopuoliset tahot, vanhemmat, yhteistyön ongelmat)

Millaisia ongelmia koette terveystkasvatuksen toteuttamisessa?

Mitä mieltä olette olemassa olevasta terveystkasvatusmateriaalista? Millaista materiaalin tulisi olla?

Millä tavalla koulu voi edistää oppilaidensa terveyttä?

LIITE 4. OPETUSSUUNNITELMAESIMERKKI 1.

6.6. ELÄMÄNKATSOMUSTIETO

TAVOITTEET:

- lukka oppilaan oman elämäntarkoituksen muodostamista ja antaa eväitä hyvään ihmisen kasvuun
- antaa valmiuksia maailman ymmärtämiseen ja erilaisten katsomusten käsitteilyyn ihmisluonnon perusteella
- antaa oppilasta ohjattavana olevansa tulevaisuuden kehittäjä elämän kunnioittamisen ja luonnon lakapainon säilyttämisen näkökulmasta

SISÄLLÖT:

IHMISSUHTEET JA MORAALINEN KASVU			
LUOKKA	OMA IDENTITEETTI	ITSETUNTO	TUNTEET
1 - 2	Minä ja perhe	Omien kykyjen arviointi	Rakkaus, viha, suru
3 - 4	Minä, ystävä ja koulu	Eriaiset mielipiteet ja omien mielipiteiden perustelu	Turvallisuus - turvallisuus
5 - 6	Minä ja yhteiskunta	Työn arvostaminen, rakkaus olla eri miellä	Tyytyväisyys - tyytyväisyys, kiitos
MORAALINEN KASVU			
"Kultainen sääntö"			
Eriaisuuksien rikkauts			
Arvoellinat			
KULTTUURI-IDENTITEETTI			
LUOKKA	MINÄ - SUOMALAINEN SALAINEN	MAAILMANKANSALAINEN	TIETEELLINEN MAAILMANKÄSITYS
1 - 2	Suomalaisuus, perinneet, sadut, juhat	Symposiumia, itäeläinen käsitys maapallon synnystä	
3 - 4	Eurooppalaisuus, vähemmistö, tavat		Elämän kehittyminen maapalloilla
5 - 6	Filosofi, erilliset kulttuurit		Tieteellinen tarkastelutapa
YHTEISKUNTATIEDE, KANSALAISETIikka			
LUOKKA	ELÄMÄN KUNNIOITTAMINEN		
1 - 2	Oikeudenmukaisuus, lastenoikeudet		
3 - 4	Demis- ja kansalaisoikeudet, luonnon laapaino		
5 - 6	Uskonvapaus, kesittävät kehitys		

ARVIOINTI:

Oppilasta kannustetaan omavastuuseen tavoitteiden asettamiseen ja työskenteilyn suunnitteluun. Arvioinnilla tuetaan oppilaan itsearviointia ja tietoisuutta, aktiivista suhtautumista elämään.

6.5. USKONTO

TAVOITTEET:

1. Oppilas perehtyy omaan uskontoonsa ja sen kulttuuriperintöön.
2. Oppilas tuntee ja ymmärtää Nokian seurakunnan toimintaa.
3. Oppilas saa virikkeitä oman elämäntarkoituksensa muodostamiseen.
4. Oppilasta ohjataan kunnioittamaan toisten uskonnollista vakaumusta.

SISÄLLÖT:

1.-2.lk	3.-4.lk	5.-6.lk
<ul style="list-style-type: none"> • Pyhäkoulu, lasten kerhot • Tutustuminen Nokian pääkirkkoon ja hautausmaahan • Kasit 	<ul style="list-style-type: none"> • Varhaisnuorten kerhot ja leirit • Jumalanspalvelus ja ehtoollinen • Seurakuntakehityksen tutkiminen 	<ul style="list-style-type: none"> • Diakoniatyö • Lähetystyö • Kirkolliset toimitukset: konfirmaatio, avioliittoon vihkiminen, hautausseurakuntien toiminta • Kirkkomuseo ja kirkolliset teatteri
RAAMATTUN SISÄLTÖ		
1.-2.lk	3.-4.lk	5.-6.lk
<ul style="list-style-type: none"> • Jeesuksen ja Jumalan esitely 	<ul style="list-style-type: none"> • VT:n kertomuksia ja niiden yhteydessä kymmenen käskyä sekä Herran siunaus • Jeesuksen elämäkerta ja isä meidän -rukous 	<ul style="list-style-type: none"> • Raamatun rakenne • Apostolien teot • Lisäksi kristillisten kirkko-kuntien esittely
JOKAISILLA LUOKKA-ASTEELLA: <ul style="list-style-type: none"> • Kirkkovuoden juhlapäivät • Virsilaulu (virsilisiä) • Nokian srk:n ajankohtainen toiminta • Oppilaan omasta lähiympäristöstä nousevat eettiset kysymykset 		

Oma seurakunta

Opetuksessa pyritään pitämään yhteyttä Nokian seurakuntaan. Oppitunnille pyydetään srk:n työntekijöitä ja mahdollisuuksien mukaan osallistutamaan srk:n tilaisuuksiin.

ARVIOINTI

Painotetaan tuntiaktiivisuutta.

LIITE 5. OPETUSSUUNNITELMAESIMERKKI 2

IV OPISKELUN LUONNE JA OPETUKSEN LÄHTÖKOHTA

Kotitalous on suureksi osaksi käytännön taitojen oppimista. Tunneilla tehdään käytännön töitä ja harjoituksia ja opetellaan työntekoa. Opetusmenetelmiä käytetään monipuolisesti. Yksilöllinen harjoitus, pari- ja ryhmätö sekä opettajan esitys ja havaintoestykset työväleiden suorittamisesta ovat yleisimpiä yhteistoiminnallista oppimista käytetään jollakin oppitunneilla. Vastuu oman työn suorittamisesta loppuun on keskeistä. Myös koko ryhmä on vastuussa tehtävien loppuun saattamisesta. Lukuvuoden alussa painotetaan näiden taitojen oppimista.

Oppiaineeseen pyritään saamaan innostavaksi, jolla taitoja käytettäisiin myös myöhemmin elämässä. Työtehtäviä annetaan myöskin kotona harjoitettaviksi.

Oppiainees pyritään suunnittelemaan siten, että jokainen opiskelija asettaa omia tavoitteitaan ja arvioi omaa suoriutustaan. Jotta kaikki oppilaat oppisivat uusiakin asioita, oppiaineesia eriytetään tarpeen mukaan. Opiskelija, jolla on hyvät valmiudet kotitalouden töistä, voi tehdä sovelluksia päivän aiheesta.

V ARVIOINTI

Kotitaloudessa suoritetaan jatkuvaa tuotosten ja työprosessin arviointia. Tuotos valmistuu ja syödään yleensä kuluvaan oppijaksen aikana. Oppilaat arvioivat itse luokset, prosessin eli miten he tekivät töitä ja miten työ sujuival sekä miten kehittäisiin suoriutusta ja myös opettaja arvioi sen. Tulokset kirjataan. Tärkeää on, että oppilas oppii arvioimaan suoriutustaan ja korjaamaan seuraavalla kerralla mahdolliset virheet. Opettaja auttaa arvioinnissa ja antaa heti palautetta rakentavassa hengessä. (-)

3.6.13. Kotitalous

I OPPIAINEEN LUONNE

Kotitaloudessa opetellaan kodaissa tarvittavia arjen hallinnan taitoja tekemällä yksin ja yhdessä. Opittavia asioita valaistaan teorian avulla ja tiedot sovelletaan heli käytännön tehtäviin. Tehtävien tulee olla sellaisia, että ne luottavat onnistumisen kokemuksiä.

II OPPIAINEEN TAVOITTEET

Kotitalouden yhteisen opetuksen keskeisenä tavoitteena on opettaa arjen hallinnan taitoja niin, että jokainen osaa tehdä terveellisiä ruokia itse, huollaa vaatteensa ja pitää asuntonsa puhtaana ja viihtyisänä sekä vaatii hyviä ihmisuhteita.

Tärkeänä tavoitteena on oppia tekemään kotitalouksien hankinnoissa ympäristöä säästäviä valintoja sekä kierrättämään tuotteita. Tavoitteena on myös tehdä suomalaisia ruoka- ja tapakulttuuria lukuksi niin, että oppilaat voivat arvostaa omaa kulttuuriaan kansainvälisyydessä Euro- Suomessa.

Tavoitteena on tarjota en valmiuksia omaaville oppilaille uutta tietoa ja hyödynnä oppilaiden kokemuksia.

III OPPIAINEEN SISÄLLÖT

7.luokka

Kotitalouden osa- alueet ovat: ravitsemus- ja ruokakulttuurin, harkitseva kuluttaja, koti ja ympäristö sekä yhdessä eläminen.

Ravitsemus ja ruokakulttuuri:

1. Ruoanvalmistusmenetelmät
 - 1.1 Penusruoanvalmistusmenetelmät
 - Raaka- aineiden käsittely, keittäminen, hauduttaminen, paistaminen, paahdaminen, uunissa kypsennäminen
 - 1.2 Penusruoanvalmistusmenetelmät
 - Kohottamattomat leivonnaiset, pikataikina, hiivataikina, muna- sokeri- vaaholeivonnaiset, murotaikina, voiataikina
2. Terveelliset elämäntavat
 - 2.1 Monipuolinen ravinto
 - Ruokaympyrä ja ruoka- aineiden valinta
 - Ravintoaineet
 - 2.2 Suomalaisen ongelmakohdat ravitsemuksessa
3. Entyisruokavaliot
 - 3.1 Diabetes
 - 3.2 Laktoosi- intoleranssi
 - 3.3 Keliakia
 - 3.4 Laidhuttajan ruokavallio
 - 3.5 Sydänterveyttä edistävä ruokavallio (-...)

• Muut aihekokonaisuudet:

• Perhekasvatus ja terveystieteet

Tavoitteet Tavoitteena on lukea nuoren kokonaisvaltaista kasvua, jonka pohjana ovat terve elämäntapa ja oppilas oppii lunteamaan itseään ja selviytymään arjesta. Oppilas hallitsee välttämättömiä ihmissuhteita ja kykenee ratkaisemaan arkipäivän ongelmia.

keinot Tehdään ikäkauteen liittyviä harjoituksia, ryhmätöitä ja esitelmiä sekä tutustutaan asioihin draaman keinoin. Tehdään tutustumiskäyntejä, erilaisia projektitöitä ja erilaisia käytännön työlehtiä sekä kuullaan tunneilla vierailijoita. Järjestetään erilaisia teemapäiviä. Mukana aiheiden käsittelyssä voivat olla myös koulun muu henkilökunta, oppilaskunta, kodit ja erilaiset järjestöt.